

अथ मातृकाविलासानुक्रमणिका ।

क्रमाङ्काः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः	क्रमाङ्काः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः
१	मङ्गलाचरणम्	१	२१ सुगमोपायेनमयत्नविवेकः २८
२	ब्रह्मस्वस्ति श्रीगणेशाय नम इति दशाक्षरीविद्याया अनेक- देवतापरख्याख्यायां गणेशप- रोऽर्थः	"	२२ यन्त्रचतुष्कम् २९
३	अथ दशाक्षरीविद्याया विष्णु- पक्षेऽर्थः	"	२३ अथोदात्तादिम्बरविचारः "
४	अथ महेश्वरपक्षेऽर्थः	३	२४ अथाक्षरसमाम्नायस्योपम- न्युख्याख्यातथीनन्दिकेश- काशिकादिसूत्रमकाशिका ३१
५	अथ सूर्यपक्षेऽर्थः	५	२५ अथाक्षरसमाम्नायिकानां च- क्रम् ३८
६	अथ चन्द्रपक्षेऽर्थः	७	२६ नादोत्पत्तिवर्णनम् ४०
७	अथोद्धारपक्षेऽर्थः	"	२७ नादमाहात्म्यम् ४१
८	अथ गुरुपक्षेऽर्थः	८	२८ हंसोत्पत्तिकथनम् "
९	अथेन्द्रपक्षेऽर्थः	९	२९ मणवभवनकथनम् ४२
१०	शेषपक्षे	"	३० मणवमाहात्म्यम् "
११	दुर्गापक्षे	११	३१ छन्दोभेदस्यानादित्वकथनम् ४३
१२	गायुपक्षे	१२	३२ गायत्र्यादिच्छन्दसां लक्षणसं- ज्ञादिकम् ४५
१३	मित्रिपक्षे	"	३३ वर्णच्छन्दसां पाङ्क्तिनांतयः "
१४	वैश्वानरपक्षे	१४	३४ तासां क्रमात्कतीनांचित्राणां
१५	वैश्वानरपक्षे			
१६	वैश्वानरपक्षे			
१७	वैश्वानरपक्षे			
१८	वैश्वानरपक्षे			
१९	वैश्वानरपक्षे			
२०	वैश्वानरपक्षे			
२१	वैश्वानरपक्षे			
२२	वैश्वानरपक्षे			
२३	वैश्वानरपक्षे			
२४	वैश्वानरपक्षे			
२५	वैश्वानरपक्षे			
२६	वैश्वानरपक्षे			
२७	वैश्वानरपक्षे			
२८	वैश्वानरपक्षे			
२९	वैश्वानरपक्षे			
३०	वैश्वानरपक्षे			
३१	वैश्वानरपक्षे			
३२	वैश्वानरपक्षे			
३३	वैश्वानरपक्षे			
३४	वैश्वानरपक्षे			
३५	वैश्वानरपक्षे			
३६	वैश्वानरपक्षे			
३७	वैश्वानरपक्षे			
३८	वैश्वानरपक्षे			
३९	वैश्वानरपक्षे			
४०	वैश्वानरपक्षे			
४१	वैश्वानरपक्षे			
४२	वैश्वानरपक्षे			
४३	वैश्वानरपक्षे			
४४	वैश्वानरपक्षे			
४५	वैश्वानरपक्षे			
४६	वैश्वानरपक्षे			
४७	वैश्वानरपक्षे			
४८	वैश्वानरपक्षे			
४९	वैश्वानरपक्षे			
५०	वैश्वानरपक्षे			

क्रमाद्काः	विषयाः	पृष्ठाद्काः	क्रमाद्काः	विषयाः	पृष्ठाद्काः
४२	मात्रापताका.....	५६	६९	छिन्नमन्त्रोद्धारः	६९
४३	वर्णमस्तारविधिः	५७	७०	तुरीमन्त्रोद्धारः	७०
४४	अथ नष्टम्	५७	७१	दक्षिणाफालीमन्त्रोद्धारः	७०
४५	वर्णमेरुः	५७	७२	श्याममन्त्रः.....	७१
४६	वर्णपताका	५७	७३	कालरात्र्या मन्त्रोद्धारः	७१
४७	चतुरश्रमस्तारः	५८	७४	अन्नपूर्णमन्त्रोद्धारः	७१
४८	एकाक्षरवर्णमेरुः	५७	७५	कुलवागीश्वरीमन्त्रोद्धारः	७१
४९	अष्टकलपताका	५७	७६	कुमारमन्त्रास्तत्र गणेशमन्त्रो- द्धारः	७१
५०	चतुर्वर्णपताका	५९	७७	कुमारमन्त्राः	७१
५१	अन्यरत्या पताकारचना	५७	७८	कार्तवीर्षार्जुनस्य मन्त्रः	७१
५२	पञ्चवर्णपताकाचक्रम्.....	६०	७९	हनुमन्मन्त्रः	७१
५३	वर्णमर्कटविधिः	५७	८०	भैरवमन्त्रः	७२
५४	वर्णसूचीविधिः	६१	८१	महामृत्युञ्जयमन्त्रः	७१
५५	अष्टाक्षरसूचीमदर्शनम्	५७	८२	अथ नवग्रहमन्त्रास्तत्रादौ सू- र्यमन्त्रः	७१
५६	संख्यानम्	६२	८३	शुक्रमन्त्रः	७१
५७	गणस्वरूपदेवताफलमित्रादि- भावचक्रम्	५७	८४	बृहस्पतिमन्त्रः	७३
५८	दक्षिणामूर्तिविरचितबीजको- शसारः.....	६४	८५	चन्द्रमन्त्रः	७१
५९	तद्दान्येव कानिचिदस्योदाह- रणानि तत्र त्रिपुरामन्त्रोद्धारः	६७	८६	त्रियहमन्त्रोद्धारः	७१
६०	लक्ष्मीमन्त्रोद्धारः	५७	८७	शनैश्वरमन्त्रः	७१
६१	सरस्वतीमन्त्रोद्धारः	६८	८८	राहुमन्त्रः	७१
६२	तारामन्त्रोद्धारः	५७	८९	केतुमन्त्रः	७१
६३	अथ मातङ्ग्याः	५७	९०	मातृकाक्रमतो बीजानि	७४
६४	शारिकामन्त्रोद्धारः	५७	९१	मातृकाया भेदद्वयकथनम्.....	७७
६५	राज्ञीमन्त्रोद्धारः	५७	९२	अन्तर्मातृकायादृष्टन्दर्षिदेवता- दिकथनम्	७१
६६	भेडामन्त्रः	६९	९३	करन्यासः	७८
६७	ज्वालामुखीमन्त्रोद्धारः	५७	९४	ध्यानम्	७१
६८	त्रिपुरासखीनां मन्त्रोद्धारः.....	५७			

अनुक्रमणिका ।

क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः	क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः
९५	अथ बहिर्मातृका	७८	१२०	णकारपङ्केः	९१
९६	बहिर्मातृकायाश्छन्दआदयः	७९	१२१	तपङ्केः	९२
९७	बहिर्मातृकान्यासः....	"	१२२	थकारपङ्केः	"
९८	ध्यानम्	"	१२३	दपङ्केः	९२
९९	विद्योममातृका	८०	१२४	धकारपङ्केः	"
१००	अनुलोममातृकायाः स्वरूपम्	"	१२५	नपङ्केः	"
१०१	प्रतिलोममातृकायाः स्वरूपम्	"	१२६	पकारपङ्केः	"
१०२	मातृकाया लिङ्गसंख्यावत्त्वेना- पि योजनाकथनम्	८१	१२७	फपङ्केः....	९३
१०३	अकारादिषोडशस्वरानां ब्र- ह्मादिवाचकत्वे सौभारिमुनि- प्रणीतश्लोकाः	८२	१२८	वकारपङ्केः	"
१०४	अथ फादिशान्तवर्णानां यो- जना....	८३	१२९	भपङ्केः	"
१०५	वर्णोत्पात्तिक्रमः	८४	१३०	मकारपङ्केः	९४
१०६	कादिद्वादशाक्षर्यर्थः....	८५	१३१	यपङ्केः....	"
१०७	खादिद्वादशाक्षर्यर्थः....	८६	१३२	रकारपङ्केः	"
१०८	गपङ्केर्यर्थः	८८	१३३	ळपङ्केः	"
१०९	घकारपङ्केः	"	१३४	वकारपङ्केः	९५
११०	ङकारपङ्केः	"	१३५	शपङ्केः	"
१११	चपङ्केः	"	१३६	षकारपङ्केः	"
११२	छकारपङ्केः	८९	१३७	सपङ्केः	"
११३	जपङ्केः	"	१३८	हकारपङ्केः	९६
११४	झकारपङ्केः	"	१३९	क्षपङ्केः....	"
११५	ञपङ्केः....	"	१४०	कमातृकार्थयोजना....	९७
११६	टकारपङ्केः	९०	१४१	संयुक्तवर्णार्थाः	९८
११७	ठपङ्केः	"	१४२	वर्णसमाह्वयादेदाविर्भावक- थनम्....	१०६
११८	डकारपङ्केः	"	१४३	अक्षरसमाह्वयत एव आ- न्वीक्षिक्याद्यष्टादशविद्याना- माविर्भावकथनम्	१०७
११९	णपङ्केः	९१	१४४	चत्वारि धर्ममस्थानानि	"
		"	१४५	तेषां संक्षेपेण स्वरूपकथनम्	१०८
		"	१४६	चतुर्णां वेदानां प्रयोजनम्	१११

क्रमाद्वाः	विषयाः	पृष्ठाद्वाः	क्रमाद्वाः	विषयाः	पृष्ठाद्वाः
१४७	वेदाङ्गानां मयोजने तत्र शि- क्षायाः	१२२	१६९	गुणलक्षणानि....	१२०
१४८	व्याकरणमयोजने तत्पर- पथ....	१२२	१७०	शरदक्षानि....	१२१
१४९	निष्कामयोजनं तत्पररूप- पथ	१२२	१७१	कण्ठलक्षणम्	११
१५०	निष्कामयोजनं तत्पररूप- पथ	१२२	१७२	कण्ठपायनम्	११
१५१	उन्दःस्वरूपं तत्परयोजनम्	१२२	१७३	नारायणाष्टीकी	१२२
१५२	ज्योतिषस्वरूपं तत्परयोजनम्	१२२	१७४	ग्यानमुष्ट्याकर्षणलक्षणानि	११
१५३	कल्पस्वरूपं तत्परयोजनम्	१२४	१७५	गुणमुष्टयः	११
१५४	पुराणोपपुराणनामानि	१२४	१७६	धनुर्मुष्टिसंभानम्	१२३
१५५	न्यायस्वरूपम्	१२४	१७७	व्यायाः	११
१५६	वैशेषिकस्वरूपम्	१२४	१७८	दस्यम्	११
१५७	पूर्वमीमांसास्वरूपं तत्परयो- जनञ्च	१२५	१७९	अनध्यायाः	१२४
१५८	उत्तरमीमांसास्वरूपं तत्परयो- जनञ्च	१२५	१८०	श्रमाक्रिया	११
१५९	धर्मशास्त्रस्वरूपमयोजनक- थनम्	१२६	१८१	दस्यस्सलनविधिः	१२५
१६०	चत्वार उपवेदास्तत्रायुर्वेद- स्वरूपम्	१२६	१८२	दृढभेदिता	११
१६१	आयुर्वेदान्तर्गतकामशास्त्रनि- रूपणम्	१२६	१८३	हीनगतयः	११
१६२	आयुर्वेदस्य मयोजनम्	१२७	१८४	बाणानां दस्यस्सलनगतयः	१२६
१६३	धनुर्वेदस्वरूपतत्स्थविषया- णां निरूपणम्	१२७	१८५	शुद्धगतयः	११
१६४	धनुर्धरप्रशंसा	१२७	१८६	दृढतत्पुष्कम्....	११
१६५	धनुर्दानविधिः	१२८	१८७	चित्रविधिः	११
१६६	तत्र मन्त्राः	१२८	१८८	धावल्लस्यम्....	१२७
१६७	वैधमकारः	१२९	१८९	शब्दवोधित्वम्	११
१६८	रूपममाणम्	१२९	१९०	अस्त्रविधिः	११
			१९१	स्कान्दोक्तकतिचिदस्त्रस्वरू- पाणि	१२८
			१९२	तत्र ब्रह्मास्त्रमयोगोपसं- हारौ....	११
			१९३	ब्रह्मदण्डमयोगोपसंहारौ	११
			१९४	ब्रह्मशिरःमयोगोपसंहारौ	१२९
			१९५	पाशुपतमयोगोपसंहारौ	११
			१९६	वायव्यमयोगोपसंहारौ	११

अनुक्रमणिका ।

क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः	क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः
१९७	आग्नेययोगोपसंहारी १२९	२३०	शुद्धसूटनामानि १४१
१९८	नारसिंहयोगोपसंहारी १३०	२३१	रूपकम् १४१
१९९	शस्त्रवारणम्.... १३०	२३२	गमकम् १४१
२००	संग्रामविधिः.... १३०	२३३	प्रत्यन्तरम् १४१
२०१	तत्र रक्षामन्त्रः १३१	२३४	स्वरादिकथनम् १४१
२०२	प्रयाणसमये स्मरणीयनामानि १३१	२३५	पटुत्रिशतमवर्तकरागी १४२
२०३	अक्षीहिणीसंख्या १३२	२३६	भैरवादि रागाणां पत्न्यः १४२
२०४	महाक्षीहिणीसंख्या १३२	२३७	रागविशेष कालविशेषः १४३
२०५	व्यूहविधिः.... १३२	२३८	भैरवादि रागाणां तत्पत्नीनां च वर्णनीयरूपाणि तत्र भैरवतत्पत्नीनाम् १४३
२०६	युद्धविधिः.... १३३	२३९	मालकौशिकस्य १४४
१०७	गान्धर्ववेदमयोजनम् १३३	२४०	हिन्दोलनाम्नः १४४
१०८	गेयस्य चत्वारः प्रकाराः १३४	२४१	दीपकस्य १४५
०९	चतुर्विधं वाद्यम् १३४	२४२	पाठान्तरम् १४५
१०	नृत्यसंग्रहः.... १३५	२४३	मेघनादस्य १४५
१	अथ गान्धर्ववेदप्रक्रिया १३५	२४४	श्रीरागस्य १४६
१	गान्धर्वलक्षणम् १३५	२४५	रागप्रशंसा १४६
२	गीतप्रशंसा १३५	२४६	अथ गणाः १४७
१	सुगीतलक्षणम् १३५	२४७	वर्णमस्तारः १४७
२१४	वागुपकारस्य गुणाः.... १३६	२४८	गुरुलघुलट्टलक्षणानि १४८
२१५	वागुपकारलक्षणानि १३६	२४९	तालमस्तारः १४८
२१६	शिष्यकारः.... १३६	२५०	अथौषधानि १४८
२१७	गायनलक्षणानि १३६	२५१	अथ रसशास्त्रमयोजनं तत्स्वरूपञ्च १४८
२१८	गायनदोषाः.... १३६	२५२	शृङ्गारादयो नवरसाः १४८
२१९	सालसगृहः.... १३६	२५३	तत्र शृङ्गारभेदौ तत्स्वरूपञ्च १४८
२२०	शुबकलक्षणं तद्भेदाश्च १३६	२५४	हास्यस्वरूपम् १५१
२२१	षोडश ध्रुवाणां नामानि १३७	२५५	करुणस्वरूपम् १५१
२२२	तेषां स्वरूपम् १३७	२५६	रौद्रस्वरूपम् १५१
२२३	मण्डकलक्षणम् १३७	२५७	वीरस्वरूपम् १५१
२२४	मतिमण्डलक्षणम् १३७	२५८	भयानकरूपम् १५१
२२५	निःसारकलक्षणम् १३७	२५९	बीभत्सस्वरूपम् १५२
२२६	षट्ताललक्षणम् १३७	२६०	अद्भुतस्वरूपम् १५२
२२७	रासकलक्षणानि १३७			
२२८	एकतालीलक्षणम् १३७			
२२९	अष्टौ ध्रुवाः.... १३७			

क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः	क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः
२६१	शान्तस्वरूपम्	१५४	२९३	लिङ्गश्लेषः	१६३
२६२	रसानां विरोधाविरोधी	११	२९४	भाषाश्लेषः	१६४
२६३	स्थापिनो भावाः	१५३	२९५	मकृतिश्लेषः	११
२६४	स्थायिलक्षणम्	११	२९६	मत्ययश्लेषः	११
२६५	तस्यैव विशेषलक्षणम्	११	२९७	विभक्तिश्लेषः	११
२६६	विभावस्वरूपम्	११	२९८	महेष्टिकास्वरूपं तद्भेदाश्च	१६६
२६७	अनुभावलक्षणम्	११	२९९	अलंकारशेखरमतेन महेष्टि- कालक्षणं तद्भेदाश्च....	११
२६८	सात्विकलक्षणम्	११	३००	विन्दुच्युतकम्	१६६
२६९	व्यभिचारिणो हेतवः....	१५४	३०१	व्यञ्जनच्युतकम्	१६७
२७०	तिस्रोरीतयः	११	३०२	च्युतदत्ताक्षराः	११
२७१	गौडीस्वरूपम्	११	३०३	स्थानच्युतकम्	११
२७२	वैदर्भीस्वरूपम्	११	३०४	अक्षरमुष्टिः	११
२७३	माधवीस्वरूपम्	११	३०५	विन्दुमती....	११
२७४	जयदेवमते चतरस्रोरीतयः....	११	३०६	प्रश्नोत्तरम्....	११
२७५	तासां स्वरूपाणि स्थलानि च १५५		३०७	यमकलक्षणम्	१६९
२७६	मधुरादयः पञ्च वृत्तयस्तत्र मधुरास्वरूपम्	११	३०८	यमकस्य विंशतिर्भेदाः	१७०
२७७	मौढास्वरूपम्	११	३०९	अर्थालंकारभेदाः	१७४
२७८	परुषास्वरूपम्	११	३१०	उपमोपमानोपमेयलक्षणानि	११
२७९	छलिताभद्रयोः स्वरूपम्	११	३११	उपमाया दशभेदास्तदुदाहर- णानि....	११
२८०	क्रमेणोदाहरणानि....	१५६	३१२	रूपकलक्षणं तद्भेदोदाहरणा- नि च	१७६
२८१	अथालंकारास्तत्रालंकारस्य सामान्यविशेषलक्षणे	११	३१३	उत्प्रेक्षालक्षणं तदुदाहरणानि १७७	
२८२	चित्रादयोऽष्टावलंकाराः	११	३१४	समासोक्तिस्तदुदाहरणानि च १७८	
२८३	चित्रलक्षणं चित्रभेदाश्च	११	३१५	अपन्हुतिलक्षणं तदुदाहरणानि च ११	
२८४	सङ्गबन्धरचना	१५७	३१६	समाहितम्	११
२८५	पद्मबन्धमुरजबन्धयो रचना १५८		३१७	स्वभावालंकारः	११
२८६	सर्वतोभद्ररचना	१५९	३१८	विरोधः । अयमेव विरोधा- भासः....	११
२८७	वकोकिलक्षणं तदुदाहरणश्च	११	३१९	सारांशकारः....	११
२८८	अनुमासलक्षणं तदुदाहरणश्च	११	३२०	दीपकलक्षणं तद्भेदाश्च	११
२८९	गूढस्वरूपं तद्भेदाश्च	१६०	३२१	मालादीपकम्....	१७९
९०	श्लेषलक्षणं वर्णादितद्भेदाश्च १६३		३२२	सहोक्तिः	११
९१	वर्णश्लेषः	११			
९२	पदश्लेषः	११			

अनुक्रमणिका ।

क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः	क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः
३२३	अन्यदेशत्वम्	३५३	त्रय उदयाः.....
३२४	विशेषोक्तिः	३५४	उपायचतुष्टयम्२०२
३२५	विभावना	३५५	सेनाङ्गचतुष्टयम्
३२६	व्यतिरेकाङ्कारः	३५६	राज्ञो लक्ष्मीभातिकराणि
३२७	आक्षेपः१८०	३५७	सन्मार्गेष्वेव गन्तव्यम्.....२०३
३२८	काव्यप्रकाशरीत्या व्यञ्जना- वृत्तिसाधनम्	३५८	देवतानां देवतात्वे हेतवः.....
३२९	लक्षणाव्यञ्जनयोर्भेदकान्त- रम्.....	३५९	वाङ्माधुर्यं गुणः
३३०	संक्षेपतः समस्यापूरणविधिः.....१८२	३६०	उद्योगप्रशंसा
३३१	नीतिशास्त्रं तन्नेदाश्च१८६	३६१	हीनताकराणि
३३२	संक्षेपतो राजनीतिकथनम्१९२	३६२	हास्यानिषेधः.....२०४
३३३	मन्त्रगुप्तिप्रकारस्तत्राख्यायि- काकथनम्	३६३	धनमाप्तौ वाणिज्यप्रशंसा
३३४	दुर्गान्त्रिराजस्यानिष्टफलम्१९६	३६४	समयोक्तवाणीप्रशंसा
३३५	राज्ञो दुर्गस्यात्यन्तावश्यकता१९८	३६५	पूर्यमाणान्यपि अपूर्णानि सप्त वस्तूनि
३३६	राजगुणाः	३६६	बुद्धिमता अमकादयानि
३३७	राजविद्वानि.....	३६७	त्यागार्हवस्तूनि
३३८	कुराजलक्षणम्१९९	३६८	वासानर्हस्थलानि२०६
३३९	स्त्रीयराज्यादाज्ञा पाखण्डिनो निष्कासनीयाः	३६९	बाळलक्षणम्.....
४०	पृथग्जनदोषाः	३७०	श्रीत्रियलक्षणम्
४१	पञ्चनीवन्मृताः	३७१	मैत्रीभङ्गस्य हेतवः
४२	केवलवृषस्य निषेधः.....२००	३७२	षड् लघुताहेतवः
४३	सभायां गमने फलम्	३७३	मित्रप्रशंसा.....
४४	युद्धे मरणप्रशंसा	३७४	मैत्रीकरणयोग्यलक्षणम्
४५	पानादिवर्ज्यपदार्थाः	३७५	जीवन्मृतकथनम्२०७
४६	शातिभिः सह कार्याणि२०१	३७६	अन्यरेतोनातलक्षणम्
४७	संरतिसामर्थ्यम्	३७७	शीलप्रशंसा.....
४८	देशकालादिविन्तनम्	३७८	अधमाधनाधनोत्तममध्यलक्षणम्
४९	धनव्ययप्रधानानि२०२	३७९	वितृप्तमाः
५०	राज्यलक्षणम्	३८०	सामान्यस्त्रीस्वभावः२०८
५१	भूपानां षड्गुणाः	३८१	भाषादिलक्षणम्
५२	शक्तिप्रपम्.....	३८२	शयनविचारः
			३८३	आश्रिते दाननिषेधः.....
			३८४	भ्रातृभावमानकरणनिषेधः.....२०९
			३८५	दंभनिषेधः

मातृकाविलासस्य-अनुक्रमणिका ।

क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः	क्रमाङ्कः	विषयाः	पृष्ठाङ्कः
३८६	स्त्रीनितस्य दुष्परिणामः२०९	४१५	आरम्भवादादिपक्षत्रयविचारः	२१३
३८७	वाक्पारुष्यनिषेधः १	४१६	तार्किककाणां मतम् ११
३८८	पैशुन्यनिषेधः १	४१७	मीमांसकानां मतम् ११
३८९	याञ्चानिषेधः ११	४१८	अद्वैतवैष्णवानां मतम् ११
३९०	निर्दोषभक्त्यागनिषेधः ११	४१९	ब्रह्मवादिनां सर्वेषां प्रस्थान- कर्तृणां च मतम् २१४
३९१	इन्द्रियनयोपायः ११	४२०	भागवतधर्मस्यैव उपादेयता- कथनम् ११
३९२	नास्तिकतानिषेधः ११	४२१	वैष्णवानां साक्षादेव परमात्मा गम्योऽन्येषां तु परंपरया ग म्य इत्यादिकथनम् ११
३९३	पूज्यापमाननिषेधः ११	४२२	मातृकाया एव सर्वोत्पत्तिरि- ति कथनम् २१५
३९४	नद्यादीनां विश्वासानिषेधः२१०	४२३	तत्र ममाणविचारः ११
३९५	अभिचारेच्छानिषेधः ११	४२४	सूर्योत्पत्तिमकारकथनम्२१६
३९६	विःशुस्मरणविधिः ११	४२५	भगवता तपोयोगवलाद्यासा- द्यवतारान् धृत्वा मातृकात एव सर्ववेदशास्त्राण्यविर्भा- वितानीति कथनम् २१७
३९७	वैष्णवे मार्गं संदेहकरणवर्जनम्	११	४२६	मातृकामाहात्म्यकथनम् ११
३९८	जराहेतवः ११	४२७	ग्रन्थोपसंहारः ११
३९९	चत्वारि मस्तकशूलानि ११	४२८	तत्रोद्यमःसिद्धमित्येतदर्थक- थनम् २१८
४००	वैरिकरा गुणाः ११	४२९	सर्वत्र नारायण एव ध्येयो वे- द्यभेति ममाणपूर्वककथनम् ११
४०१	अपण्डितलक्षणम् ११	४३०	सर्वं त्यक्त्वा ब्रह्मग्येन रतिः पर्येति कथनम् ११
४०२	निरर्थकत्रयम् २११	४३१	ममासिपद्यम् २१९
४०३	त्यागार्हाः ११	४३२	र'धाहृन्नमीतिविषयकः माहृन्नहारवन्धः ११
४०४	पण्डितलक्षणम् ११	४३३	संयकतुंवांसम्भानादिनिर्देनः	२२०
४०५	पुरुषद्वयकथनम् ११			
४०६	सुभाषितसंग्रहः २१२			
४०७	अश्वशास्त्रादिकथनम् ११			
४०८	संक्षेपेन सांख्यशास्त्रमति- पादनम् ११			
४०९	योगशास्त्रकारकथनम् ११			
४१०	पाशुपतशास्त्रकारकथनम् २१३			
४११	विष्णुसत्त्वशास्त्रकारकथनम् ११			
४१२	विष्णुसत्त्वशास्त्रविचारकथनम् ११			
४१३	शान्तममशास्त्रविचारः ११			
४१४	शान्तममशास्त्रविचारः ११			

इति मातृकाविलासानुक्रमणिका समाप्ता ॥

श्रीः ।

अथ मातृकाविलासः प्रारभ्यते ।

ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीकृष्णं राधिकानाथं वृन्दावननिकुंजगम् ॥
बलुवीगणसंवीतमाश्रये सर्वकारणम् ॥ १ ॥
ओंस्वस्तिश्रीगणेशायनमइत्यस्यव्याकृतिम् ॥
श्रीवंशीधरशर्माहं करोमि विदुषां मुदे ॥ २ ॥

अथ सर्वशास्त्रारंभ इयमेव दशाक्षरीविद्या स्मर्यते तत्कथमन्येषां
श्रीमहाविष्णवादीनां स्मरणस्यापि 'मंगलानाञ्च मङ्गलम्' इत्यादि-
वान्त्यैर्मंगलस्यापि मंगलत्वात्तत्कथन्न स्मर्यत इति चेदत्रेदमवधेयम् ।
यामेव दशाक्षर्यां स्मृतायां सर्वदेवस्मरणसंभवादियमेव स्मर्या-
स्या दशाक्षर्याः सर्वदेवतानां मूलमंत्रत्वादप्यादौ जपो न्या-
मूलमंत्रलक्षणस्य गरुडोक्तस्यात्र सत्त्वात् । तथाहि 'प्रणवा-
तंच चतुर्थ्यतं च सत्तम ॥ देवतायाः स्वकं नाम मूलमंत्रः
तः' इति । देवपूजायां जपरूपपूजाया एव श्रेष्ठ्यं 'यज्ञानां
स्मि' इति । श्रीसुरोक्तेः कथमत्र सर्वदेवतान्स्मरणमिति चे-
तिहा । तथाहि 'कार्यारंभे गणेशश्च पूजनीयः प्रयत्नतः'
तैस्तस्यैवादिपूज्यत्वं विघ्ननाथत्वेन विघ्नवारकत्वात् ।
श्रीगणेशाय नमः ॥ नमआदियोगे चतुर्थी सर्वत्र बोध्या । गण्यते
दुःसप्रदत्वेनेति गणा विघ्नाः 'समूहे भगणे विघ्ने प्रमथेद्रिय-
देवते ॥ यमसैन्ये स्तनाहंपु पापं दे च गणः स्मृतः' इत्यनेकाय-
धानिवाग्विलासे । गण संख्याने धातोः कर्मण्यप्रत्ययः । इष्टे
उपद्रवनाशकत्वेन द्योतत इतीशः इश एथयैऽनः कर्तृगणुपधान्
कः । 'इशः स्वामिनि शंकरे' इति वामनः । गणानां वि-

क्रमाङ्काः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः	क्रमाङ्काः	विषयाः	पृष्ठा
३८६	स्त्रीजितस्य दुष्परिणामः२०९	४१५	आरम्भवादादिपक्षत्रयविचारः	२
३८७	वाक्पारुष्यनिषेधः	४१६	तार्किकाणां मतम्
३८८	पैशुन्यनिषेधः	४१७	मीमांसकानां मतम्
३८९	याश्चानिषेधः	४१८	अद्वैतवैष्णवानां मतम्
३९०	निर्दोषभक्त्यागनिषेधः	४१९	ब्रह्मवादिनां सर्वेषां प्रस्थान- कर्तृणां च मतम् २
३९१	इन्द्रियजयोपायः	४२०	भागवतधर्मस्यैव उपादेयता- कथनम्
३९२	नास्तिकतानिषेधः	४२१	वैष्णवानां साक्षादेव परमात्मा गम्योऽन्येषां तु परंपरया ग- म्य इत्यादिकथनम्
३९३	पूज्यापमाननिषेधः	४२२	मातृकाया एव सर्वोत्पत्तिरि- ति कथनम् २१५
३९४	नद्यादीनां विश्वासानिषेधः२१०	४२३	तत्र प्रमाणविचारः
३९५	अभिचारेच्छानिषेधः	४२४	सूर्योत्पत्तिप्रकारकथनम् २१६
३९६	विष्णुस्मरणविधिः	४२५	भगवता तपोयोगबलाद्यासा- द्यवतारान् धृत्वा मातृकात एव सर्ववेदशास्त्राण्याविर्भा- वितानीति कथनम् २१७
३९७	वैष्णवे मार्गे संदेहकरणवर्जनम्	४२६	मातृकामाहात्म्यकथनम्
३९८	जराहेतवः	४२७	ग्रन्थोपसंहारः
३९९	चत्वारि मस्तकशूलानि	४२८	तत्रोन्नमःसिद्धमित्येतदर्थक- थनम् २१८
४००	वैरिकरा गुणाः	४२९	सर्वत्र नारायण एव ध्येयो वे- द्यश्चेति प्रमाणपूर्वककथनम्
४०१	अपण्डितलक्षणम्	४३०	सर्वं त्यक्त्वा ब्रह्मण्येव रतिः कार्येति कथनम् २१
४०२	निरर्थकत्रयम् २११	४३१	समाप्तिपद्यम्
४०३	त्यागार्हाः	४३२	राधाकृष्णमीतिविषयकः स्वकृतहारबन्धः
४०४	पण्डितलक्षणम्	४३३	ग्रन्थकर्तृवासस्थानादिनिर्देशः	२२
४०५	पुरुषद्वयकथनम्			
४०६	सुभाषितसंग्रहः २१२			
४०७	अश्वशास्त्रादिकथनम्			
४०८	संक्षेपेण सांख्यशास्त्रमति- पादनम्			
४०९	योगशास्त्रसारकथनम्			
४१०	पाशुपतशास्त्रसारकथनम् २१३			
४११	वैष्णवपञ्चरात्रसारकथनम्			
४१२	वैष्णवमन्त्रशास्त्रविचारकथनम्			
४१३	नामागमशास्त्रविचारः			
४१४	ग्रन्थानभेदविचारः			

इति मातृकाविलासानुक्रमणिका समाप्ता ॥

श्रीः ।
अथ मातृकाविलासः प्रारभ्यते ।

ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीकृष्णं राधिकानाथं वृन्दावननिकुंजगम् ॥
बल्लुर्वागणसंवीतमाश्रये सर्वकारणम् ॥ १ ॥
ओं स्वस्ति श्रीगणेशाय नम इत्यस्य व्याकृतिम् ॥
श्रीवंशीधरशर्माहं करोमि विदुषां मुदे ॥ २ ॥

अथ सर्वशास्त्रारंभ इयमेव दशाक्षरीविद्या स्मर्यते तत्कथमन्येषां
श्रीमहाविष्णवादीनां स्मरणस्यापि 'मंगलानाञ्च मङ्गलम्' इत्यादि-
वाक्यैर्मंगलस्यापि मंगलत्वात्तत्कथन्न स्मर्यत इति चेदत्रेदमवधेयम् ।
अस्यामेव दशाक्षर्यां स्मृतायां सर्वदेवस्मरणसंभवादियमेव स्मर्या ।
किंचास्या दशाक्षर्याः सर्वदेवतानां मूलमंत्रत्वादप्यादौ जपो न्या-
य्यः । मूलमंत्रलक्षणस्य गरुडोक्तस्यात्र सत्त्वात् । तथाहि 'प्रणवा-
देनमौतं च चतुर्थ्यतं च सत्तम ॥ देवतायाः स्वकं नाम मूलमंत्रः
कीर्तितः' इति । देवपूजायां जपरूपपूजाया एव श्रेष्ठ्यं 'यज्ञानां
पयज्ञोस्मि' इति । श्रीमुखोक्तेः कथमत्र सर्वदेवतास्मरणमिति चे-
त्तद्दर्शयतीह । तथाहि 'कार्यारंभे गणेशश्च पूजनीयः प्रयत्नतः'
इति स्मृतेस्तस्यैवादिपूज्यत्वं विघ्ननाथत्वेन विघ्नवारकत्वात् ।
श्रीगणेशाय नमः ॥ नमआदियोगे चतुर्थी सर्वत्र बोध्या । गण्यते
इत्यनेकार्थ-
दुःखप्रदत्वेनेति गणा विघ्नाः 'समूहे भगणे विघ्ने प्रमथेन्द्रिय-
वते ॥ यमसैन्ये स्तनाहेषु पार्षदे च गणः स्मृतः' इत्यनेकार्थ-
निवाग्विलासे । गण संख्याने धातोः कर्मण्यप्रत्ययः । ईष्टे
द्रवनाशकत्वेन द्योतत इतीशः ईश ऐश्वर्येऽतः कर्तरोगुपधात्
'ईशः स्वामिनि शंकरे' इति वामनः । गणानां वि-

ग्रानां प्रमथानां वेशः स्वामी गणेशो हेरंबः 'रुद्रे विनायके विष्णो
 विष्वक्सेने विधातरि । मुख्याधिष्ठातृसैन्येषु गणेशः परिकीर्तितः'
 इत्यप्यनेकार्थध्वनिवाग्विलासे । श्रिया कीर्त्या दीप्त्या ऋद्धिसिद्धि-
 भ्यां वा सहितो गणेशः श्रीगणेशस्तस्मै तथा 'ऋद्धिश्रीकीर्त्तिदी-
 प्त्याशीर्गंगासु श्रीरितीरितः' इत्यपि तत्रैव । स्वस्त्यस्तु नमस्कृतु-
 रिति शेषः । ओमित्यंगीकारे ब्रह्मणि चेत्यव्ययपाठात् । एतत्सर्वैः
 कार्यादावंगीकार्यमिति भावः । 'अनाराध्य गणाध्यक्षं यत्कर्म क्रि-
 यते नरैः ॥ तत्र सिद्धिमवाप्नोति ह्यत आदौ तमर्चयेत्' इति
 पुराणात् । यद्वा कथंभूताय श्रीगणेशाय ओम् कोर्यः ब्रह्मरूपि-
 णे । अव्ययत्वादेव चतुर्थ्या लुक् सत्यपि लुकि विभक्त्यर्थानपाय-
 स्योपकृष्णं देहीत्यादिप्रयोगे दर्शनादव्ययस्य तत्तद्विभक्त्यन्तवि-
 शेषणत्वे न दोष इत्यवधेयमत्र । तथाच श्रुतिः 'नमस्ते गणपत-
 ये त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि' इति । अत्र विशेष्यसंबन्धत्वादन्ययोग-
 व्यवच्छेदकेनैवकारेण पार्थ एव धनुर्धर इत्यत्र पार्थादन्यत्र धनुर्धर-
 त्वस्येव गणपतेरन्यत्र साक्षाद्ब्रह्मत्वस्य योगो व्यवच्छिद्यते । अतः
 श्रेयस्कामैः सर्वैरपि स एवाराध्यस्तत्पूजां विनाऽन्यपूजाया वैयर्थ्य-
 स्मरणेन फलजनकत्वायोगात् 'अवश्यापेक्षितानपेक्षितं समर्प-
 णीयम्' इति न्यायेन । तदाराधनस्यावश्यकत्वात्कृते च तस्मि-
 न् 'विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् ॥ पुत्रार्थी लभते
 पुत्रं मोक्षार्थी परमं पदम्' इत्यादिवचनेभ्यः सर्वैष्टलाभसंभवे 'अन-
 र्धाते महाभाष्ये व्यर्था स्यात्पदमंजरी । अर्धातेपि महाभाष्ये
 व्यर्था स्यात्पदमंजरी' इति न्यायेनान्याराधने प्रयोजनाभावात् ।
 सूर्यादाराधनफलारोग्यादिमोक्षांतकथनानंतरम् 'सर्वमिच्छे-
 द्गणाधिपात्' इति स्मरणमप्यत्र मानम् । तस्मादेव
 ब्रह्माद्युत्पत्तिस्तत् एव तेषां सृष्ट्यादिसामर्थ्यलाभश्च । अथ च ग-
 णपतेस्तत्त्वेन वर्णनमुपासनार्थं वास्तवाभेदबोधनार्थञ्च न चैताव-

महाकविप्रयागोच्च तत्संगच्छत एवेति । श्रीविष्णोः सर्वदेवा-
धिपत्वेनोत्कृष्टत्वात्तत्पक्षेऽन्योप्यर्थः । ॐ ज्ञानं तदेव स्वं धनं
येषां ते ॐस्वा योगिनः 'ज्ञानं हि योगिनां धनम्' इत्युक्तेः । 'महेशो
ब्रह्मणि विष्णौ त्रिगुण्यां प्रणवेपि च ॥ ओंकारः शब्दते शुद्धौ
ज्ञाने त्रय्यां च कोविदैः' इत्यनेकार्थध्वनिवाग्विलासोक्तेः । 'स्वः
स्वीयात्मधनेषुच' इति हलायुधः । ओंस्वा ज्ञानयोगिनस्तैः स्ती-
र्य्यते ध्यायत इति ॐस्वस्तिर्विष्णुःस्तृभाच्छादन इत्यस्मादौणादि-
को डिप्रत्ययस्ततःपिलोपे रूपसिद्धेः । धातूनामनेकार्थत्वाद्भयाना-
र्थतापि स्तृणातेर्युक्तेव । 'धातवश्चोपसर्गाश्च निपाताश्चेति ते त्रयः ॥
अनेकार्थाः स्मृताः सर्वे पाठस्तेषां निदर्शनम्' इति वैयाकरणराद्वां-
तात् । अत एवोक्तं 'योगिभिर्ध्यानगम्यम्' 'ध्यायन्ति यं योगिन' इति च ।
त्रिया सर्वोत्कृष्टकीर्त्या गण्यते संख्यायते स्तूयते वेति श्रीगणः
'सर्वोत्कृष्टा यस्य कीर्तिस्स श्रीगण उदाहृतः' इति निरुक्तेः । नहि
विष्णोरधिका कस्यचिदपि कीर्तिरस्ति 'न त्वत्समोस्त्यभ्यधिकः
कुतोऽन्यः' इति श्रीगीतास्वर्जुनोक्तेः । स चासावीशः सर्वनियन्ता
चेति श्रीगणेशः । 'सर्वस्येशानः सर्वस्य वशी च' इति श्रुतेः ।
पुनरोऽस्वस्तिशब्देन कर्मधारयः । ओंस्वस्तिश्चासौ श्रीगणेशश्चेति
तथा । कोर्थः, विष्णवे नमः 'विष्णुरेव परं ब्रह्म' इति स्कांदोक्तेः ।
परब्रह्मज्ञानस्य परमानन्दहेतुत्वात्पुनर्विष्णुपक्ष एव व्याख्यायते ।
'यदुवंशेश्वतीर्णस्य विष्णोर्वीर्याणि शंस नः' इति श्रीदशमोक्ते-
र्विष्णुशब्दः श्रीकृष्ण एव मुख्यया वृत्त्या वर्तते । अत एवामरसिंहेन
जनेन प्रतीपक्षीभूतेनापि विष्णुनामकथनोत्तरं 'वसुदेवोस्य जनकः'
इत्युक्त्वा तस्यैव विष्णुत्वं व्याख्यातम् । अतएव श्रीव्यासदेवेनाप्यु-
क्तम् 'ते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयम्' इति ॥ ॐ
विष्णुशब्दवाच्यः कृष्णस्तेन स्वस्ति कल्याणं यस्य तदोऽस्वस्ति

एष साक्षात्पुरुषः पुराणः' इति पार्यतीं प्रति स्वयं शिवेनाष्टमस्कंधे मोहिन्युपाख्यान उक्तत्वात् । 'तव वरद वरां प्राप्ताशिपेहाखिलार्थं यदि रचिताधियं माविद्यलोकोपविद्धम्' इति दक्षोपाख्याने च । 'अतो महेशोपि विहाय भेदबुद्धिं सदा सेवत एव विष्णुम्' इति विद्वन्मोद-तरंगिण्यां चिरंजीवभट्टोक्तेश्चागणाः प्रमथास्तेपामांशो गणेशः 'गणः संघे च प्रमथे' इत्याभिधानात् । ॐ स्वस्ति श्रीश्वासौ गणेशश्चेति तथा शिवाय नमः इत्यर्थः । नन्वयमपि पक्षो विष्णोरेव ॐ स्वस्ति श्रयती-त्यनया निरुक्त्या विष्णोः प्राधान्यस्य शिवस्य च सेवकत्वस्योक्त-त्वात् । यस्य पक्षो यत्र वर्ण्यते तत्र तस्यैव महत्त्वं वर्ण्यते । ततो मृडम-हत्त्वसूचकोऽपरः पक्षोऽत्र विरच्यते । ओमा शुद्ध्या स्वस्ति कल्याणं ये-पांते ॐ स्वस्तयः विप्राः शुद्ध्या ब्राह्मणतावृद्धिरशुद्ध्या शूद्रता भवे-त्' इत्यादिपुराणादातैः श्रीयते सेव्यत इति ॐ स्वस्ति श्रीमहादेवः 'त्वं हि भगवन्देवेषु ब्राह्मणोऽहंमनुष्येषु ब्राह्मणः, ब्राह्मणो हि ब्राह्मणमुपधा-वति' इति जावालोपनिषदुक्तेः, 'शिवो विप्रो हरिः क्षत्री' इत्यादि-पराशरपुराणोक्तेश्चेशस्य 'ब्राह्मणदेवत्वाद्ब्राह्मणसेव्यत्वमस्तीति । ई-लक्ष्मीं गच्छतीतीगो विष्णुः 'लक्ष्मीरीकार उच्यते' इत्येकाश-रात् । ईगेन नम्यत इतीगणः शिवः । निपातनात्रस्य णःप्रत्य-यश्चात्र डः । स चासावीशश्चेतिगणेशः । यद्वा ॐ ज्ञानं-सूते इति ॐ सूवेदः 'वेदो वै ज्ञानकारणम्' इत्युक्तेः । ॐ सुवो वेदस्यास्तिराविर्भावो यस्मात्स ॐ स्वस्तिर्महादेवः 'त्वं शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा' इति 'सांख्यात्मनः शास्त्रकृतस्तवेशा' इति चाष्टमस्कंधे महादेवं प्रति लोकपालोक्तेः 'शास्त्रयोनित्वात्' इति सूत्राच्च । श्रियं गणयति भार्यात्वेनेति श्रीगणो विष्णुस्तस्ये-शः श्रीगणेशः 'सदाहं शंकरं सेवे वैकुण्ठेशोपि भोः सुराः' इति पा-द्मात् । ॐ स्वस्तिश्चासौ श्रीगणेशश्चेति ॐ स्वस्तिश्रीगणेशस्तस्मै

नम् । सा चानेकविधा, मंचाः क्रोशंति, शोणो धावतीत्याद्युदाहरण-
रुदाहृता ग्रंथेषु । यथेह मंचपदं मंचस्थे, शोणपदं रक्तवर्णवत्यश्वा-
दौ लक्षणिकं तथात्रापि स्वस्तीति स्वस्तिकर्त्तरि । लक्षणावीजं त्वन्-
यानुपपत्तिः क्वचित्क्वचिच्च तात्पर्यानुपपत्तिरिह च तात्पर्यानुपप-
त्तिरेवेत्यलमतिप्रसंगेन इति चंद्रपक्षः ॥ अथोङ्कारस्य 'ओंकारो वै सर्वा-
वाग्' इत्यादिश्रुतेः सर्ववाग्रूपत्वात्तद्ध्यानस्य च 'कामदं मोक्षदं चैव'
इत्युक्तेः सर्वाभीष्टहेतुत्वाच्चादौ तदेवाह । ओं स्वस्ति श्रीगणे शा-
य नमः । अत्र पट्ट पदच्छेदाः कार्याः । हे श, कोर्थः, हे वरेण्य,
'शश्च शोभावरेण्ययोः' इति वामनः । ननु हेशब्दः संबुद्धिर्न
तको भवत्यत्र तदभावात्कथं हे शेत्युक्तम् । तत्रोच्यते । 'हे
शब्देन विनापि स्यात्क्वचिदंतेऽपि हेपदम्' ॥ यथा रा-
प्रसीद त्वं राम हे त्वां भजाम्यहम्, इति प्रबोधचंद्रिको-
क्तेर्हेशब्देन विनापि संबुद्धिर्न विरुद्धेति । अथ प्रकृतम्, त्वमो-
कोर्थः ओङ्कारमक्षरं ब्रह्मस्वरूपमय ध्याय । अय गतावित्यस्य धा-
तूनामनेकार्थत्वाद्ध्यानार्थतापि । 'अनुक्तमप्यूहति पंडितो जन-
इत्यादिप्रयोगदर्शनात् 'अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमानित्यम्
इति बहुधा प्रपञ्चितं शाब्दिकैरतोऽयतेः परस्मैपदप्रयोगोपि ।
विरुद्ध इति । नन्वोङ्कारस्य ध्यानं न कोपि करोतीति चेत्त्राह
'ओङ्कारं विन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायंति योगिनः ॥ कामदं मोक्षदञ्चै-
ओङ्काराय नमोनमः ॥' इति मंत्रात्तद्ध्यानं तु योगिनोपि कुर्वत्यन्ये-
पां तु का कथेति भावः । किंभूतम् ओङ्कारः । सर्वोत्कृष्टत्वेन नम-
स्कारार्हेः । णम् प्रहृत्वे इत्यस्मादौणादिकोऽसुप्रत्ययः । सर्वोत्कृ-
ष्टत्वे प्रणवस्य ब्रह्मविद्योपनिषदि व्याख्यातम् 'ओमित्येकाक्ष-
रं ब्रह्म यदुक्तं ॥ ब्रह्मवादिभिः ॥ शरीरं तस्य वक्ष्यामि स्थानं कात्
॥ तत्र स्ति देवास्त्रयः प्रोक्ता लोका वेदास्त्रयोऽग्रयः । तिस्रं

काशंते महात्मनः' इति श्वेताश्वतरश्रुतेश्च गुरुभक्तिजन्यत्वादा-
दौ गुरुनतिरेव कार्याऽतो गुरुपक्षेऽपि दशाक्षरां योजयति ॐ
ज्ञानं तदेव स्वं धनमोस्वं तेन ज्ञानधनेन स्तभ्नाति कर्मप्रवृत्त्या
संसारे भ्रमन्तं शिष्यं रुणद्धीत्योस्वस्तिगुरुः । 'गिरतीह पाप्मानम्'
इति श्रुतिप्रतिपादितो गुरुपदार्थेनेन ध्वनितः । स्तंभु रोधनेऽस्मा-
त्क्रेयादिकादौणादिको डिप्रत्ययः कर्तरीति । अत्र दृष्टांतः
यथा कृतापराधं नरं गृहीत्वा राजपार्श्वे गच्छंतं तत्प्रियः कश्चि-
द्धनं दत्त्वा तं स्वं मोचयति एवं गुरुरपि ज्ञानधनं दत्त्वा कर्मणः
सकाशान्मोचयतीति ध्येयः नहि गुरुरूपदेशं विना संसारः शाम्यती-
ति भावः । श्रीलक्ष्मीस्तां गच्छति प्राप्नोतीति श्रीगो विष्णुस्तं
नमतीति श्रीगणः साधनमस्य शिवपक्षे वर्णितम् । ओस्वस्तिश्रीग-
णपदाभ्यामत्र 'श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्' इति श्रुत्यथोपि ध्वनितः । ओ-
स्वस्तिश्चासौ श्रीगणश्चेति ओस्वस्तिश्रीगणः, पुनरीशपदेन
कर्मधारयः पूर्ववत् । 'किञ्च आचार्यवान्पुरुषो वेद' इति श्रुतेर्भगव-
त्स्वरूपज्ञानमपि गुरुप्रसादादेव भवतीत्यलं विस्तरेणेति गुरुपक्षः ॥
इंद्रस्य सर्वदेवराजत्वात्सोऽपि शास्त्रादौ ध्येय एवेत्यत इन्द्रपक्षेऽप्यस्य
योजनामाह । ओमा विष्णुना वामनरूपेण स्वस्ति कल्याणं यस्य
स ओस्वस्तिरिन्द्रः त्रिया समेधिता गणाः श्रीगणा देवाः त्रिया समे-
धिताः सर्वे उपारमत विग्रहात्' इति ब्रह्मप्रेषितनारदस्य देवा-
सुरसंग्रामे देवान्प्रत्युक्तेः । अत्र मध्यमपदलोपी समासः । तेषामी-
शः श्रीगणेश ओस्वस्तिश्चासौ श्रीगणेश ओस्वस्तिश्रीगणेशस्तस्मै
इंद्राय नमः । अथ शेषस्य सर्वाधारत्वात्सर्वसर्पगणमु-
ख्यत्वेन सर्पादिभीतिवारणाय तमत्र नमस्करोति । शाय नमः ।
कोर्थः' शेषाय नमः । 'शं वदंति बुधाः शेषम्' इत्येकाक्षरात् ।
किंभूताय शाय ओस्वस्तिश्रीगणे । ओपदेन सत्त्वादिगुणत्रयमु-

माना रणैविका । त एव सद्यः संभूता गणाः शतसहस्रशः' इत्युक्ते
 र्गणा निःश्वासोद्भूतास्तेपामीशा तस्यै नमः । अस्यार्पत्वादाव्याज-
 गमाद्यभावेन पुंस्त्वम् । ऋषिरत्र वेदः 'वैदिकत्वं चास्य सर्ववाङ्म-
 यादित्वेनापौरुपेयत्वादिति' अपौरुपेयं वाक्यं वेदः' इति पूर्वमीमांसा-
 यां वेदलक्षणोक्तेः । नहि केनचित्पुरुषेणैतद्द्रवितमनादित इत्यमेवैयं
 दशाक्षरी विद्योति प्रसिद्धेरिति दुर्गापक्षः ॥ अथ 'वाय्वधीनमिदं जग-
 त्' इत्यादिपुराणात्सर्वचेष्टाहेतुत्वाद्वायुमप्यत्र नमस्करोति। ओम्
 सत्वरजस्तमोभिः सुष्टुअस्ति भवनं स्थित्युत्पत्तिसंहतिरूपं य
 तद्ब्रह्मांडमोस्वस्ति तस्य श्रीःकल्याणं येन स ओस्वस्तिश्रीर्वायुः
 वायो सर्वब्रह्मांडस्वस्तिकृत्प्राणदःसदा । त्वदधीनमिदं सर्वं जगत
 श्रेष्ठितं विभो ॥ अतीव कश्मलो देहस्त्वत्संयोगात्परः शुचिः ।
 त्वत्त्यक्तस्तु पवित्रोपि विप्रदेहोऽशुचिर्भवेत् ॥ पवित्राणां पवित्रस्त्वं
 मंगलानां च मंगलम्' इत्यादिसंहितोक्तेः । गण्यंते ज्ञानकर्त्रोपकारक-
 त्वेनेति गणा इंद्रियाणि तेषामीशः प्रवृत्तिहेतुत्वात्स्वामी गणेशः ।
 प्राणवायुं विना किमापि कर्तुमिन्द्रियगणैर्न शक्यते तेषां तदर्थान-
 शरीरधारकाणि प्राणैरुक्तं वयमिति परस्परं विवदित्वा तन्निर्णयाय
 ब्रह्मपार्थ गताः । ब्रह्मणोक्तं शरीरान्निर्गत्य पृथक्पृथक् प्रवेशः ।
 शरीरे क्रियताम्, यत्प्रवेशेन शरीरमुत्तिष्ठते तदेव महादिति श्रु-
 सर्वाणोन्द्रियाणि प्रविष्टानि शरीरे चेष्टापिनागता । पुनर्ब्रह्मणा वा-
 प्रत्युक्तं त्वं प्रविशाततःप्रविष्टे वायो शरीरमुत्थितमभूत्ततो ब्रह्मणो-
 क्तमयमेव शरीरधारकः सर्वेभ्यो महान्सर्वेषां भवतां स्वामीति। तथा-
 च श्रुतिः 'अथ खलु प्राण एव प्रज्ञात्मदेदं शरीरं परिगृह्योत्थापयति'
 इति । अत एव वक्ष्यते' उच्येन रहितो ह्येव मृतकः प्रोच्यते यथा'
 इति प्रथमपंचदशाध्याये । अथ प्रकृतमनुसरामः ओस्वास्तिश्री-

स्तैः श्रीयते सेव्यते इत्योँस्वस्तिश्रीर्धर्मराजः । 'यस्यामग्निष्वा-
त्तादयः पितृगणाः' इत्यादिपंचमस्कंधोक्तेः । गणा निजसैनि-
कास्तेपामीशो गणेशः । 'यमसैन्ये स्तुत्यनेरे' इति कोशात् । पुनरोँ
स्वस्तिश्रीश्चासौ गणेशश्चेति तथा तस्मै । यद्वा ओमा ज्ञाने-
नार्थात्तत्सदृशेन गयापिंडप्रदानेन स्वस्ति येषां त अँस्वस्तयः पि-
तरः । श्रिया पितृलोकलक्ष्म्या विशिष्टा ये गणा एकत्रिंशत्संख्याकाः
'विश्वो विश्वभुगाराध्य' इत्यादिना मार्कण्डेयोक्ताः श्रीगणाः । अँ
स्वस्तीनां पितृणां श्रीगणा अँस्वस्तिश्रीगणास्तेपामीशः स्वामी
धर्मराजस्तस्मै नमः । 'वाराणस्यां च यो वासो हरिभक्तिस्तथैव च ॥
गयापिंडप्रदानं च ब्रह्मज्ञानं च तत्समम्' इति बृहन्नारदीयादिति
धर्मराजपक्षः । अथ च कुबेरस्य सर्वधनाधिपत्वात्तदाप्तये सोऽपि
नमस्कार्य इति अम्मा शंकरेण स्वस्ति कल्याणं यस्य सः अँ
स्वस्तिः कुबेरस्तस्य शिवसखत्वप्रसिद्धेः । सखाहि सख्युः कल्या-
णं करोत्येवेति भावः । श्रीणां धनानां रक्षका गणाः श्रीगणा य-
क्षास्तेपामीशश्श्रीगणेशः । अँस्वस्तिश्चासौ श्रीगणेशश्चेति तथा
तस्मै कुबेराय नमः इत्यर्थः । इति कुबेरपक्षः । वरुणस्य जलाधि-
पत्वेन जलभीनिवृत्तये तमपि नमस्करोति । अँ ज्ञानं तदेव स्व-
मोँस्वं तत्स्त्वृणंत्याच्छादयंत्योँस्वस्तीनि रत्नानि मुक्ताहीरकादी-
नि । 'नद्यन्यो जुपतो ज्योप्यान्वुद्धिभ्रंशो रजोगुणः । श्रीमदादभि-
जात्यादियंत्र स्त्री द्यूतमासवः' इति दशमे नारदोक्तेः । अथ स्त्वृणा-
तोँडिः । तेऽश्रीर्यस्य स अँस्वस्तिश्रीवरुणः । 'मुक्तावैद्व-
जोरकः । अलंकृतशरीराय वरुणाय नतोस्म्यहम्' इति मंत्रात् ।
गणानां यादोगणानामोशो गणेशः । 'यादोगणानामृपभं प्रचेतसम्'
इति तृतीयस्कंधोक्तेः । अँस्वस्तिश्चासौ गणेश अँस्वस्तिश्रीगणेश-
स्तस्मै वरुणाय नम इत्यर्थः । इति वरुणपक्षः । अथ वागाधिष्ठा-

विलीना यावदवशिष्टकर्मपरिपाकं वर्तते । उक्तं हि 'प्रलये व्या-
 प्यते तस्याश्चराचरमिदं जगत्' इति, तथा 'जगत्प्रतिष्ठा देवै-
 पृथिव्यप्सु प्रलीयते । तेजस्यापः प्रलीयन्ते तेजो वायौ प्रलीयते ॥
 वायुः प्रलीयते व्योम्नि तदव्यक्ते प्रलीयते । अव्यक्तं पुरुषं ब्रह्म
 निष्कले संप्रलीयते ॥' इति । अव्यक्तं माया, तस्याश्च सम्यक्
 प्रलयो नाम मुक्ताविव नात्यन्तिको विनाशः; किन्तु सुप्तौ
 मायागोचरवृत्तीनामप्यभावात् । स्वप्रतिष्ठपरमात्मप्रकाशत्
 प्यत्यन्तनिर्विकल्पकतया तद्बलाद्भासमानाया अप्यप्रतिभ
 तप्रायत्वं न पुनरनवभानमेव, प्रतिभासमात्रशरीरस्य हि मि
 थ्यावस्तुनोऽनवभाने सत्यभाव एव स्यादिति नचा-
 भाव एवास्तु उत्तरसर्गानुपपत्तिप्रसंगादिति । अवशिष्टः
 प्राणिकर्मभिश्च तस्यां मायायां विलीयैव क्रमेण प्राप्तपरिपाक-
 स्वफलप्रदानाय परमेश्वरस्य सिसृक्षात्मिका मायावृत्तिर्व-
 न्यते सैषा मायावस्था ईक्षणकामतपोविचिकीर्षादिशब्दैरभिधीय-
 ते । 'तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेय' इति छांदोग्ये 'सपेक्षत लोकाऽ
 सृजे' इत्यैतरीये 'सोकामयत बहुस्यां प्रजायेय' इति तैत्तिरीये
 'तपसाचीयत ब्रह्म' इति मुंडके 'विचिकीर्षुर्वर्चनीभूता कचिदभ्ये-
 ति विन्दुताम्' इति प्रपञ्चसारे । अपरिपक्वकर्माभेदाद्द्वर्णभावत्वा-
 द्यं व्यापाराश्चिकीर्षा परिपक्वकर्माकारपरिणतमायाविशिष्टं वि-
 स्तदिदमविभागावस्थमव्यक्तमुच्यतेऽत एव तस्योत्पत्तिः स्मर-
 ते 'तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं द्विजसत्तम' इति भारतादा-
 स एव जगद्भुराकारोऽध्यात्मञ्चाधारादानाभिव्यज्यमानकुंडल्य-
 दिशब्देरुच्यते । यथाहुः 'शक्तिः कुंडलिनीति विश्वजननव्यापार-
 यद्भोग्यां ज्ञानैतत्त्वं न पुनर्विशन्ति जननीगर्भे गर्भकत्वं ना-
 इति । 'कुण्डलिनी सर्वया ज्ञेया सुपन्ना तु गतैव सा' इति ६

मातृकाविलासः । [मातृकाप्रादुर्भावः]

प्रथममुदितो यस्तु भावः पराख्यः पश्चात्पश्यत्यथ हृदय
 बुद्धियुद्धमध्यमाख्यः ॥ वक्त्रे वैखर्यथ रुरुदिपोरस्य जंतोः सुपुत्र
 वद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरितो वर्णसंज्ञः ' इति । तत्र वैखरी स्थूल
 मातृका सा प्रथमाधिकारिणः पूजोपकरणम् , मध्यमा सूक्ष्मा
 मातृका मध्यमाधिकारिणः पूजोपकरणम्, कारणकार्यविन्द्या
 का परा, पश्यंतरूपा सूक्ष्मतरा मातृका वृत्तमाधिकारि
 पूजोपकरणम्, मातृकात्रैविध्यं सर्वमंत्रोपलक्षणम् । अतः क
 मंत्रा उक्तरात्या स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतररूपाः प्रथममध्यमो
 धिकारिविषया इत्यर्थः । बहुवक्तव्यश्चायमर्थ उपदेशमत
 शास्त्रैर्दुरधिगमत्वात्फलातिशयवत्त्वाच्चेति । अयमेवार्थः श्रीभ
 वता पाणिनिनापि शिक्षायां भंग्यंतरेण स्फुटीकृतः 'अथ शिक्षा
 प्रवक्ष्यामि' इत्यादिना शिक्षाप्रयोजनं सम्यग्वर्णोच्चारणं तत्र
 व्याकरणेनैव सिद्धं किमनयेति । सत्यम् । व्याकरणे तु शब्दात्
 शासनमेव चिंत्यते 'अथ शब्दानुशासनम्' इति कौस्तुभोक्तेः ।
 किञ्च व्याकरण एतच्चिंत्यते गोशब्दः सास्त्रादिमत्यर्थे साधुगदित
 गोशब्दो जिह्वामूलेनोच्चारयितव्य इति भेदः । तदुक्तं तत्रैव ।
 छमपि शब्दार्थमविज्ञातमबुद्धिभिः । पुनर्व्यक्तीकरिष्यामि ।
 उच्चारणे विधिम् ॥' इति । अस्यार्थश्च नन्वकारादयो वर्णाः स्
 स्थानेनैवोच्चार्यन्ते, परस्थाननिराकांक्षत्वात्किमर्थोऽस्या आरंभस्त
 त्राह । प्रसिद्धमिति । बुद्धिहीनैः प्रसिद्धमपि शब्दार्थमविज्ञातं सर्वं
 पुनः पश्चात्स्फुटीकरिष्यामि वाचो गिर उच्चारणे उद्गिरणे विधिम्
 ननु 'विधिरत्यंतमप्राप्तौ' इति भाट्टैः स्मर्यन्ते न चात्रात्यंतमप्राप्ति
 उक्तं चाधस्तात् ' अकारादयो वर्णाः स्वस्वस्थानेनैवोच्चार्य
 ते' इति । उच्यते । यद्यपि स्वस्थानस्थिता एवोच्चार्यन्ते तथा
 प्यप्राप्तोः कथनीयोऽनुप्रदानादिरेतदर्थोः विधिः शब्दः । वागुच्चारणं

इति अनन्त्यानन्त्यसंयोगे मध्ये यमः पूर्वगुणः इत्योदब्रजिः ।
 तथा च नारदः 'अनन्त्यश्च भवेत्पूर्वो ह्यन्त्यश्च परतो यदि । तत्र
 मध्ये यमस्तिष्टेत्सवर्णः पूर्ववर्णयोः ॥ वर्गान्त्यान् शपसैः सार्द्ध-
 मन्तस्थैर्वाऽपि संयुतान् । दृष्ट्वा यमा निवर्तते आदेशिकमिवाध्वगाः ॥'
 इति । नारदोदब्रज्योर्मतेन यमो वर्णागम इति विधीयते । अस्मा-
 च्छास्त्रात् 'चत्वारश्च यमाः स्मृता' इति वर्णांतरत्वेनो-
 पदेशात्संयोगशास्त्रात् । अथ चतुरक्षराणामुदाहरणमिति प्रकृत्य
 अग्निरिति यमौ गकारौ द्वौ नकार इकारश्च । अन्ये तु यमं वर्णा
 यति मन्यन्ते । तथा च शौनकः 'स्पर्शा यमानननुनासिकान्स्वाप-
 रेणु स्पर्शेष्वननुनासिकेषु' इति । पूर्वैश्चतुःपंचाशद्भिः सहाष्टपंचाश-
 त् ॥ ४ ॥ अनुस्वारो विसर्गश्चेति । स्वरमनुभवतीत्यनुस्वारः अ-
 न्वकारानुगमेनानुस्वारः इति । वक्ष्यति च 'दन्त्यमूलः स्वरानुगः
 इति । विसर्ग इति । विविधं सृज्यते क्षिप्यत इति विसर्गः । ङकप्पौ
 चापि पराश्रयौ । परौ ककारपकारावाश्रयः स्थानं ययोस्तौ परा-
 श्रयौ । तथा च वक्ष्यति 'अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभाजि-
 नः' इति । 'कपाविपि परौ स्मृतौ' इति 'ङकप्पौ चापि कपा-
 श्रयौ' इति च पाठः । परावनुस्वारविसर्गयोः परावित्यर्थः । कका-
 रपकाराश्रयो तत्स्थानकावित्यर्थः । चञ्च्दादनुस्वारविसर्जनीया-
 विति पराश्रयो । दुःस्पृष्टश्चेति । ईपत्स्पृष्टो वर्णधर्मो न वर्णा-
 तरम् । वक्ष्यति च 'अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वीपत्' इत्यादि । तथा
 चोदब्रजिः 'स्पृष्टकरणं स्पर्शानां दुःस्पृष्टमन्तस्थानाम्' इति । य-
 ण्भाक्तञ्च यकारोऽभिधत्तेऽतो लृकारो दुःस्पृष्टधर्मा । चञ्च्दा-
 दृक्कारश्च इतिञ्च्दः पूरणार्थः । लृकार इति लृवर्णात्कारप्रत्ययः ।
 प्लुत एव चेति । लृकारस्य दीर्घादयो न संतीत्यधस्तात्परमतसु-

शरीरादिव्यतिरिक्त आत्मा । छंदोग्यश्रुतेश्च 'एवमेवैष संप्रसादं
स्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योतीरूपं संपद्य स्येन रूपेणाभिनि
पद्यते' इति । क एषामुच्चारयितेति पृष्टे तस्योत्तरं दत्तमात्मोति । स
कथमुच्चारयति केन क्रमेणोच्चारयतीतिप्रश्नद्वयस्योत्तरं दीयते । स
आत्मा बुद्ध्या सहार्थान्वाह्यान्समर्थ्य सम्यगवगम्यार्थप्रत्यायनाय
यदि शब्दा उच्चार्यन्ते तदा मनो युंक्ते । वक्तुमिच्छया तच्च म
नियुंक्ते आत्मा । मनः कायाग्निमाहन्तीति। तच्च मनो नियुंक्ते सत्क
याग्निं शरीराग्निमाभिसुख्येन हन्ति तेनातिसंवर्षं प्राप्नोति सोऽग्नि
भिहतः सन्मारुतं वायुं प्रयुंक्ते प्रेरयति । मारुतो वायुरुरसि वक्षसि
चरन्मंद्रं गंभीरं स्वरमुत्पादयति 'मंद्रस्तु गंभीरे' इत्यमरः । प्रातः
सवनेन सह योगोऽस्येति प्रातस्सवनयोगस्तम् । तथा च सुयज्ञः
'मंद्रया वाचा प्रातःसवनम्' इति । गायत्रं छन्दोऽस्याश्रयः "
एतेन गायत्रीछंदोपि तत एव जातामिति ध्वनितम् । कंठ इति ।
अत्र मारुतः सवनं छंदस्स्वरं चरन्नित्यनुवर्तते । कंठे चरन्
वायुर्मध्यमं स्वरं जनयति मध्यंदिनं युनक्तीति माध्यंदिनं
सवनभाजं त्रिपुच्छंदोनुगाभिनम् । तारमिति । तृतीयसवनभाजं
तारं स्वरं मूर्ध्नि चरन्वायुर्जनयति जागतं छंदोनुगच्छतीति जा
नुगस्तम् । शीर्षं छंदसोति । शिरःशब्दस्य शीर्षादेशस्तत्र
शीर्षण्यम् । स वायुरुदीर्णं ऊर्ध्वगतो मूर्ध्निं यावदुपरितनां गा
मलभमानः शिरःकपालेनावपृथक्त्वात्पुनः प्रत्यावृत्त्य वक्रमेवा
य वर्णान् जनयत्युत्पादयति । पुनर्मारुतग्रहणं स्पष्टार्थम्
पां वर्णानां जन्यमानानां विभागो विवेकः पञ्चधा पंचप्रकारः
ः । कैहेतुभिः पञ्चधा तत्राह । स्वरत इत्यादि । स्वरस्था
ः । वर्णज्ञातारः पूर्वं मुनय इत्येवं प्राहुस्तं
र्णानां पञ्चधा विवेकं निपुणं स्फुटमुच्यमानं हे श्रोतारः यं

दिभिरैक्यं भवति किं तदपवर्गसाधनं यस्य शिक्षोपकारे वर्तते ।
 उच्यते । वेदाश्च यज्ञाश्च । तथा च श्रुतिः । ' तमेतं वेदानुवच-
 नेन विविदिपंति ब्रह्मचर्येण तपसा श्रद्धया यज्ञेनानाशकेन
 च ' इति । वेदानुवचनं यज्ञगतमंत्रांगत्वात्सम्यग्बर्णोच्चारणेन य-
 स्मान्मोक्षमवाप्नोति । वक्ष्यति च ' सुखमतुलं च ' अतुलं सुखं मोक्ष
 एव भवति । ' स्वरतः कालतः स्थानात्प्रयत्नानुप्रदानतः । इति
 वर्णविदः प्राहुर्निरणयं तं निबोधत ॥ उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरित-
 श्च स्वरास्त्रयः । ' इति । अलमतिप्रसंगेन प्रकृतमनुसरामः । उदात्त-
 श्चेति । स्वरतः कालत इत्येतौ द्वौ हेतू श्लोके विवृणोति । स्वर
 उदात्तादिः कालो मात्राप्रभृतित्रिमात्रपर्यतः । उदात्त इत्युपरिष्ठात्परि-
 गृहीतः । अनुदात्तस्तद्विपरीतः । अधस्ताद्गृहीत इत्यर्थः । स्वरित इति न
 स्वरांतरं स्वरतीति स्वरितः । आक्षेपनिष्पाद्यो य उदात्तानुदात्तविकारः
 रः । तथा च नारदः । ' उच्चादुच्चतरं नास्ति नीचात्रीचतरं तथा । त्रे-
 स्वर्ये स्वरसंज्ञायां किं स्थानं स्वर उच्यते ॥ उच्चनीचस्थयोर्मध्ये
 साधारण इति श्रुतिः । तं स्वरं स्वरसंज्ञायां प्रतिजानंति शै-
 क्षिकाः ॥ ' स्वरास्त्रय इति । त्रय एव ऋग्यजुर्विषयाः । पञ्च सप्त
 च सामसु । ह्रस्व एकमात्रो दीर्घो द्विमात्रः प्लुतस्त्रिमात्रः । ' निमे-
 पकाला मात्रा स्यात् ' इत्यौदत्रजिः । तथा च नारदः । ' निमेपकाला
 मात्रा स्याद्विद्युत्कालेति चापरा ' इतिशब्दः प्रकारार्थः । अनेन
 कालतो हेतोः स्वरतश्च विषयविभागनियमः । तथा च
 ' स्वर उच्चः स्वरो नीचः स्वरः स्वरित एव चा व्यंजनान्यनु-
 वर्तते यत्र तिष्ठति स स्वरः ' इति । ' ह्रस्वो दीर्घः प्लुत इति कालतं
 नियमा अचि ' ॥ ११ ॥ व्याख्यातमेतत् । ' उदात्ते निपादगांधारावउ-
 दात्त ऋपभधेवतो । स्वरितप्रभवा ह्येते पङ्कमध्यमपञ्चमाः ॥ १२ ॥
 अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलञ्च दन्ता

ओकार औकारश्च कंठोष्ठाभ्यां जातौ ॥ १८ ॥ एकारस्य ओकारस्य च सवर्णग्राहकत्वादौकारस्य औकारस्य चैतेषां चतुर्णः संध्यक्षराणां सम्बन्धिनी अर्द्धमात्रा कण्ठ्या कंठजा भवतीत्यर्थं अध्यर्द्धास्ताल्वोष्ठस्थाना इति ॥ १९ ॥ स्पष्टार्थौ ॥ २० ॥ २१ अयोगेति । अनुस्वारो विसर्गश्च ऋकः ऋषौ च इति चत्वारोऽयोगवाहाः । तथा चौदत्रजिः । 'अयोगवाहा अः इति विसर्जनीयः ऋक इति जिह्वामूलीयः ऋषः ऋइत्युपध्मानीयः अंइत्यनुस्वारः नासिक्यः । न विद्यते योगः संयोगो वर्णांतरेण येषां ते योगवाहास्ते चाश्रयस्य ककारादेः स्थानं भाजितुं शीलं ये त आश्रयस्थानभाजिनः । अन्ये तु यमानप्ययोगवाहान्मन्यन्ते ते मतेऽयोगवाहशब्दः अश्वसमितावयवो रूढिशब्दोऽश्ववर्णवद्वेदितव्यः अनुस्वारस्वरूपमाहा 'अनुस्वारप्रकृतिस्तु पाणिनिनैव कथित 'मोनुस्वारः' इति ॥ २२ ॥ मूलम् ॥ 'अलावुवीणानिर्घोषो दंतमूलस्वरानुगः । अनुस्वारस्तु कर्तव्यो नित्यं ह्योः शपसेषु च ॥ २३ ॥ अलावुःतुवी अलावुयुक्तवीणाया निर्घोष इव शब्दो यस्य सोऽलावुर्णानिर्घोषः स्थानं दन्तमूलं तत्र भवो दन्तमूल्यः स्वरानकारादीनां गच्छत्यनुभवतीति स्वरानुगः । हकाररेफयोः शपसेषु च सदा भवति तथा च नारदः । 'आपद्यते मकारो रेफोऽप्यसु प्रत्ययेऽनुस्वारम् । यवलेषु परसवर्णं स्पशेषु चोत्तमायतिम्' इति । 'अंस्थानानि वर्णानामुरः कंठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताः नासिकोष्ठौ च तालु च' इतीमं श्लोकमनुवादरूपं केचित्पठन्ति ॥ २३ ॥ 'अनुस्वारे विघृत्यां तु विरामे चाक्षरद्वये । द्विरोष्ठौ विघृहीषायत्रोकारवकारयोः ॥ २४ ॥ व्याघ्री यथा हरेत्पुत्रान्द्राभ्यां न च पीडयेत् । भीता पतनभेदाभ्यां तद्द्रष्टृणां प्रयोजयत् ॥ २५ ॥ यथा सौराष्ट्रिका नारी तर्का इत्याभिभाषते । एवं रंग

हकारादारभ्यालकरात् । उक्तादन्यः शेषः । अनुप्रदानं स्वस्व
नादिकं घोपादि अनु प्रकर्षण दीयते इत्यनुप्रदानम् 'द्वौ नादौ
नुप्रदानौ' इत्यादब्रजिः ॥३८॥ अमोऽनुनासिकानद्वा नादिनोहः
स्मृताः । ईपन्नादा यण्जसः श्वासिनश्च खफादयः ॥ ३९ ॥ अः

प्रदानतां हतोर्वर्णानां भेदं शृणु । अमिति प्रत्याहारः अमङ्गण
अनुनासिका इति स्वस्थानरधिकाराः अनुपाठात् । नासिकामनुभ

तीत्यनुनासिकम् । अमङ्गणमोऽनुनासिकानिमान् जानीयात्
तथा च पाणिनिः । 'मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः' । अह्नाविति।

अकारो रेफश्च हकारो झभवदधप् एते अनुनासिका अमात्रा
संतौ रेफहकारौ नेति व्याख्यातं पाठद्वयात् । अह्नादयो नादोऽस्मिन्

नादिनः स्मृताः । अचिदमोऽनुनासिकानद्वाविति पाठः । तत्राम्प्रत्य
अइउणू ऋऌृक् एओङ् ऐऔच् हयवरट् लणू यमङ्गणम् ए

अमां हकाररेफवर्जितानां विकल्पेनानुनासिकत्वं अमान्तु नित्यम्
तथा च शौनकः । 'सचादयो या विहिता विवृत्तयः प्लुतोपधां

अनुनासिकोपधा' इति । तथा उक्ताश्चेति करणे युक्तः पृक्तो द्वापितः
शाकलेनेति । अकाररेफयोः प्रथमे पाठे नादित्वं द्वितीयपाठे ह्

रेफयोरनुनासिकत्वप्रतिषेधः । ईपन्नादा मनायूनादा यणः कथि
जशौजवगडदशू एते चेति । खफादयः खफछठथा एते श्वासोऽस्त्येषा

मिति श्वासिनः श्वासो घोपाणां तृतीयात् प्रथमानामघोपाश्चतुर्था
नां युग्मासोप्मणामित्यौदब्रजिः । ईपच्छासांश्चरो विद्याद्वोधामै

तत्प्रचक्षते । दाक्षीपुत्रपाणिनिना येनेदं व्यापितं भुवि । चरः चट
शपशर् एतन्नामकानीपच्छासाज्जानीयात् गोर्वाचो धाम

प्रयत्नविवेकं लुगमोपायेनाह । 'अल्पप्राणो विवारश्च श्वासोऽघोपस्त
यैव च । आद्यानां वर्गवर्णानां प्रयत्नः समुदाहृतः ॥ १ ॥

वर्गद्वितीयवर्णास्त्युक्तपाभ्यां सविसर्गकाः । श्वासाधोप
 विवाराख्यमहाप्राणप्रयत्नकाः ॥ २ ॥ घोपसंवारनादाल्पप्राण
 वर्गतृतीयकाः ॥ घोपसंवारनादाख्यमहाप्राणप्रयत्नकाः ॥ ३ ॥
 सानुस्वारचतुर्थास्तु वर्णा वर्गेषु कीर्तिताः ॥ महाप्राणं
 विना प्रोक्ता अल्पप्राणाधिकास्तथा ॥ ४ ॥ वर्णपंचमवर्णास्तु
 घोपसंवारनादकाः ॥ यमयोवावसानास्तु वर्णाः प्रोक्ता
 विचक्षणैः ॥ ५ ॥ घोपसंवारनादाल्पप्राणकाः सुगमोक्तिभिः ॥ सा-
 दयः सान्तमादाय महाप्राणाधिकास्तथा ॥ ६ ॥ विवाराधोपश्वासा-
 ख्यप्रयत्नाः परिकीर्तिताः ॥ घोपसंवारनादाख्यमहाप्राणास्तथैव
 च ॥ ७ ॥ हकारस्य तु विज्ञेयाः प्रयत्नाः शब्दवित्तमैः ॥ यंत्रचतु-

क ख च छ ट ठ त थ प फ ण त्स दृ श य माः = क = पविसर्गाः शपसाः २६ एते श्वासाधोपविचाराः	क ग ङ च ज न ट ढ ण त द न प व म ण त्स दृ श य माः यरलवा एते २९ अल्पप्राणाः
ग घ ङ ज झ ञ ट ठ ण द ध न व ब म ण त्स दृ श य माः यरलवाः ३१ घोपसंवारनादाः	ख च छ श ष थ प फ भ ण त्स दृ श य मा अनुस्वार विसर्ग = क = प शपसाहाः २८ एते महाप्राणाः

वाह्यप्रय- त्नाः	विवाराधो- पश्वासाल्प- प्राणाः	विवाराश्वासाधो- पमहाप्राणाः	संवारनादधोपाल्पप्राणाः उदात्तानुदात्तस्वारिताः	संवारनाद धोपामहा प्राणाः
अक्षराणि	क ख च ट त थ	ख छ ट थ प	शपस ग ग ङ द द व ज म ण न	अ इ ए ऊ लृ ए ङ्ग यरल ओ औ व
आभ्यन्तर प्रयत्नाः	स्फुटः	ईपट्टि- वृतः	स्फुटः संवृतः ह्रस्वः	विवृ ईप तः स्फुटः
				स्फुटः ईपट्टि- वृतः

पकं चात्र लेख्यम् । 'छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोथ पठ्यते ।
 ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥ ४१ ॥ शिक्षा प्राणं
 तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् ॥ तस्मात्सांगमधीत्यैव ब्रह्मलोके
 महीयते ॥ ४२ ॥ उदात्तमाख्याति वृषोर्गुलीनां प्रदेशिनीमूल-
 निविष्टमूर्धा ॥ उपांत्यमध्ये त्वरितं द्रुतं च कनिष्ठिकायामनुदा-
 त्तमेव ॥ ४३ ॥ उदात्तं प्रदेशिनीं विद्यात्प्रचयं मध्यतोर्गुलिम् ॥

निहतं तु कनिष्ठिकायां स्वरितोपकनिष्ठिकाम् ॥ ४ ॥ अनुदात्तो
 हृदि ज्ञेयो मूर्ध्न्युदात्त उदाहृतः । स्वरितः कर्णमूले तु नासाग्रे प्रच-
 यः स्मृतः ॥ उदात्तं भुवि पातव्यं प्रचं नासाग्रमेव च । ह्रत्प्रदेशेऽ-
 नुदात्तं तु तिर्यग्जात्यादिरीरितः ॥ अधो रक्तोऽनुदात्तः स्यादुदात्तोऽ-
 ताम्र ईरितः । उपरिरक्तस्तिरोरक्तो वा स्वरितश्च कीर्तितः ॥ स्वारि-
 तपरा अताम्राः प्रचयाः परिकीर्तिताः । एकपदे नीचपूर्वोऽपूर्वो
 वाच्यवान्यतरयुक्तो जात्यः ॥ जात्ये तु पितृदानवद्धस्तम् । अंतोदा-
 त्तमाद्युदात्तमुदात्तमनुदात्तनीचस्वरितम् । मध्योदात्तं स्वरितं
 द्रुदात्तं त्र्युदात्तमिति नवपदशय्या ॥ ४५ ॥ अग्निः सोमः प्रवो वीर्यं
 हविषां । स्वर्बृहस्पतिरिन्द्रावृहस्पती ! अग्निरित्यंतोदात्तं सोम इत्याद्यु-
 दात्तं प्रेत्युदात्तं वदत्यनुदात्तं वीर्यं नीचस्वरितं हविषां मध्योदात्तं
 स्वरितिस्वरितं बृहस्पतिरिति द्रुदात्तमिन्द्रावृहस्पतीति त्र्युदात्तम् ॥
 अनुदात्तो हृदि ज्ञेयो मूर्ध्न्युदात्त उदाहृतः ॥ स्वरितः कर्णमूर्त्तयः
 सर्वास्ये प्रचयः स्मृतः ॥ ४६ ॥ चापस्तु वदते मात्रां द्विमात्रञ्चैव
 वायसः ॥ शिखी रौतिं त्रिमात्रं तु नकुलस्त्वर्द्धमात्रकम् ॥ ४७ ॥
 कुतीर्थादागतं दग्धमपवर्णं च भक्षितम् ॥ न तस्य पाठे मोक्षोऽस्ति
 पापाहेरिव किल्बिपात् ॥ ४८ ॥ सुतीर्थादागतं व्यक्तं साम्नायं सुव्यव-
 स्थितम् ॥ सुस्वरेण सुवक्त्रेण प्रयुक्तं ब्रह्म राजते ॥ ४७ ॥ मंत्रं
 हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह ॥ स वाग्वज्रो य
 जमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् ॥ ५० ॥ अवक्षरम्
 नायुष्यं विस्वरं व्याधिपीडितम् ॥ अक्षताः शस्त्ररूपेण वज्रं पतति
 मस्तके ॥ ५१ ॥ हस्तहीनं तु योऽधीते स्वरवर्णविवर्जितम् ।
 ऋग्यजुःसामभिर्दग्धो वियोनिमाधिगच्छति ॥ ५२ ॥ हस्तेन वे-
 दं योऽधीति स्वरवर्णार्थसंयुतम् ॥ ऋग्यजुःसामभिः पूतो ब्रह्म
 लोके महीयते ॥ ५३ ॥ शंकरः शंकरो प्रादादाक्षीपुत्राय धीमते ।

वसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम् ॥ उद्धर्तुकामः स-
नकादिंसिद्धानेतद्विमर्शं शिवसूत्रजालम् ॥१॥ ' नटराजराजः वि-
श्वरूपविलासवैचित्र्यचमत्कारप्रवीणत्वस्य वागाद्यगोचरत्वेन तत्प्र-
काशकत्वात् नटराजराजः तांडवादिविलासवैचित्र्यचमत्कारप्रवीण-
त्वस्य त्वन्यत्र नटादावपि सत्त्वात् । स स्वात्मज्ञापनाय ढक्कानि-
नादव्याजेन सनकादीनुद्धर्तुकामोऽयं नवपञ्चवारं स्वांतर्गतात्मतत्वं
प्रकटयितुं तदवसाने ढक्कां ननाद । अहं तदेतद्विगतनिनादी-
द्भूतवर्णाद्यात्मकमाद्यमातिरहस्यं मातृकारूपेण सनातनमपि
शब्दशास्त्रप्रवृत्तये किंचिद्वैलक्षण्येन श्रीशिवेनोक्तं शिवसूत्रजालं
शिवसंबन्धिमूत्रसमूहं कल्याणरूपसूत्रसमूहं वा विमृशे विचारं
स्फुटीकरोमि विमर्शं इति छंदसप्रयोगः ॥ १ ॥ अनुवन्ताः

तां कारणत्वतः । इकारः सर्ववर्णनां शक्तित्वात्कारणं मतम् ॥ ७ ॥
जगत्स्रष्टुमभूद्भ्राञ्छा यदा ह्यस्य तदाभवत् ॥ कामबीजमिति प्रा-
दुर्मुनयो वेदपारगाः ॥ ८ ॥ अक्षरार्थः स्पष्ट एव कामबीजस्वरूपं
तंत्रांतरे । 'स्वप्रकाशपरमात्मवस्तुनो दृश्यमानजगतः सिसृक्षया ॥
कामतः परशिवप्रवेशनं कामबीजमिदमेव निश्चितम्' इति 'बीजं वि-
दुद्भयारूढं सार्द्धं योनिस्वरूपकम् ॥ महाकामकलारूपमात्मानं
चितयेत्प्रिये' इति श्रीरुद्रेणोमां प्रत्युक्तम् ॥ ८ ॥ उक्तमेव द्रढयति
'अकारो ज्ञातिमात्रः स्यादिकारश्च कला मता । उकारो विष्णुरि-
त्याहुर्व्यापकत्वान्महेश्वरः ॥ ९ ॥' उकार इति उर्व्यापकत्वेनेश्वर
आसीदित्यर्थके उणीश्वर इत्यत्रोति भावः । ननु सर्ववेदान्तेषु परमेश्वर-
एक इति निश्चितत्वात् मायामात्रित्कलामात्रित्य जगद्रूपोऽभूदि-
त्युक्तेरद्वैतहानिः स्यादित्याशंक्याह । 'ऋलृक्सर्वेश्वरो मायां मनो
वृत्तिमदर्शयत् ॥ तामेव वृत्तिमात्रित्य जगद्रूपमजीजनत् ॥ १० ॥'
ऋपरमेश्वरः लृमायाख्यां मनोवृत्तिमदर्शयत् तामेवात्रित्य स्वेच्छया
जगज्जनयामासेत्यर्थः । ऋपरमेश्वरइत्यत्र 'ऋतं सत्यं परं ब्रह्म
पुरूपं कृष्णापिगलम्' इति श्रुतिः प्रमाणम् । ऋतमिह तपर इदुदि-
तिवत् । ऋत्पदार्थमेव परं ब्रह्मेत्यर्थः 'सोऽकामयत बहु स्यां प्रजा-
येय' इतिश्रुत्यन्तरम् श्रीतंत्रेऽपि 'मम चाभून्मनोरूपं लृकारः परमे-
श्वरी' इति ऋलृवर्णौ यथा तादात्म्यमापन्नौ संध्यादिकार्यं कुरुत-
स्तथा मायेशावापि जगत्कार्यं कुरुत इति भावः ॥ १० ॥ तादा-
त्म्यमेवाह 'वृत्तिवृत्तिमतोरत्र भेदलेशो न विद्यते । चंद्रचंद्रिकयोर्यद्द-
द्यथा वागर्थयोरिव ॥ ११ ॥' इवेह पादपूरणे । अत्र प्रकृ-
ते भेदलेशो वास्तव इत्यर्थः ॥ ११ ॥ 'स्वेच्छया स्वस्य चिच्छक्तौ वि-
दुः ॥ १२ ॥' वर्णानां मध्यमं क्वीवमृलृवर्णद्वयं विदुः
॥ १२ ॥' असौ परमात्मा स्वेच्छयेव स्वसंबन्धिचिच्छक्तौ चिदाभा-

सग्रहणयोग्यायांमायायां निमित्तभूतायां विश्वं जनयति । 'मम
 योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम्' इति श्रीमुखोक्तेः । कृत्वं
 ब्रह्मरूपमित्यर्थः ॥ १२ ॥ ननु जन्यजनकभावेऽद्वैतहानिः स्या-
 दित्याशंकायां 'तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्' इति श्रुतिमाश्रित्याह ।
 'एओइ मायेश्वरात्मैक्यविज्ञानं सर्ववस्तुषु ॥ साक्षित्वात्सर्व-
 तानां स एक इति निश्चितम्' ॥ १३ ॥ जन्यजनकत्वं
 च स्वस्यैव तत्तद्रूपेण विवर्त्तनादितिनाद्वैतहानिः । अकारो
 कारभ्यां निष्पन्नप्रणवरूपेणोकारेण सगुणानिर्गुणयोरैक्ये
 बोधिते तेनैव दृष्टतिन सर्वत्रैक्यबुद्धौ द्वैतनाशो ध्वनितः । सम-
 ष्टिव्यष्टिभेदेन पूर्ववर्णयुतद्वितीयस्य तद्युततृतीयस्य च समन्वयबो-
 धकामिदं सूत्रम् । अकारात्मकः ईमायायुक्तः सन् य एरूपः स
 ओइ अनुज्ञानरूपः प्रज्ञानात्मना सर्ववस्तूनामेकत्वादद्वैतोपप-
 तेर्न नानात्वम् । जन्यजनकत्वं च स्वयं प्रविश्य तत्तद्रूपेण वर्त्तत
 त्यर्थः । वटवीजन्यायेन च पूर्वमूत्रद्वयजनितं वर्णपञ्चकमेव स-
 लजगत्कारणमिति प्रागुक्तमुत्तरमूत्राणामपि तस्मादेव संभवः
 ष्टिव्यष्टिभेदेषु पूर्ववर्णयुतद्वितीयस्य तद्युततृतीयस्य च सं-
 योगजनकामिदं सूत्रं समन्वयबोधकमप्येकत्वेनोक्तं सर्ववेदसंमतं
 च । तथा हि सनकदक्षिणामूर्त्तिसंवादे महावाक्यविवरणे 'शृणुत्वं
 सावधानेन चतुर्णामपि साम्यता । देवानाञ्च महाभाग चतु-
 ष्काणामिहोच्यते ॥ ब्रह्मशब्देन यद्ब्रह्म तत्प्रज्ञानमिहोच्यते ।
 प्रज्ञानं ब्रह्म यस्माद्धि तस्माद्ब्रह्माऽस्म्यहं ततः ॥ यतो जीवोऽपि
 ब्रह्मैव ततस्तत्त्वमसीति वै । अन्यस्य वारणार्थाय ह्ययमात्मेत्यथर्व
 णे' ॥ इति ॥ १३ ॥ ननु स्वात्ममूर्त्तस्य परमेश्वरस्य कथं
 गत्कारणत्वं तत्राह ' एओच् ब्रह्मस्वरूपः सज्जगत्स्वातर्गतं
 ॥ इच्छया विस्तरं कर्तुंमाविरासन्मिहामुनिः ॥ १४ ॥ ' इति

ईक्षणानंतरं स्वांतर्गतं स्वस्मिन्सूक्ष्मरूपेण स्थितं जगद्विस्तारयितुमिच्छुः ऐआदिशक्तियुतः अकाराक्षरः पूर्वगताकारको दीर्घयोगस्यैव ऐकारत्वमेकत्वं च सम्यग्ज्ञानस्वरूपः परमेश्वरो यः पूर्वसूत्रगतः स एव अकारदीर्घोकारदीर्घस्यैव योगे औकारत्वं यः प्रज्ञानात्मा मायाशालितः स औकारः य आऊ इति ॥ १४ ॥ एवं शिवादिप्रकृत्यंतानां चतुर्दशतत्वानामुद्भवं वर्णयित्वा पंचभूताद्युद्भवमग्रिमसूत्रस्य वर्णैराह । 'भूतपंचकमेतस्माद्धयवरमहेश्वरात् ॥ व्योमवाय्वम्बुवह्मचार्यभूतान्यासीत्स एव हि ॥ १५ ॥ 'हयवररूपान्महेश्वरात् स एव परमेश्वर एव ॥ १५ ॥ 'हकाराद्व्योमसंज्ञश्च यकाराद्वायुरुच्यते ॥ रकाराद्ब्रह्मिस्तोयं तु वकारादिति शैववाक् ॥ १६ ॥ 'तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्रेरापः' इति श्रुतेरेतस्मात्परमेश्वराद्भूतपंचकमाकाशादिप्रपंचकारणमासीदिति ॥ १३ ॥ नन्वस्मिन्सूत्रे भूतपंचकमासीदित्युक्तं तत्राकाशादिचतुष्टयमेवोक्तं न पृथ्वीति तत्राह । 'आधारभूतं भूतानामन्नादीनां कारणम् ॥ अन्नाद्रेतस्ततो जीवः कारणत्वाल्लणीरितम् ॥ १७ ॥ 'भूतानामुद्भिज्जस्वेदजरायुजांडजानां प्रधानकारणत्वादाधारभूतं पृथ्वीति लणितिशब्देनोच्यते ॥ १७ ॥ पुनस्तन्मात्रोत्पत्तिक्रममाह 'शब्दस्पर्शां रूपरसगंधाश्च भ्रमलणनम् ॥ व्योमादीनां गुणा एते जानीयात्सर्ववस्तुषु ॥ १८ ॥ 'पञ्चवर्गेष्वन्तिमवर्णां गुणास्ते च पंचवर्णैः संतीति भावः ॥ १८ ॥ द्वाभ्यां कर्मेन्द्रियोत्पत्तिरिति । 'वाक्पाणी च ज्ञभभासीद्विरारूपचिदात्मनः ॥ सर्वजंतुषु स्थानावरादौ न विद्यते ॥ १९ ॥ वर्गाणां तुर्य्यवर्णा ये हि ते ॥ घटधप् सर्वभूतानां पादपायुडपस्थकाः ॥ २० ॥ 'संध्यभावश्छांदसः । अन्यत्स्पष्टम् ॥ १९ ॥ २० ॥ ज्ञानेन्द्रियसंभवमाह । 'श्रोत्रत्वङ्मयनघ्राणजिह्वाधीन्द्रियपंचकम् ॥ सर्वेषां

अथ चक्रम् ।

अ भक्तानां तन्निर्गणत्रयाक्षरः सः
 इत्यक्षरश्रुत्या मायाशक्तिस्तामाश्रित्य कामपीनं भूत्या
 तत्परां प्रपन्नकः सगुण ईश्वरः संपन्नः । अत्र दैतशंकायाप्राह
 क्तुः कृतारः परमेभारः
 तदन्तर्जागो मनोपृनिमाश्रित्य चरन्तस्मन्जीजनतद्रुतिवृत्तिसतोद्द्रेताभवेन चंद्रचंद्रिकयोर्विवेक्यमातथा च लवर्णाः पृथगेव न द्वैतम्
 ए भक्तानां तारसंगोमादेकारः स च मायासहित ईश्वरः संचक एव
 भो भक्तानां तारसंगोमादेकारः स च मायासहित ईश्वरः संचक एव
 त स्वानर्गतजगद्विम्बारयितुमिच्छुगदिशक्तियुत ईश्वर आकार्दीप्येकारयोगात्तरितुद्धेः
 भो भाऊ इत्यनभिभाग आधिभूतजगद्विस्तारयितुमुद्युक्तः ततः परमेश्वरपात

ट	धाकाताः	ल	पृथिवी	ण	रसः	घ	पादी	च	त्वक्	ख	प्राणः	थ	उदानइति प्राणपंचक मासीत्	क	पुरुषः	स	
प	पायुः	प्र	शब्दः	न	गधःश्वसनं	ड	पायु	ग	चक्षुः	फ	अपानः	च	मनः	प	प्रकृतिः	द.	
प	जलम्	म	स्पर्शः	झ	वाक्	ध	उपस्थ	ड	घ्राणं	छ	समानः	ट	बुद्धिः	श	रजः		
र	भस्मि.	रु	रूपम्	भ	पार्णाअचि- दात्मनोवि- रादुपाय	ज	श्रोत्रम् च क मैत्रियपंचक	द	जिह्वेति	ठ	व्यानः	त	अहंकृतिः	प	तमः		
							मासीत्	पंचकर्मो									

सगुणैतैः पुरुषः संप्रसरस्तेन तस्यतीतः स्वयंवादी पुरुषोनेन कल्प्यते । अथ तस्यमाहात्म्याचायांतयोद्भव मन उत्पन्नं तत्रैव
 तेषु तेषु सगुणेषु भाषेत्तस्मान्मोक्षक्योपेयैस्त्रितोः सत्तमः सत्यं त्रितं त्रितं भयनीति त्रितम् ।

यि । मातृकावर्णानां पौर्वापर्य्यं परित्यज्येति ध्येयम् । तदुक्तं । 'म-
हादेवो मुनीन्द्रेभ्यो मातृकामेव संजगौ । पौर्वापर्य्यं परित्यज्य प्रत्याह-
रप्रवृत्तये ॥ सर्वथा सापि नो त्यक्ता चोत्कुरित्यादिदर्शनात् ।' कि-
ञ्च 'स्पर्शात्स्थोष्मसंज्ञादिक्रमत्यागेन संभवेत्' इति सनातनक्रमस्तु-
श्रीशौनककृतवेदविभागप्रश्नोत्तरत्येन श्रीमृतेन वेदाविभावार्यं प्रक-
टीकृतः । श्रीमद्भागवतद्वादशस्कंधे तथाहि । 'शौनक उवाच । पे-
लादिभिव्यांसशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः । वेदाश्च कतिधा व्यस्ता-
एतत्सौम्याभिधेहि नः ॥ मृत उवाच । समाहितात्मनो ब्रह्मन्-
क्षणः परमेष्ठिनः । हृदाकाशादभून्नादो वृत्तिरोधाद्भिभाव्यते ॥ य-
दुपासनया ब्रह्मन्योगिनो मलमात्मनः । द्रव्यक्रियाकारकात्सं-
धूत्वा यांत्यपुनर्भवम् ॥ ततोभूत्रिवृदोकारो योऽव्यक्तप्रभवः स्व-
राद् । यत्तल्लिङ्गं भगवतो ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ शृणोति य इमं
स्फोटं सुप्तश्रोत्रे च शून्यदृक् । येन वागव्यज्यते यस्य व्यक्ति-
राकाश आत्मनः । स्वधाम्नो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः । स
सर्वमंत्रोपनिषद्वेदबीजं सनातनम् ॥ तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अ-
काराद्या भृगुद्ब्रह्म । धार्यन्ते येस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तयः ॥ ते-
नाक्षरसमाम्नायमसृजद्भगवानजः ॥ अंतस्थोऽष्टस्वरस्पर्शह्रस्वदी-
र्घादिलक्षणम् ॥ तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः ॥ सव्याह-
तिकान्सोकारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ।' इति ॥ व्याख्यातं चैतच्छ्रीस्वा-
मिचरणैः । ब्रह्मणो हृदि य आकाशस्तस्मान्नादोऽभूत् यः कर्ण-
पुटपिधाने श्रोत्रनिरोधादस्मदादिष्वपि विभाव्यते वितर्क्यते य-
योगशास्त्रे कथ्यते ॥ १ ॥ यस्य नादस्योपास-
करणस्य मलं धूत्वापोह्य किंभूतं मलं द्रव्यमधि-
तं क्रियाऽध्यात्मं कारकमधिदैवतमेवं त्रिधाख्या यस्य तथाभूत-
। तत्र नादोपासनतो यथा मोक्षः सोपि वर्णितस्तदुत्पत्तिपु-

यि । मातृकावर्णानां पौर्वापर्यं परित्यज्येतिध्येयम् । तदुक्तं । 'महादेवो मुनीन्द्रेभ्यो मातृकामेव संजगौ । पौर्वापर्यं परित्यज्य प्रत्याहारप्रवृत्तये ॥ सर्वथा सापि नो त्यक्ता चोत्कुरित्यादिदर्शनात् ।' किञ्च 'स्पर्शातस्थोष्मसंज्ञादिक्रमत्यागेन संभवेत्' इतिसनातनक्रमस्तु श्रीशौनककृतवेदविभागप्रश्नोत्तरत्वेन श्रीसूतेन वेदाविर्भावार्थं प्रकटीकृतः । श्रीमद्भागवतद्वादशस्कंधे तथाहि । 'शौनक उवाच । पैलादिभिव्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः । वेदाश्च कतिधा व्यस्ता एतत्सौम्याभिधेहि नः ॥ सूत उवाच । समाहितात्मनो ब्रह्मन्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । हृदाकाशाद्भूनादो वृत्तिरोधाद्भिभाव्यते ॥ यदुपासनया ब्रह्मन्योगिनो मलमात्मनः । द्रव्यक्रियाकारकात्संभूत्वा यांत्यपुनर्भवम् ॥ ततोभूत्रिवृदोकारो योऽव्यक्तप्रभवः स्वराद् । यत्तच्छिद्धं भगवतो ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ शृणोति य इमं स्फोटं सुतश्रोत्रे च शून्यदृक् । येन वाग्व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मनः । स्वधाम्नो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः । स सर्वमंत्रोपनिषद्वेदबीजं सनातनम् ॥ तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अकाराद्या भृगूद्ब्रह्म । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तयः ॥ तेनाक्षरसमाम्नायमसृजद्भगवानजः ॥ अंतस्थोष्टस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥ तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः ॥ सव्याहृतिकान्सोकारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ।' इति ॥ व्याख्यातं चैतच्छ्रीस्वामिचरणैः । ब्रह्मणो हृदि य आकाशस्तस्मान्नादोऽभूत् यः कर्णपुटपिधाने श्रोत्रनिरोधादस्मदादिष्वपि विभाव्यते वितर्क्यते यस्यान्नाह्नानामपि योगशास्त्रे कथ्यते ॥ १ ॥ यस्य नादस्योपासनयाऽऽत्मनोतःकरणस्य मलं धूत्वापोह्य किंभूतं मलं द्रव्यमाधिभूतं क्रियाऽध्यात्मं कारकमाधिदेवतमेवं त्रिधाख्या यस्य तथाभूतम् । तत्र नादोपासनतो यथा मोक्षः सोपि वर्णितस्तदुत्पत्तिपु-

रस्सरंयोगशास्त्रे तथाहि । ' गुदध्वजांतरे कंदमुत्सेधाद्वचकुलं
 विदुः । तस्माद्विगुणविस्तारवृत्तरूपेण शोभितम् ॥ विदुविःविदुः
 ' मापस्थाने मपं कुर्याच्छंदोभंगं नकारयेत् ' इति कविसंप्रदाया-
 द्विदुशब्दोत्रविदुपरो ज्ञेयः ॥ ' नाड्यस्तत्र समुद्रूता मुख्या-
 स्तिस्रः समर्थिताः । इडा वामे स्थिता नाडी पिंगला दक्षिणा
 मता । तयोर्मध्यगता नाडी सुपुत्रा वंशमास्थिता ॥ ' वंशं पृष्ठवं-
 शाख्यम् । ' पादांगुष्ठद्वयं याता शिफाभ्यां शिरसा पुनः । ब्रह्म-
 स्थानं समापन्ना सूर्यसोमाग्निरूपिणी ॥ ' शिफाभ्यां जटाभ्याम् ।
 ' तस्या मध्यगता नाडी चित्राख्या योगिवल्लभा । ब्रह्मरंध्रं विदु-
 स्तस्यां पद्ममूत्रनिभं परम् ॥ आधारांश्च विदुस्तत्रमतभेदादने-
 कथा ॥ दिव्यमार्गमिदं प्राहुरमृतानंदकारणम् ॥ आधारकन्दमध्य-
 स्थं त्रिकोणमनिसुंदरम् । तत्र विद्युल्लनाकारा कुंडली परदेव-
 ता । सुताहिभोगसदृशाकृतिर्जाविसमाश्रिता । हंसः प्राणाश्रयो
 नित्यं प्राणो नाडीपथाश्रयः । आधारादुद्गतो वायुर्यथावत्सर्व-
 देहिनाम् ॥ देहं संव्याप्य नाडीभिः प्रयाणं कुरुते वहिः ॥ अंगु-
 ष्ठाभ्यामुभे श्रोत्रे तर्जनीभ्यां विलोचने । नासाग्रं मध्यमाभ्याम-
 न्याभिर्वदनं दृढम् ॥ बद्धात्मप्राणमनसामेकत्वं समनुष्मगन् ।
 धारयेन्मारुतं सम्यगयोगोऽयं योगिवल्लभः ॥ नादः संजायते तस्य
 क्रमादभ्यसतः शनैः । मत्तमृगांगनागानिसदृशः प्रथमो ध्वनिः ॥ वं-
 शिकास्यानिलापूर्णः वंशध्वनिसमोऽपरः ॥ घंटाग्वसमः पश्चा-
 द्धनिर्मेपसमोऽपरः ॥ एवमभ्यसतोऽं पुंसां संसारध्वांतनाशनम् ॥
 ज्ञानमुत्पद्यते पूर्वं हंसलक्षणमच्ययम् ॥ पुंप्रकृत्यात्मको प्रोक्तो वि-
 दुसर्गा मर्नापिभिः । ताभ्यां क्रमात्समुद्भूतो विन्दुसर्गावमानको ॥
 हंसा तो पुंप्रकृत्याख्या हंपुनान्प्रकृतिस्तुतः । अत्रया कथिता
 ताभ्यां जीवोऽयमुपतिष्ठते ॥ पुरुषं स्वाश्रयं मत्ताप्रकृतिर्नित्यं

(४४)

निरुत्पन्नरोष्णातस्थभूपिताम् ॥ ४ ॥ विचित्रभापावितता
 उन्नेभिभतुरुत्तरेः । अनन्तपारां बृहतीं सृजत्याक्षिपते स्वयम् ॥ ५ ॥
 गायत्र्युष्णिगनुष्णवृहतीपंक्तिरेव च । त्रिष्टुब्जगत्यतिच्छंदो ह्यत्य-
 ष्णविजगदिराद् ॥ ६ ॥ ' इति । पूर्व वेदस्य त्रिकांडविषयस्य
 इत्यस्यामापादितं 'वेदा ब्रह्मात्मविषयास्त्रिकांडविषया इमे' इत्या-
 रित्वा तदाकर्ण्योद्धवेनाशंकितं भगवज्जेमिन्यादिभिस्तथा कथं न
 शित्वादितम् तत्र श्रीभगवतोत्तरितम् हेउद्धव शब्दब्रह्म स्वरूपतोऽ-
 र्थतश्च दुर्विज्ञेयमेवातच्च सूक्ष्मं स्थूलं चेति द्विविधम् । तत्र सूक्ष्मं ताव-
 त्सारूपतोपि दुर्ज्ञेयामत्याह । प्राणेंद्रियमनोमयं प्रथमं प्राणमयं
 पराख्यं ततो मनोमयं पश्यंत्याख्यं तत इन्द्रियगम्यं
 मध्यमाख्यं तस्य वाग्व्यंजकत्वेन वागिन्द्रियप्रधानत्वात् ।
 किञ्चानन्तपारं समष्टिप्राणादिमयस्य निर्विशेषस्य च तस्य का-
 लतो देशतश्चापरिच्छेदात् । अर्थतोऽपि दुर्ज्ञेयत्वमाह । गंभीरं नि-
 गूढार्थं तत एव दुर्विगाह्यं मतिप्रवेशानर्हम् ॥ तथा च श्रुतिः ।
 त्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः
 गुहा त्रीणि निहता नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति ॥' इ-
 व्याख्यातचरेयं श्रुतिः । तत्र मनीषिभिरेव ज्ञेयं सूक्ष्मं रूपं द-
 यति । मयेति । मयांतयोमिणोपबृंहितमधिष्ठितम् । अंतस्थत्वं
 प्यपरिच्छेदमाह । भूमेति । अधिष्ठातृत्वेऽप्यविकारित्वमा-
 ब्रह्मणेति । अविकृतस्यापि नियंतृत्वं घटयति । अनन्तशक्तिर्नो-
 भूतेषु सर्वप्राणिषु वोपरूपेण नादरूपेण लक्ष्यते मनीषिभि-
 अत्यन्तसूक्ष्मत्वेन दर्शने दृष्टांतः । विसेपूर्णां तन्तुरिवेति ॥ २
 ततो वैखर्याख्याया बृहत्या वाच उत्पत्तिप्रकारं सहष्टांतमाह
 येति । हृदयात् सकाशान्मुखाद्वारात् उद्गमते वहिः प्रकटयति
 शार्दांतिके दर्शयति । आकाशादिति । प्राणस्तदुपाधिर्हिरण

गणाश्चतुर्लवूपेताः पञ्चार्यादिषु संस्थिताः ॥ १ ॥ ' यथा सर्वगुरुः
 ५५५१ अंत्यगुरुः ॥ ५२ मध्यगुरुः । ५३ आदिगुरुः ॥ ४ चतुर्लवुः
 ॥ ॥ । यत्र गणत्रयमुच्छ्रंध्य यतिर्दलयोश्च सैव पथ्या स्यात्
 ॥ २ ॥ उच्छ्रंध्य गणत्रयमादिमंशकलयोर्द्वयोर्भवाति पादः ॥
 यस्यास्तां पिंगलनागो विपुलामिति समाख्याति ॥ ३ ॥ उभया-
 र्द्धयोर्जकारौ द्वितीयतुर्यौ गमध्यगौ यस्याः ॥ चपलेति नाम
 तस्याः प्रकीर्तितं नागराजेन ॥ ४ ॥ आद्यं दलं समस्तं भजेत
 लक्ष्म चपलागतं यस्याः ॥ शेषे पूर्वजलक्ष्मा मुखचपला सोदिता
 मुनिना ॥ ५ ॥ प्राक्प्रतिपादितमर्द्धे प्रथमे प्रथमेतरे तु चपला-
 याः ॥ लक्ष्माश्रयेत सोक्ता विशुद्धधीभिर्जघनचपला ॥ ६ ॥ आ-
 र्याप्रथमदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुभयोः ॥ दलयोः कृ-
 तयतिशोभां तां गीतिं गीतवद्भुजंगेशः ॥ ७ ॥ आर्याद्विती-
 यकेऽर्द्धे यद्गदितं लक्षणं तत्स्यात् ॥ यद्युभयोरपि दलयोरुपगीतिं
 तां मुनिर्ब्रूते ॥ ८ ॥ ' इत्यादीनि बहूनि मात्राच्छंदांसि संति तानि
 च पिंगलादिभ्योऽवसेयानि । यतिर्विच्छेदसंज्ञक इति दलशकला-
 वर्द्धपर्यायो । लक्ष्म लक्षणम् । वर्णच्छंदसां च पडिंशतिर्जातयः
 संति तदुक्तं वृत्तरत्नाकरे । ' आरभ्यैकाक्षरात्पादादेकैकाक्षर-
 द्वितैः । पृथक्छंदो भवेत्पादैर्यावत्पडिंशतिं गतैः ॥ तदूर्द्धं चं-
 डवृष्ट्यादिदंडकाः परिकीर्तिताः । शेषं गाथास्त्रिभिः पद्भिःश्रवणै-
 श्चोपलक्षिताः ॥ उक्तात्युक्ता तथा मध्या प्रतिष्ठान्या सुपूर्विका ।
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्चवृहती पंक्तिरेव चात्रिष्टुप्चजगती चैव तथाऽति-
 जगती मता । शकरी सातिपूर्वा स्यादष्टचत्यष्टी तथा स्मृते ॥
 धृतिश्चातिधृतिश्चैव कृतिः प्रकृतिराकृतिः । विकृतिस्संकृतिश्चैव
 अतिकृतिः ॥ ' इति ॥ अथ क्रमादासुकतिचिच्छंदांसि
 लक्षणानि ॥ उक्तायांगः श्रीः अत्युक्तायां गौ स्त्री । म-

कारैर्गुरुदर्पमालास्यात् यदि सौ जरगाजगत्समानिकास्यात्
 तौ रौ जगौ यदा स्युस्तदा पृषद्वती । उक्ता कनककेतर्क
 तसजाजगौ चेत् भसजसगा मयूखसरणिः स्यात् । उक्त
 पंकजधारिणी मसजसा गः यदि सौ जसगाः कुवेरकुटिका । उक्त
 प्रमोदतिलका तभजा जगौ प्रज्ञामूलं मभनयगणगाश्चेत्स्युः यमै
 रौ विख्याता चञ्चरीकावलीगः । त्र्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीह
 वैदरंभ्रैर्भ्रौ यसगा मत्तमयूरः । सचतुष्टयगाविह तारकवृत्तम् ।
 सजसाः सगौच कथितः कलहंसः । सजसा जगौ च यदिमंजुभाषिणी
 मंजुमालिनीयदि रसौ सजौगुरुः । नगणयुगलमत्र रौगः प्रमोदः । कर्मठ
 माह भकारचतुष्टयगौः उक्ता यदा तभसजगाः प्रभावती अशोकनाम
 तरंप्रभावत्याः च नयुगलरजगुचेदशोकपुष्पम् । अखंडमंडनं प्रौ
 रजौग्वगरसैः जलधि नगुरुयदि हरिवनिता । शक्य्याम् चत्वारो मागौ
 चेत्स्युः स स्यात्संकल्पासारः । उक्ता वसंततिलका तभजा जगौ गः ।
 द्विःसप्तच्छिदलोलाम्भौ गौ यदि चेत्स्युः भोजसनकारगगइंदुवदना
 नयुगरसलगैः स्वरैरपराजिता । रौ तकारौ गुरू चेत्स्युर्यदा वभ्रूल
 क्ष्मीः । प्रतिभादर्शनमुक्तं स भतनगागः । सभसाजोगुरुयुगलंचवंस
 मूलम् । नासाभरणं तोयोभतलागश्चयदा । चूडापीडं मभनयगण
 गागुर्वत्र तोनोनयगुगमिह पारावारः । सगणौ भगणौ गौ यदि
 मन्मथनामा तोयोभगणौ गौ चेद्यति सा रतिरेखा । अतिश
 य्याम् । क्रीडितकटका यदि भः सौ मौ रुद्रैर्वेदेः । मो भौ
 चेद्यदि चार्वटकं स्याद्दिग्भिर्वाणैः प्रौ मो यो चेद्भवेतां सप्ताष्टक
 द्रलेसा । चित्रानामच्छंदः प्रोक्तं चेत्रयो मा यकारौ । ननमयय
 तेयं मालिनी भोगिलोकैः । इह पंचसकारकृता भ्रमरावलित
 यति । नजौ भजौ रसहितौ प्रभद्रकम् । गुरुनिधनमनु १४ ल
 तशाशिकला । यत्र स्तुमंननरयगणाः कुमारलीला नागैरथैः

दूळविक्रीडितम् । भवेच्छायावृत्तं यमनसतयुग्मं चेद्यदा गस्तदा
 यत्र स्यान्मननससजगुरुकल्पलता पताकिनी । नयुगगुरुलयां-
 रंतरं यदा प्रपंचचामरम् । अश्वैरविभिर्यदा तो जतो मनसगु कि-
 रणकीर्तिः । कृत्याम् २० ज्ञेया सप्ताश्वपद्भिर्मरभनयभलाश्वेतसुवद-
 ना । रसाश्वगैर्यौ मो नयुगतयुगगा गस्तदा नाम शोभा । अंगा-
 श्वगैर्यौ मो नयुगतयुगमा गस्तदा भूरिशोभा । सभरा नो मयल
 गुरुश्च । कथितं मत्तेभिविक्रीडितम् । सौरभशोभासा-
 स्याद्भ्रमतनसनला गुरु यदि चेत् । पद्भ्रगणाश्च गुरु
 यदि वीरविमानमिदं खलु वृत्तम् । प्रकृत्याम् २१ अन्ना-
 त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्वधरा कीर्तितेयम् । रो नरो नरना
 भवति खलु यशसा कनकमालिका । इह सप्तसकारकृता फल-
 पप्रथिता भवति प्रतिमा सप्तभकारविनिर्मितकायमिदं तडिदं
 मत्र हि यकारा भवेयुर्यदा सप्तसा स्यात्फणीशोदिता विद्युदाली ।
 अप्राकृत्याम् २२ मौ गौ नाश्वत्वारो गो गो वसुभुवनयतीति
 भवति हंसी । वनवासिनी सजर्ज भरौ नसला यदा दशरविपतिश्च
 चतुर्भिर्यकारैस्त्रिभिश्चापि रेफैर्वीरनीराजना गैकयुक्तैः । यदि
 ति चतुःसगणा नयभा गुरु भवति स्वर्णाभरणम् । यत्र
 तना मः सगणगुरु चेदर्भकमाला । विकृत्याम् २३ नज-
 जभा जभौ लयुगुरुवुधैस्तु गदितेयमद्रितनया । गोत्रगरीयो
 यदा चेद्भ्रगणस्तो नतनयनजा लयुगु सप्तभकारगला यदि
 तदा भवति ह चकोरकनाम । अन्ना-
 हि च मत्तगजेन्द्रम् । भः सभसजा भो गुरुयुगमिह
 मकवृत्तम् । सुनिमित्तनगणा लयुगुरुविरचिततनुरमरचमरी । कृ-
 ४ भूतमुनीनेर्यतिरिह भतनाः स्मो मनयाश्च यदि भवति तन्वी ।

सौ सलगा विपमे दले भत्रितयं युजि गावुपचित्रा ॥ ३ ॥ तिलोमे वहित्रा ॥ ४ ॥ विपमे प्रथमाक्षरहीनं दोधकमेवहि वेगवती
 स्यात् ॥ ५ ॥ विलोमे वर्गवती ॥ ६ ॥ अयुजोर्यदि सौ सगौ युजोः
 सभरालगौ ननु सुंदरी मता ॥ ७ ॥ कोरकिता विपमे भगणा गौ
 भवति समे चेत्कुसुमविचित्रा ॥ ८ ॥ विलोमे पाटलिका ॥ ९ ॥
 पादे विपमे तजौ रगौ चेदन्यस्मिन्मनजरगाः शुकावली स्यात्
 ॥ १० ॥ विलोमे किंशुकावली ॥ ११ ॥ आख्यानकी तौ जगुरु
 मोजे जतावनोजे जगुरु गुरुश्चेत् ॥ १२ ॥ जतौ जगौ गो वि
 समे स्यात्तौ जगौ ग एषा विपरीतपूर्वा ॥ १३ ॥ तोजोविपमे रगौ
 यदा चेत्सभराजश्च गुरु समे विलासवापी ॥ १४ ॥ स्यादयुग्ममे
 रजौ रजौ समे च जरौ जरौ गुरुर्यदामरावतीयम् ॥ इत्यंघ्रिसम
 तैकदेशः । प्रथमे सजौ यदि सलौ च नसजगुरुकाण्यनंतरम् ।
 द्वयथ भनभगास्स्युरथो सजसा जगौ च भवतीयमुद्रता ॥ १॥ न्यु
 सकारयुगलं च भवति यदि चेत्तृतीयके अहिपतिभणितमिदं
 यदि शेषमस्य सकलं यथोद्रता ॥ २ ॥ त्रयमुद्रतासदृश
 पदमिह तृतीयमन्यथा जायते रनभगैर्ग्रथितं
 मनीषिणः ॥ ३ ॥ नगसगणाश्चेत्प्रथमे जतौ भगौ च द्वितीयपदोभो
 कारौ चापि ततः स्तो जो रगं वरार्थिनी तुर्यै ॥ ४ ॥ आदौ चेन्मनभ
 गुरुयदा नगणयकारौ जभौ ततौ गुरुयुग्मम् । तो नो रनगणगा
 तीयचरणेनेदिष्टा मनजनया भवति च चतुर्थै ॥ ५ ॥ इति विपमपु
 देशः ॥ पंचमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः । षष्ठं गुरु य
 मयं श्लोकः प्रकीर्तित इति । अस्य भेदाः
 वय दंडकाः । नगुणयुगलमत्र चेत्सप्त रेफास्तदा ६५६५
 वृष्टिप्रपातो भवेत् ॥ १ ॥ प्रचितकसमभिधः स्याद्यदा
 सप्त याः स्पुस्तदा दंडकोऽसौ विशेषः ॥ २ ॥ चेदश्लोकपु

द्वितः १३ पृष्ठांक १३ लोपे शिष्टं० ततोऽपरांकलोपाभावात्सर्व
लघव एव ।।।।।त्यवसीयते।चतुर्दशादिप्रश्ने चांकलोपाभावात्स-

1				
1		1		
2		1		
1	3		1	
3	4		1	
1	6		4	1
4	10		6	1
1	10	15	7	1
4	20	25	8	1

त्यवादित्वमाधिकप्रस्ताराभावादिति सर्वत्र
शेषांकसमागणा भवन्ति एवं पङ्क्तौ दशमो
भेदः कीदृशिति प्रश्ने पृष्ठे १० के शेषतः
१३ लुप्ते शिष्टं ३ ततस्तृतीयांक एव
लुप्यते तत्रैव गुरुता जायते ॥५॥ इदं जा-
तम् । एवमन्यदपि ज्ञेयम् ॥ अथ मात्रामेरु-
' द्वयं द्वयं समं कोष्ठं कृत्वा त्त्यैस्त्वैकमप-
येत् ॥ एकद्वेकत्र्येकचतुःक्रमेण प्रथमे-
ष्वपि ॥ १ ॥ शीर्षाकात्परांकाभ्यां

शेषकोष्ठान्प्रपूरयेत् ॥ मात्रामेरुरयं ज्ञेयः सर्वेषामपि दुर्-
मः ॥ २ ॥ अस्मिन्मात्राप्रस्तारे एकगुरवो द्विगुरव एक-
लघवो द्विलघवः क इत्यादिप्रश्ने कति वा प्रस्तारसंख्ये इति
प्रश्ने च मेरुणा देयमुत्तरं द्वेद्वे कोष्ठे समे विलिख्यान्त्यकोष्ठेष्वेकसंख्यं
लिखेत् । आदिकोष्ठेषु चैकान्तरमेकांकं लिखेत् । मध्ये शून्यकोष्ठे
च पूरणीये । एषा प्रक्रिया पूरणीयकोष्ठं शिरःकोष्ठांकपरकोष्ठस्या-
कावेकीकृत्य मध्यकोष्ठेऽको देयः । एवं सर्वत्र यावदिच्छं कोष्ठका-
न्विरच्य मात्रामेरुः कर्तव्य इति क्रमो गुरुमुखाज्ज्ञेयः । तथा च प-
ङ्क्तौ सर्वत्र गुरुः एकगुरवः ५ द्विगुरवः षट् ६ सर्वलघुः ७ सप्तकले
सर्वलघुः १ एकगुरुवः ६ द्विगुरवः १० त्रिगुरवः ४ विषमकले सर्-
गुरुभेदो नास्त्येव । एवमग्रेऽपि बोध्यम् । प्रस्तारतो विश्वासः मेरु-
रयमेककलातो नवकलांतानां लिखितो ज्ञेयः ॥ अथ मात्रापताका-
ददिष्टसदृशा अंकाः स्थापनीयाः कलोपरि ॥ सर्वातिमांकात्
' वामावर्तेन लोपयेत् ॥ १ ॥ एकलोप एकगुरुं द्विलोपे द्विगुरुं

पंचवर्णपताका ।

१	२	४	८	१६	३२
	३	६	१२	२४	
	५	७	१४	२८	
	९	१०	१५	३०	
	१७	११	२०	३१	
		१३	२२		
		१८	२३		
		१९	२६		
		२१	२७		
		२५	२९		

नो लिखेत् ॥ ३ ॥ अत्र १।२।४।८ उद्दि-
ष्टसदृशांकाः स्थापिताः एषु प्रथमादेकांक-
पूर्वाकासंभवाद्धितीयांकमारभ्यपंक्तिः पूर्य-
ते । एकद्वियोगे ३ एकचतुर्योगे ५ एका-
ष्टयोगे ९ ततः पंक्तिपरित्यागो भेरो त्रिगु-
रूणां चतुःसंख्यादर्शनात् । ततो द्विचतुर्यो-
गे ६ त्रिचतुर्योगे ७ पंचचतुर्योगे ९ पूर्वा-
गतत्वात्त्यज्यते । पुनर्द्व्यष्ट योगे १०

त्र्यष्टयोगे ११ पंचाष्टयोगे १३ ततः पंक्तात्यागः ततोऽस्ता-
स्ताच्चतुरष्टयोगे १२ षडष्टयोगे १४ सप्ताष्टयोगे १५ दशाष्टयोगे तु
१८ प्रस्ताराधिकत्वान्न संचार्यते । एवं पताकापूर्तिः ॥ अथ
वर्णमर्कटीविधिः ॥ वृत्तभेदकलावर्णलघुधीसुखासिद्धये ॥ मर्कटी
कथिता प्राज्ञैस्तत्प्रकारो निरूप्यते ॥ १ ॥ पदपंक्तिर्विलिखेत्पूर्वम्

१	२	३	४	५	६	७	८	वृत्तम्	अष्टवर्णमर्कटीयम्
२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	भेदाः	प्रस्तारभेदाः २५६
३	१२	३६	९६	२४०	५७६	१३४४	३०१२	कलाः	प्रस्तारसर्वमात्राः ३०१२
२	८	२४	६४	१६०	३८४	८९६	२०४८	वर्णाः	प्रस्तारवर्णाः २०४८
१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	लघवः	प्रस्तारलघवः २०२४
१	४	१२	३२	८०	१९१	४४८	१०२४	गुरवः	प्रस्तारगुरवः २०२४

ध्याधोधः क्रमाद्बुधः । तिर्यकपंक्तीर्विरचयेत्तासु स्वेषानुसारतः ॥२॥
प्रथमाल्पैल्लिखेदंकानेकव्यादिक्रमात्सुधीः ॥ द्वितीयस्यां व्यादिका-
कान् द्विगुणानुत्तरोत्तरम् ॥ ३ ॥ प्रथमालीगतानंकान् द्वितीया-
ंकांकां ॥ गुणयित्वा क्रमात्पंक्तौ तुरीयायां लिखेत्कविः ॥३॥
तृतीयायां लिखेदंकानि-

इति लभ्यते । एवं लघोरपि चत्वार एकलववो द्विलववः ६ त्रिलव-
 वः ४ सर्वलघुरेक इत्येकद्वयादिलगक्रिया ॥ ॥ अथ संख्यानम् ।
 लगक्रियांकानाम् १।४।६।४।१ इत्येवंरूपाणां मिश्रणे षोडशसंख्या
 लभ्यते । तथा च चतुरक्षरप्रस्तारस्य कियन्तो भेदा इति पृष्टे षोड-
 शेति वदेत् । यद्वा ॥ ५५ उद्दिष्टांकसमूहे १५ सैकेपि षोडशत्वमेव
 लभ्यते ॥ अर्थाध्वानमाह ॥ ननु चतुरक्षरप्रस्तारे कियति भूतले
 प्रस्तार्यते इति पृष्टे प्रस्तारसंख्या १६ द्विगुणिता ३२ एको-
 ना ३१ जाता । तथा चैकत्रिंशदंगुलिमितभूभागे स लि-
 ख्यत इति वक्तव्यम् ॥ १ ॥ अथ गणस्वरूपदेवताफलमि-
 त्त्रादिभावं चक्रेणाह । पुनर्मित्रमित्त्रादिफलं च । अन्यदप्यत्र
 बहुवक्तव्यमत उपरम्यते । किञ्च छन्दसामाविर्भावः । 'तद्धो-
 कपद्मं स उ एव विष्णुः प्रावीविशत्सर्वगुणावभासम् । तस्मिन्स्वर्यं
 वेदमयो विधाता स्वयंभुवं यं प्रवदन्ति सोभूत्' इति भूतिमैत्रेयोक्तस्सा-
 क्षाद्रिष्णुरूपस्वर्यंभुवोपि त्रिवेदे वेदेतिह ज. उ. पु. १। १।
 दंडनीत्यान्वाक्षिक्यादिभिः सह श्रुतः । तथाहि । ऋग्यजुःसामायुर्वे-
 दस्यान्वेदादीन्मुखतोऽमृजत् । शस्त्रमिज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं

शतुष्पत्स्यमात्रा मन्त्रोऽयं प्रस्तारादस्य

एतद्येः मित्रमित्त्रादिनिशेषफलमाह ।

मन्त्रो लभ्यते इति ध्येयम् ?

१	२	३	४	५	६	वृत्तम्
१	२	३	४	५	६	भेदाः
१	२	३	४	५	६	कलाः
१	२	३	४	५	६	वर्गाः
१	२	३	४	५	६	लघवः
१	२	३	४	५	६	शुक्लः

मित्र	मित्र	मित्र	मित्र	भूतप	भूतप	भूतप	भूतप
मित्रे	भूतपौ	समी	शत्रु	मित्रे	भूतपौ	समी	शत्रु
मिद्विः	जपः	अल	बद्ध	कार्य	सर्व	दानिः	पत्त
		शगम्	पीटा	सिद्धः	नाशः		
सम	सम	सम	सम	शत्रु	शत्रु	शत्रु	शत्रु
मित्रे	भूतपौ	समी	शत्रु	मित्रे	भूतपौ	समी	शत्रु
साध्य	शत्रु	मित्रे	शत्रु	मित्रे	भूतपौ	समी	शत्रु
म्	शत्रु	मित्रे	शत्रु	मित्रे	भूतपौ	समी	शत्रु

[छन्दःप्रचिन्तिः]

मातृकाविलासः ।

(६३)

अयं गणस्वरूपदेवताफलमिन्द्रादिभावचक्रमाह ।

सर्वे	आदि	आदि	आय	अत्यल	मध्य	मध्य	लक्ष
गुरुः	लघुः	गुरुः	लघुः	गुरुः	लघुः	गुरुः	लघुः
मग	सग	मग	यग	सग	तग	जग	रग
णः	ः	ः	णः	णः	णः	णः	णः
SS		S		SS		S	S
S							
भू	स्वग	शशी	जल	वायु	तमः	रविः	आमि
मि							
श्रीः	आयु	यमः	वृद्धि	भ्रमण	धन	रौ	श्रुति
मिन्न	मिन्न	भृत्य	भृत्य	शत्रु	समः	शत्रु	विश्रा
म	म						मिन्न

व्यधात्कमात् ॥ आयुर्वेदं धनुर्वेदं गांधर्व वेदमात्मनः । स्थापत्यश्वासजद्रेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुक्तेः ॥ इतिहासपुराणानि पञ्चमं वेदमीश्वरः । सर्वेभ्य एव वक्त्रेभ्यः ससृजे सर्वदर्शनः ॥ इति । आन्वीक्षिकी

त्रयी वार्ता दंडनीतिस्तथैव च । एवं व्याहृतयश्चासन्प्रणवो ह्यस्य हृत्त्वतः ॥ तस्योष्णिगासील्लोमभ्यो गायत्री च त्वचो विभोः । त्रिष्टु-
 म्मांसात्सुतोऽनुष्टुब्जगत्यस्थः प्रजापतेः ॥ मजायाः पंक्तिरुत्पन्ना
 बृहती प्राणतोऽभवत् । स्पर्शस्तस्याऽभवत्जीवः स्वरो देह उदाहृतः ॥
 ऋम्माणामिन्द्रियाण्याहुरंतस्था बलमात्मनः । स्वराः सप्त विहारेण
 वांति स्मै प्रजापतेः ॥ शब्दब्रह्मात्मनस्तातेति तृतीयस्कंधे । इह
 प्रणः सूक्ष्मरूपेण सर्वविद्यानामुद्भवो दर्शितो विशेषतो मातृका-
 ख्योत्तरं किञ्चित्स्वरूपदर्शनपुरस्सरं व्याख्यास्याम इति ॥
 ३ मातृका हि चतुर्धा सविन्दुका सविसर्गका सोभया केवला च । तदुक्तं तंत्रसारे । 'चतुर्धा मातृका सविन्दुसंयुता ।
 सविसर्गा सोभया च रहस्यं शृणु कथ्यते ॥ विद्याकरी केवला च
 सोभया वृद्धिकारिणी । सविसर्गा पुत्रदा च सविन्दुर्वैत्तदायिनी' इति ।
 केवला तु साक्षाद्ब्रह्मरूपैव लिंगसंख्यारहितत्वादव्ययरूपा च । सवि-
 त्रेषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यत्र व्येति
 'तदव्ययम्' इत्याथर्वणीश्रुतिप्रतिपादितोव्ययलक्षणयोगात् । सवि-
 सर्गा सविन्दुका सोभया च मंत्रबीजरूपा ज्ञेया । 'विसर्गेण विन्दुना

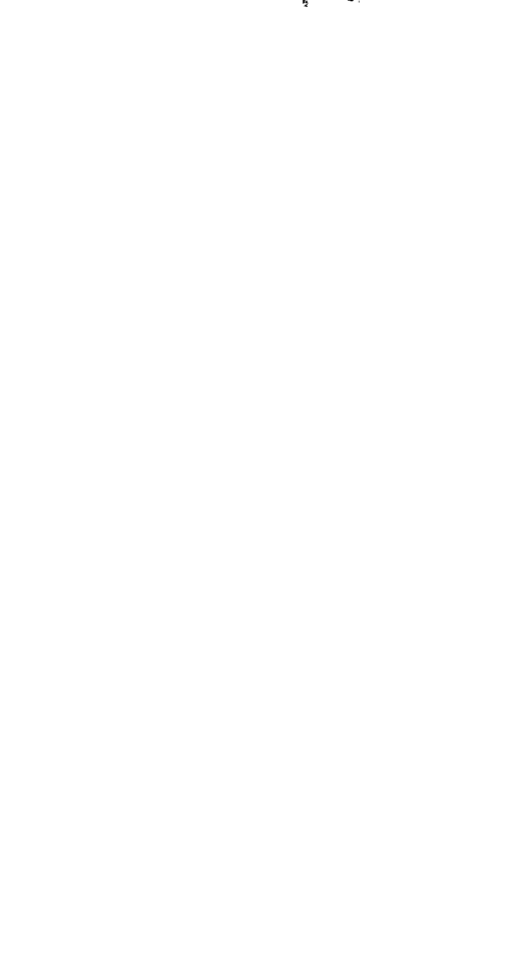
चोभयाभ्यां या हि संगता । मातृका बीजरूपा सा मंत्रज्ञैः समुदा-
 हृता' इतियामलोक्तैः। कानि बीजानि किं कर्मकराणि चेति पार्वत्या
 पृष्टः शंभुरुवाच। 'कदाचिन्मेरुशिरसि देवपीणां समाजके। मंत्रबीज-
 संगेन देवाः पृष्टा मुनीश्वरैः ॥ बीजत्वं कथमर्णानां प्रोच्यते मंत्र-
 वित्तमैः । रमाबीजं धराबीजं मायाबीजं तथा परम् ॥ व्यवहारः
 कथमयं वक्तव्यं दयया च नः। यतो जातं तु यद्बीजं तन्नामैव तदुच्य-
 ते । बीजाद्यथांकुरोत्पत्तिः सेचनेन प्रजायते । वर्णबीजादपि तथा
 देवः साक्षाज्जपाद्भवेत् ॥ इति साम्येन बीजत्वमर्णानामपि विद्यते ।
 कल्पादौ वा यतो वर्णादाविर्भूतस्ततोऽमरः ॥ सवर्णो बीजतामाप
 तन्नामैव मुनीश्वराः ॥ ' रमाया बीजं कारणं रमाबीजं, रमैव बीजं
 कारणं यस्य तद्वा रमाबीजम् । ' हेतुर्ना कारणं बीजम्' इत्यमरः ।
 इत्येवं सर्वत्र ज्ञेयमूतानि बीजानि कतिचिद्दक्ष्यामो वो हिताय वै ।
 यथा त्रिपुरसुन्दर्या दक्षिणामूर्त्तये पुरा ॥ उक्तानि प्रीतया भक्त्या
 तेनोक्तानि समासतः । स्वशिष्येभ्यश्च कृपया बीजानि प्राक्तनानि
 वै' ॥ तथा हि । 'पद्मा लक्ष्मीर्हरिणाक्षी सरोरुहनिवासिनी । कमला
 रुक्मिणी चैव नारायणप्रियाऽपि च ॥ लक्ष्मीबीजानि सप्तैव कृति-
 ण्यपराणि तु । श्रीम् ॥ १ ॥ परा भूतिस्तथा लज्जा मायापि सकला
 कृशा । समस्तापि तथा क्षामा कृत्रिमाण्यपराणि तु । ह्रीम् ॥ २ ॥
 कामः पञ्चेपुरेवं च मदनो मन्मथस्तथा । मारः प्रद्युम्नकंदर्पावृ-
 तान्यपराणि तु ॥ क्लीम् ॥ ३ ॥ वाग्भवं मूर्द्धबीजं च चारणं चंद्रो-
 श्वरः । चंद्रोपि चर्मवसनं वासनापि तथैव च ॥ चार्वंग्यपि च चर्मा-
 णमसत्यान्यपराणि तु ॥ ऐम् ॥ ४ ॥ शक्तिः शर्माऽपि विज्ञेयं श-
 च्छंके तथैव च । शक्तिबीजानि चत्वारि कृत्रिमाण्यपराणि तु ॥ ५ ॥
 ॥ ५ ॥ प्रणवं च तथा तारं व्यक्षंतोमापि व्यंकः । त्रासतारव-
 नि बीजानि प्रणवस्य च ॥ ओम् ॥ ६ ॥ नमो विश्वं तथा

स्त्वपरो मतः ॥ लम् ॥ २३ ॥ चंद्रः शीतांशुरिन्दुश्च शर्वरीपति
 व च । ताराधिपः सुधारश्मिः कृत्रिमाण्यपराणि तु ॥ चंद्रवीजे
 द्वे ऐं द्रां च ॥ २४ ॥ ऊर्मिर्वाचिस्तरंगश्च वंवीजोद्गा
 इष्यते । वम् ॥ २५ ॥ स्तनवीजं कुचं चैवसुरोजो ह्रस्व-
 मेव च । जंवीजानि च चत्वारि कृत्रिमाण्यपराणि तु ॥ जम् ॥ २६ ॥
 शिववीजं शंभुवीजं शर्वः शंकर एव च । गंवीजानि च चत्वारि
 कृत्रिमाण्यपराणि तु ॥ गम् ॥ २६ ॥ इच्छावीजं स्पृहा
 कांक्षा लिप्सावीजं चतुर्थकम् । झंवीजान्येव ज्ञेयानि कृ० ॥
 झम् ॥ २७ ॥ नर्तकीबीजमत्युग्रं वेद्यापि गणिकापि च । पण्यज्ञां
 पंच बीजानि खमिति तत्स्फुटं त्विह ॥ खम् ॥ २८ ॥ छाविर्वीजं
 कांतिवीजं शोभापि सुपमा तथा । हांवीजान्येव चत्वारि कृ० ॥ हा
 ॥ २९ ॥ शुक्रवीजं तथा काव्यो भार्गवः कविबीजकम् । दैत्या
 मात्यो महेशानि सुरासुरनमस्कृते ॥ त्रोंवीजपंचकं चैव कृत्रि० ॥
 शुक्रबीजे द्वे त्रों लृश्च ॥ ३० ॥ अभ्रवीजं च जीमूतमंबुदं जलदं
 घनम् । वींवीजानि च पंचैव कृ० ॥ वीम् ॥ ३१ ॥ अन्धिवीजं
 तथा सिंधुः सांबरं सागरस्तथा । रूंवीजानि च पंचैव कृ० ॥ रूंम् ॥
 रंकाररंकारयोर्भेदेन रमन्निवीजं रुमन्धिवीजं च ॥ ३२ ॥ कल्पवीजं
 च संवर्त्तं प्रलयं क्षयवीजकम् । क्षामिकं क्षुरकं क्षौद्रं तथा कल्प
 तवीजकम् ॥ ध्रुम् ॥ ३३ ॥ शतघ्नी श्यालिका श्याला शाद्रक
 शुष्कला तथा । त्रोंवीजानि च पंचैव कृ० ॥ त्रोंम् ॥ ३४ ॥ अंत
 वध्ववीजं च शून्यं शक्तिरिति द्वयम् । हरितं हरिणीवीजं हरि
 वीजमेव च ॥ ह्रोंवीजानि च पञ्च देवि कृ० ॥ अंवरवीजे आम् ह्रं
 च ॥ ३५ ॥ स्कंदः कुमारवीजं च शरजन्मा पडाननः । शां
 शीलिंगीवीजं तथा पण्मुखवीजकम् ॥ टंवीजानि च सप्तैव कृ०
 - ॥ ३६ ॥ नाड्यवीजं च नटनं तांडवं वृत्तवीजकम् । चंवीजानि

चत्वारि कृ० ॥ चम् ॥ ३७ ॥ वेधोबीजं विधिर्ब्रह्मा स्वयंभूबीजमेव
 च । कंबीजानि च चत्वारि कृ० ॥ कम् ॥ ३८ ॥ गर्जितं स्वन-
 बीजं च स्तनितं रसितं तथा । ठंवीजानि च चत्वारि कृ० ॥ ठम्
 ॥ ३९ ॥ वृष्टिबीजं च करकं वर्षोपलस्तु वार्षिकः । कूंवीजानि च
 चत्वारि कृ० ॥ कूम् ॥ ४० ॥ मृद्धीजं चैव ह्रींबीजं मृत्ता मृत्त्रा
 च मृत्तिका॥ह्रीम् ॥ ४१ ॥ प्रस्थबीजं सानुबीजं शिखरं पुष्करं
 तथा । म्लौंबीजोद्धार एषैवेतदन्यः कृत्रिमः स्फुटः ॥ म्लौम् ॥ ४२ ॥
 इति दक्षिणामूर्तिविरचितबीजकोशसारः ॥ अथास्योदाहरणा-
 न्यपि तल्लिखितान्येव कानिचिल्लेखामः ॥ तत्रादौ त्रिपुरामंत्रोद्धारः
 शिरोदसंभवा भूतिः कामं वाग्भवमेव च । शक्तिः प्रणवलज्जेपि
 लक्ष्मीः शक्त्यादिकं ततः ॥ विपरीततया प्रोक्ता विद्याश्रीः पो-
 ङ्शाक्षरी । त्रिकूटा सकलाभद्रे विद्येयं पोङ्शाक्षरी ॥ इत्युड्डाम-
 ॥ रुद्रयामलेऽपि । हरिणाक्षी तथा माया कामं चैवाथ वास-
 ॥ । शरत्त्रयक्षं तथा क्षामा लक्ष्मीः शक्त्यादिकं ततः ॥ विपरी-
 ततया प्रोक्ता विद्याश्रीः पोङ्शाक्षरी ॥ वामकेश्वरेऽपि । लक्ष्मीः
 रा मदनवाग्भवशक्तियुक्ता तारं च भूतिकमला कथितापि वि-
 या । शक्त्यादिकं तु विपरीततया च प्रोक्तं श्रीपोङ्शाक्षरविधिः
 गुभमस्तु पूर्णः ॥ इति ॥ कूटत्रयमत्रापि न ग्राह्यं तंत्रांतरसंमतेर-
 यथा पोङ्शात्वं न स्यात् । कूटत्रयं वाग्भवकूटकामराजकूटशक्ति-
 र्भेदात् । ककारएकारईकारलकारमहामाया इति वाग्भवकूटम् ।
 कारसकारककारहकारलकारमहामायाः कामराजकूटम् ।
 कारककारलकारमहामायाः शक्तिकूटमिति भेदत्रयम् ॥
 त्स्वरूपम् ॥ कएईलह्रीं हसकलह्रीं सकलह्रीं श्रीं-
 ण्क्रींश्रीं ओंह्रींश्रीं ऐंह्रींश्रीं ॥ अथ लक्ष्मीमंत्रो-
 १ कूटं समूहस्तस्यैकत्वादयत्त्वमेव पञ्चानां पण्णां चतुर्णां च वर्णानां ग-
 पतेऽन्यथा पोङ्शात्वंव्यापातापत्तेः ॥

द्वारः ॥ तदुक्तं रुद्रयामले । हरिणाक्षी परा त्र्यक्षं लक्ष्मीवीज-
 त्रयं त्विदम् । विपरीततया प्रोक्तं सत्वरं फलदायकम् ॥ क्षामांशं कापि
 नीरं च तर्दते द्विजसत्तम ॥ अथैतत्स्वरूपम् ॥ ओं ह्रीं श्रीं लक्ष्मिमहा-
 लक्ष्मिसर्वकामप्रदेसर्वसौभाग्यदायिनि अभिमतंप्रयच्छसर्वसंगते
 सुरूपे सर्वदुर्जयविमोचिनि । ह्रींसः स्वाहा ॥ अथ सरस्वतीमंत्रोद्धारः-
 शारदापटले । तारं लज्जा वाग्भवश्च परा प्रणव एव च । वीजं प-
 ञ्चशिरो ज्ञेयमंते ज्ञेयं नम इति ॥ अथ स्वरूपम् ॥ ओं ह्रीं ऐं ह्रीं ओं
 वाग्देव्यै नमः ॥ अथ तारामंत्रोद्धारो भैरवसर्वस्वे ॥ तारं व्योपं तथा
 कांता माया वाग्भवमेव च । कूर्चं चैव महेशानि ह्यन्ते फट्ठद्वयं
 तथा ॥ अथ स्वरूपम् ॥ ओं ह्रीं स्त्रीं ह्रीं ऐं हूं उग्रतारे फट्स्वाहा ॥ ततो
 भुवनेश्वरीमंत्रोद्धारः कुब्जिकासर्वस्वे । प्रणवश्च तथा माया कमला
 मन्मथस्तथा । अंते विश्वं नाम मध्ये प्रोक्तं तुभ्यं महेश्वरि ॥ प्रोक्तो-
 यं भुवनेश्वर्या मनुस्तुर्याक्षराभिधः ॥ अथ स्वरूपम् ॥ ओं ह्रीं श्रीं
 ह्रीं भुवनेश्वर्यै नमः ॥ अथ मातंग्याः कुलसिद्धसंताने । तोमा कार्त्तिके
 तथा लक्ष्मीर्वागुराद्वयमेव च । चारुकं चयवीजानि ह्यादौ प्रोक्तानि
 शंभुना ॥ अन्त्ये जिह्वा तथा पद्मं लज्जां नीरजमेव च । वासना पङ्कजं
 चैव वनं प्रोक्तं तु शूलिना ॥ अस्य स्वरूपम् ॥ ओं क्रौं श्रीं प्रीं प्रीं ह्रीं
 छिष्टृचांडालिनि देवि महापिशाचिनि मातंगि देवि क्रौंठः ह्रीं
 ह्रींठः स्वाहा ॥ अथ शारिकामंत्रोद्धारस्त्रिपुरशिरोमणौ ॥ तारं माया
 त्रिया कूर्चं सिंधुरं शून्यमेव च । कल्याणं शारिकादेव्या वीजं
 सप्ताक्षरं स्मृतम् । अन्त्ये स्तंभं च विज्ञेयं शारिकामंत्रमुत्तमम् ॥
 अस्य व्यक्तिः ॥ ओं ह्रीं श्रीं हूं ह्रीं आं शं शारिकायै नमः ॥ अथ राज्ञामंत्रो-
 द्वारः । तारं लज्जा त्रियमग्निः कामः शक्तिः पडक्षरः । वीजं च पट-
 १ । ज्ञेयं ततः पञ्चमुद्धरेत् ॥ भगवत्यै तथा राज्ञ्यै ह्यन्ते माया
 २ । एभिः सह मनुः प्रोक्तो राज्ञः पंचदशाक्षरः ॥ स्वरूप

हया युते ॥ स्वरूपम् । श्रीं ह्रीं ह्रीं ऐं वज्र वैरोचनीये ह्रीं ह्रीं फट् स्वाहा ॥
 अथ दक्षिणाकालीमंत्रोद्धारः श्यामारहस्ये । कुंतीत्रयं तीस्रयुग्मं
 क्षामयुग्मं ततोभिधाम् । दक्षिणाकालिकेत्येवमन्ते कालीत्रयं पुनः ॥
 कूर्चयुग्मं परायुग्मं पयश्चैव सुरेश्वरि । दक्षिणाकालिकायाश्च हजुर्दा-
 विंशकार्णकः ॥ स्वरूपम् । क्रीं क्रीं क्रीं हूं हूं ह्रीं ह्रीं दक्षिणाकालिके क्रीं
 क्रीं हूं हूं ह्रीं ह्रीं स्वाहा ॥ अथ श्यामामंत्रः श्यामातंत्रे । हरिणाशीं त-
 जिह्वां कालीजिह्वाचतुष्टयमाततः सुधारसे श्यामे कृष्णशापं विमो-
 चय ॥ अमृतं स्रावय स्वाहा श्यामामंत्र उदाहृतः ॥ उदाहरणम् ॥
 श्रीं ह्रीं क्रीं क्रीं क्रीं क्रीं क्रीं सुधारसे श्यामे कृष्णशापं विमोचयामृतं स्राव-
 य स्वाहा ॥ अथ कालरात्र्या उद्धारस्तत्कल्पे । प्रणवो वासना माया
 मन्मथः कमला तथा । वीजं पञ्चशिरो ज्ञेयं ततः पञ्चवमुद्धरेत् ॥
 ततो मध्येऽभिधां त्यक्त्वा ह्यन्ते सर्ववशं कुरु । नीरं देहियुगं चै-
 मध्ये त्यक्तवाभिधां ततः ॥ गणेश्वर्यै तथा चांते विश्वं च सष्ट-
 दाहृतम् ॥ अस्य व्यक्तिः । ओं ऐं ह्रीं क्लीं श्रीं कालेश्वरि सर्वजनम-
 नोहारिणिसर्वमुखस्तंभनिसर्वराजवशं करिसर्वदुष्टनिर्दालिनिसर्वघ्नी-
 पुरुपाकर्षिणिवंदीशृंगलास्रोत्यर सर्वशत्रून् भंजय २ द्वेष्यान्निर्द-
 लय २ सर्वान्स्तंभय २ मोहनास्त्रेण द्वेषिणमुच्चाटय २ सर्वा-
 वशं कुरु स्वाहा देहि २ सर्वकालरात्रिकामिनिगणेश्वर्यै नमः ॥ अथा-
 न्नपूर्णांमंत्रोद्धारः कामेश्वरीतंत्रे । तारं परापि कमला मीनकेतन ए-
 चां विश्वं ततो भगवति माहेश्वरि ततः पुनः ॥ अन्नपूर्णे ठद्वयं च २
 नुर्विशाक्षरः स्मृतः ॥ व्यक्तिरस्य । ओं ह्रीं श्रीं क्लीं निमो भगवति मा-
 हेश्वरि अन्नपूर्णे स्वाहा ॥ अथ कुलवागीश्वरीमंत्रोद्धारो मुंडमालाया-
 ततः पञ्चवमुद्धरेत् ॥ झपहस्ते ततः पश्चात्कुलवागीश्वरि तथा ।
 अन्ते च वासनावीजं पञ्चं कांशापि नीरजम् ॥ नतं कीर्वाजमंभोजं ॥

णाक्षी व्योपः स्कंदं तथैव चापुरमापस्तथांतेच सप्तपट्टक्षरो मनु॥
 उदाहरणम् । ओं ऐं ह्रीं हनुमते रामदूताय लंकाविध्वंसनायां जनी-
 भसंभूताय शाकिनीडाकिनीविध्वंसनाय किलिबुबुकारेण विभीषणाय
 हनुमदेवाय ओं ह्रीं श्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं फट् स्वाहा ॥ अथ भैरवस्य रुद्रयामले ।
 प्रणवं मन्मथं चैव मभ्रवीजसमन्वितम् । अविध्वीजं कल्पवीजं
 शतघ्नीवीजसंयुतम् ॥ मायां मध्येऽपि वटुकभैरवायाम् ।
 तथा । अन्ते यो भैरवस्यायं मनुरष्टादशाक्षरः ॥ उदाहृतिः । ओं ह्रीं
 वीं रूं ध्रुं घ्नीं ह्रीं वटुकभैरवाय नमः स्वाहा ॥ अथ महामृत्युंजयस्याय
 लहय्याम् । त्र्यक्षं ह्रज्जं शक्तिशोभेऽपि शंकां मा तस्माद्वै पालय
 तथैव । तस्माच्छक्तिः खं शरद्धृज्जत्रासौ मंत्रोद्धारं देवमृत्युंजयस्याय
 ओं जूं सः हंसः मां पालय पालय सोहंसः जूं ओम् ॥ अथ सुग्रीवस्याय
 गमाशिरोमणौ । तारं माया वाग्भवं मन्मथं च शक्तिर्मध्ये नत
 त्यक्त्वा तथांते कालीपद्मौ कूर्चपद्मौ समस्तापद्मौ नीरं ह्येप सुग्री
 वमंत्रः ॥ स्वरूपमाह । ओं ह्रीं ऐं क्लीं सः सुग्रीवदेवताय क्रीठः हूं
 स्वाहा ॥ अथ नवग्रहमंत्राः । आदित्ये दुजशुक्राश्च बुधे
 परमेश्वरि । एते पञ्च महेशानि पञ्चेपोर्वाणदेवताः ॥ भीमार्किराह
 श्वेव त्रय एते मुनीश्वराः । देवस्य खंडपरशोर्लोचनत्रयदेवताः ।
 केतुश्च परमेशानि भूमेदेवः प्रकीर्तितः । एते नवग्रहाः प्रोक्ताः शंभु
 रुद्रयामले ॥ तत्रादौ पञ्चस्वादित्यस्य विश्वनाथसारोद्धारे । प्रण
 चांवरं लक्ष्मीव्यामवीजं तथैव च । बीजं तुयं शिरो ज्ञेयं मनुष्यैः
 क्षरः स्मृतः ॥ ओं ह्रीं श्रीं आं ग्रहाधिराजायादित्याय स्वाहा ।
 अथ बुधस्य स्वतंत्रे । प्रणवं च तथा स्कंदं रसज्ञा च पदाननः ॥ म
 ऽपि ग्रहनायाय बुधाय च ततः परम् ॥ नीरं च सोमपुत्रस्य मनुष्यैः
 शानरः ॥ स्वरूपमां ओं ह्रीं क्रीं टं ग्रहनायाय बुधाय स्वाहा ॥ अथ बु
 स्यागमाशिरोमणौ ॥ प्रणवं मृद्धं बीजं च स्तनवीजसमन्वितम् ॥ शिरो

(७४)

मातृका

ॐ ह्रीं क्लृं क्लृं रूपापिणकेतवै ऐं सौः स्वाहा
मातृकाक्रमतो बीजान्याह । शृणु देवि
स्तरम् । मुनीनां सूचितो यश्च दक्षिणासू
आत्मबीजमकारं च स्वान्तहृद्बीजमेव च
पैतामहमिति स्मृतम् ॥ अपरमनृतं ज्ञेयमकार
न्यं स्वमंवरं व्योम वैष्णवं चोति भापितम् ।
न्यदुक्तं भैरवतंत्रके ॥ आ ॥ २ ॥ इंद्रबीजं तथा
ववा हरिः । शैवं चेकारवर्णस्य कृत्रिमं त्वपरं वदे
बुद्धिबीजं तथा मेधा धीबीजं च मतिस्तथा । ऐंद्रं त
कारस्यानृतं परम् ॥ इं ॥ ४ ॥ रुतिबीजं तथा नंदा वान
जकम् । सौर्यसुकारबीजानि कृत्रिमाण्यपराणि तु ॥ ३ ॥
जं तथा केशं मृद्धं च शिरोरुहम् । ऐदवं त्वनृतं चान्य
सुरेश्वरि ॥ ३ ॥ ६ ॥ पाप्मबीजं तथा पापं किल्बिषं कल्मषं तथा
बीजं तत्र मंत्रं तन्नं परम् ॥ ऋकारस्य रदस्येऽस्ति न

मातृकाविलासः ।

[वीजसंग्रहः]

ख्यातं स्वतंत्रे देववंदिते ॥ टम् ॥ २७ ॥ पयोजं पंकजं पद्मं नीरजं
 चाम्बुजं तथा ॥ ठवीजानीह पंचैव कृत्रिमाण्यपराणि वै ॥
 ठम् ॥ २८ ॥ सिंहिका सरसीवीजं रेणुकावीजमेव च । अंजनीवी-
 जकं ख्यातं डकारस्य मया शिवे ॥ डम् ॥ २९ ॥ वायुवीजं चानि-
 लं च मरुद्धीजं समीरणम् । समीरञ्चाशुगं ज्ञेयं वातं श्वसनवीज-
 कम् ॥ ढकारस्य मयाख्यातमसत्यं यदतः परम् ॥ ढम् ॥ ३० ॥
 भैरवतंत्रे यमपि वायुवीजमुक्तम् ॥ आशुगवीजे द्वेणं ढं च ॥ मार्गणं
 वाणवीजं च पत्रिणं चाशुगं तथा । णकारस्यानृतं चान्यत्प्रोक्तं
 भैरवतंत्रके ॥ णम् ॥ ३१ ॥ रात्रिवीजं तमोवीजं तामसीवीजमेव
 च । क्षपा च क्षणदावीजमसत्यं यदतः परम् ॥ कुब्जासर्वस्ववे
 ग्रथे तकारस्य स्मृतं शिवे ॥ तम् ॥ ३२ ॥ विलवीजं च विवरं
 सुपिरं नागलोककम् । थकारस्य मयाख्यातं तंत्रे वै कुब्जिकार्णवे ॥
 थम् ॥ ३३ ॥ चक्रिवीजं व्यालवीजं सर्पः काकोदरोरगौ । भोगि-
 वीजं भुजंगं च भुजंगमामिति स्मृतम् ॥ दकारस्याष्टवीजानि ह्य-
 नृतान्यपराणि तु ॥ दम् ॥ ३४ ॥ पुष्पवीजं प्रसूनं च प्रसूतिः
 सुप्रजास्तथा ॥ धकारस्यानृतं चान्यत्रिपुरातिलके स्मृतम् ॥ धम्
 ॥ ३५ ॥ क्षारवीजं च लवणं सैधवं सूकरं तथा ॥ वाराहञ्च नकारस्य शि-
 रो मणौ मयोदितम् ॥ नम् ॥ ३६ ॥ मत्स्यवीजं मीनवीजं शफरीवीजमेव
 च । झपवीजं मयाख्यातं यस्य च्छिन्नाशिरोमणौ ॥ पम् ॥ ३७ ॥ कू-
 बीजञ्च कमठं कर्कटोऽपि कुलीरकम् । कच्छपं च फकारस्य शारदा-
 पटलोदितम् ॥ फम् ॥ ३८ ॥ ऊर्मिवीचिस्तरंगञ्च वकारस्य उग्रं पत्नम् ।

नमः सर्वांगे ॥ अथकरन्यासः । ओंअंकंखंगंधं आंअंगुष्ठाभ्यां
 नमः । ओंइंचंछंजंझंभं ईतर्जनीभ्यां नमः । ओंऊंटंठंडंढं लंमध्य-
 माभ्यांनमः । ओंएंतंथंदंधंनं ऐंअनामिकाभ्यां नमः । ओंओंपंफं-
 वंभंमं औंकनिष्ठिकाभ्यां नमः । ओंअंयंरंलंवंशंपंसंहंक्षं अःकरत-
 लकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदि शिरसि शिखायां कवचयोर्नेत्रयोरस्त्रे
 च न्यसेत् । नमः स्वाहा वपट् हुंवौपट्टफट्ट इति क्रमेण न्यासांति वाच्य-
 म् ॥ अथ ध्यानम् । हुंकारे धनुरब्जपंकजमुखे श्रीवक्रवक्षस्थले इडा
 पिंग लमध्यपूर्णनयने ब्रह्मांडापिंडोदरे ॥ इंदूवाणधनुर्द्धरां बहुविधां
 पुष्पायुधां मोहिनीं तारापूर्णमुखीं भजे शिवकरीमंतर्महामातृके ॥
 इति ध्यात्वा मानसोपचारैरर्चयेत् । ते च लंपृथिव्यात्मकं
 गंधं कल्पयामि । कनिष्ठिकाभ्यां मुद्रां प्रदर्श्य, हमाकाशा-
 त्मकं पुष्पं तर्जन्यंगुष्ठाभ्यां, यंवाय्वात्मकं धूपं तर्जन्यंगुष्ठाभ्यां,
 रंवह्वात्मकं दीपं मध्यमांगुष्ठाभ्यां, वममृतात्मकं नैवेद्यं
 ग्रासमुद्रया, शंशक्त्यात्मकं तांबूलं योनिमुद्रया सांगायै
 सायुधायै सवाहनायै समुद्रसहितायै छत्रं चामरं पादुके दर्पणं च
 भगवत्या अन्तर्मातृकादेवतायै नमः प्रीयतां सा । आधारे लिङ्ग-
 नाभौ प्रकटितहृदये तालुमूले ललाटे द्वे पत्रे षोडशारे द्विदशद-
 लयते द्वादशाङ्गे चतुष्के ॥ नासांते बालमध्ये हफकृत्महिने कंठदे-

(८०) मातृकाविलासः । [विलोमानुलोममातृकान्यासाः]

मूले णंनमो दक्षांगुल्यग्रे तंनमो वामोरुमूले थं० वामजानुनिं दं०
 वामगुल्फे धं० वामांगुलिमूले नं० वामांगुल्यग्रे पं० दक्षकुक्षौ फं०
 वामकुक्षौ वं० पृष्ठे भं० नाभौ मं० उदरे यं० हृदये रं० कंठे लं०
 दक्षबाहुमूले वं० वामबाहुमूले शं० हृदयादिदक्षकराग्रांतं पं० हृद-
 यादिवामकराग्रांतं सं० हृदयमारभ्य दक्षपादपर्यंतं हं० हृदयमा-
 रभ्य वामपादपर्यंतं ङं० पादादिशिरःपर्यंतं क्षं० शिरःप्रभृति
 पादान्तम् ॥ इति वहिर्मातृकान्यासः ॥ अथ विलोममातृका च ॥
 क्षंङं हं संपं शं वं लं रं यं मं भं वं फं पं नं धं दं थं तं णं ङं ङं टं भं झं जं छं चं ङं चं गं खं कं
 अः अं औं ओं ऐं एं लं लं ऋं ॠं उं ईं आं अं ॥ इति विलोममातृकाः ॥ अनु-
 लोमाया आदौ विलोमाया अंते चैकैकमालाजपात्साद्द्रुमशक्योऽपि
 मंत्रो ज्ञातिरिति सिध्यतीत्युक्ते मंत्रशास्त्रे ॥ किञ्च भुवनेश्वरीस्तवे तु क्षादग्रे
 लकारेण गृहीतस्तत्रास्या वीजांतरसंकलेन जपात् सारस्वतसि
 द्विरच्युक्ता ॥ आदौ वाग्भवमिन्दुविन्दुमधुरं भांते च कामात्मकं योगाति

(८०) मातृकाविलासः । [विलोमानुलोममातृकान्यासाः]

मूले णंनमो दक्षांगुल्यग्रे तंनमो वामोरुमूले थं० वामजानुर्नं दं०
वामगुल्फे थं० वामांगुलिमूले नं० वामांगुल्यग्रे पं० दक्षकुक्षौ फं०
वामकुक्षौ वं० पृष्ठे भं० नाभौ मं० उदरे यं० हृदये रं० कंठे लं०
दक्षबाहुमूले वं० वामबाहुमूले शं० हृदयादिदक्षकराग्रांतं पं० हृद-
यादिवामकराग्रांतं सं० हृदयमारभ्य दक्षपादपर्यंतं हं० हृदयमार-
भ्य वामपादपर्यंतं ङं० पादादिशिरःपर्यंतं, क्षं० शिरःप्रभृति
पादान्तम् ॥ इतिवहिर्मातृकान्यासः ॥ अथ विलोममातृका च ॥
क्षं० लं० हं० सं० पं० शं० वं० लं० रं० यं० मं० भं० वं० फं० पं० नं० धं० दं० थं० तं० णं० टं० डं० ठं० टं० अं० झं० जं० छं० चं० ङं० घं० गं० खं० कं०
अः अं० औं० ओं० ऐं० एं० लं० लं० ऋं० ऋं० उं० ईं० आं० अं० ॥ इति विलोममातृकाः ॥ अनु-
लोमाया आदौ विलोमाया अंते चैकैकमालाजपात्साद्गुमशक्योऽपि
मंत्रो ज्ञातिरिति सिध्यतीत्युक्तं मंत्रशास्त्रे। किञ्च भुवनेश्वरीस्तवे तु क्षादग्रे
लकारेण गृहीतस्तत्रास्या बीजांतरसंकेलेन जपात् सारस्वतसि
द्धिरच्युक्ता। आदौ वाग्भवं विंदुं विंदुमधुरं भांते च कामात्मकं योगांते
कपयोस्तृतीयमिति ते बीजत्रयं ध्यायता । साद्धं मातृकया विलोम
विपमं संधाय वंधच्छिदा वाचां सर्गतया महेश्वरि मया मात्राशतं
जप्यते ॥ १ ॥ अस्यार्थः ॥ हे महेश्वरि मया तर्गतया वाचा
मात्राशतं जप्यते । किंभूतेन इत्यमुना प्रकारेण तत्तव बीजत्रयं
विलोमविपमं यथा स्यात्तथा मातृकया सह संधायानुबध्य
ध्यायता । इतीति किम् आदौ अकारादौ इंदुं विंदुमधुरम् इंदुश्चंद्र-
कला विंदुरनुस्वारस्ताभ्यां मधुरं मनोहरं वाग्भवं वाग्बीजमैमि
त्यर्थः । च पुनः भांते अकारांते कामात्मकं क्लींकारं तदनु कप-
योयोगांते क्षकारांते तृतीयं शक्तिबीजं सौः इति । तद्यथा । ऐं अं
ईं उं ऋं ऋं लं लं एं ऐं ओं औं अं अः कं खं गं वं ङं चं छं जं झं ञं अं क्लीं टं ठं
तं थं दं धं नं पं फं वं भं मं यं रं लं वं शं पं संहं क्षं सौः ॥ प्रतिलोमतो यथा। सौः क्षं
मं भं वं फं पं नं धं दं थं तं णं टं डं ठं टं अं झं जं छं चं ङं घं गं खं कं

सुकिश्यालनिर्ऋत्यादयश्च ऋकारार्था हस्त्यादयश्च लृवाच्या
 मत्स्यवीतरागादयो लृवाच्या देहांगवालादय एकारार्थाः कुमारोद्भ-
 वादयश्च एवाच्या धरणीनाथकुलालवानरादयश्च तथा ओकारार्था
 ध्रुवागस्त्यादयस्तथा औवाच्या नरनारीस्थूलसूक्ष्मादयश्च तथा अं-
 वाच्याः सुखदुःखादयश्च एते सर्वे अएव वासुदेवस्वरूपा एव सर्ववा-
 क्यं सावधारणम्'इतिन्यायादत्रैवकारोज्ञेयः । " पुरुष एवेदःसर्वम् "
 इतिश्रुते, 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' इति श्रुतेश्च " सकलमिदमहं च वासु-
 देवः " इति वृद्धानुशासनाच्च । ' वासुदेवात्परो ब्रह्मन्न चान्योर्थोऽस्ति
 तत्त्वतः' इति श्रीभागवतद्वितीयस्कंधोक्तेश्च 'अकारो वासुदेवः' इत्य-
 काक्षरात् ॥

अथाकारादिषोडशस्वराणां ब्रह्मादिवाचकत्वे सोभरिसुनि-
 वर्यप्रणीतश्लोका लिख्यन्ते । तथाहि । अः कृष्णः शंकरो ब्रह्म-
 शक्रःसोमोऽनिलोनलः ॥ सूर्यः प्राणो जनः कालो वसन्तः प्रणत-
 दि २ ॥ १ ॥ आः स्वयभूरिभो वाजी खेदः शंकरवासवौ
 सुखा पारिजातः समः प्राज्ञो नवासश्चणकः सुतः॥२॥ इः कामः स्थाणुरि-
 द्रोऽर्को वरुणः पादपो द्विपः॥शुचिः श्रीमानब्जवालौ विरिञ्चिःकृति
 कासुतः ॥ ३ ॥ ईरीश्वरो भवेच्छत्रुः पुरुषः करुणोरुणः ॥ अप्रजा
 सुप्रजाः शंभुर्मुकुरो नकुलोऽकुलः ॥ ४ ॥ उर्गौरीपातिरुःकालः सैतु-
 नार्थः परायणः॥नारदोऽर्कोऽनिलः पाशी मार्कण्डेयोऽथरावणः ॥५॥
 ऊः परेतोऽज ऊस्त्वष्टा विवस्वानग्निसारथिः॥वह्निर्निशाकरः पूर्णो
 दरिद्री सरमाधिपः ॥ ६ ॥ ऋर्निर्ऋतिर्नलो नाथः खग एवाय
 वासुकिः ॥ श्यालः पितृष्वसुः पुत्रोऽदितिर्दितिरुमा रमा ॥ ७ ॥
 अत्र ऋइत्यार्पित्वात्सोराकाराभावः । ऋर्निर्पेधो भवः पूषा करुणोऽ-
 मरराजः ॥ करी तरुर्नरः पाप्मा विद्वानथ रमापतिः ॥ ८ ॥
 लृर्मत्स्योऽरुणवर्णः स्यात्क्रीवः पापी पराजितः ॥ वीतरागोऽथ-
 पाखंडो कमलं मरणं च लृ ॥ ९ ॥ इदमपि पूर्ववत् । लृर्महात्मा

भयं मीनाति हिनस्तीति पफवभमः । अत्र मीनातेर्डप्रत्ययः । 'भो
 भद्रे च भयेऽपि च' इति कोशात् । स च हरिः 'मृत्यो मृत्युव्यालभीतः
 पलायँल्लोकान्सर्वात्रिभयं नाध्यगच्छत् । त्वत्पादाब्जं प्राप्य यदृच्छ-
 याऽद्य स्वस्थः शोते मृत्युरस्मादपैति' ॥ इति श्रीदेवकीदेव्युक्ते-
 तस्मिन्पफवभमे श्रीहरौ । उ वितर्के । अं सुखं रातीत्यरो भक्तियोगः
 'न मे भक्तः प्रणश्यति' इति श्रीमुखोक्तेः । तं लाति ददातीति
 अरला हरिकथा तथा तथा । आतो लोपः । गोपावत् । 'कैवल्य-
 संमतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निर्वृतो हरिकथासु रतिं न
 कुर्यात्' इति द्वितीयस्कंधोक्तेः । ग् प्रीतिमट प्राप्नुहि । 'ग'
 प्रीतौ' इति सौभर्युक्तेः । अत्र ङकारेऽकारः प्रश्लेष्यः ।
 स च 'अमानोनाः प्रतिपेधे' इत्युक्तत्वान्निपेधार्थको ज्ञेयः । अ कोर्यः
 मा कख गर्व कुरु कखे हसने हसनं हासो गर्वश्च धनपरिजनादिर्गर्-
 त्यजेत्यर्थः । चोत्र पुनरर्थो च पुनस्तथ यथार्थभापणं कुरु तथे यथार्थ-
 भापणे धातुरेदित्वा च पुनः छश्च जश्च झश्चैपांसमाहारश्छजझं तच्च भ्रं-
 ग्निरूपमिति छजझभ्र क्लीवत्वं चात्रा तथा चा 'छःश्छले जोऽपवादे च
 झो झकटे जोऽग्निरूपे च' इति कोशादेकदेशोच्चारणन्यायाच्च एतेषाम-
 ग्निरूपत्वादेतानि च न दध मा कदापि कुर्विति भावः । दध धात्वे
 परस्मैपद्यप्यस्ति धातुपाठे । छलादेराचरणान्नरकाग्निदाहस्यादभ्यं-
 भावित्वात् । ठो मध्वरिरिति कोशाद्विष्णुर्डोऽर्च्यः पूज्यो येषां ता-
 न्ढते प्राप्नोतीति ठडड् सत्संगिकुलं तच्चाण प्राप्नुहि एतदपि कृत्वित्वा
 सत्संगी भवेति भावः । न विद्यते शं येषां तेऽशाः पापिनस्तैः पो रणो
 युद्धं यस्य सोऽपस्तत्संबुद्धो तथा । पापिसंगरहितो भवेति भावः ।
 क्षयति नश्यतीति क्षस्तत्संबुद्धो हे विनाशशील यद्वा हे क्षांतं तं
 पवभमे सह तृप्तो भवा सह तृप्तो दिवादिर्गणकार्यस्यानित्यत्वात् ।
 नश्यंस्तत एव ते सर्वमभिलपितं सेत्स्यतीति भावः । 'पो रणे' इति

च हुमिति वर्मवीजं प्रसिद्धमत एवांगन्यासे कवचाय हुमिति पद्य
 एवमन्यत्रापि बहुधोक्तं विस्तरभियैवेह न प्रपञ्च्यते । भक्तपुला
 न्याय एवात्र सूचितः । अत एव श्रीलजीवगोस्वामिचरणैरपि वै
 वव्याकरणे हरिनामामृताख्ये नारायणादुद्धृतोऽयं वर्णक्रम इत्
 त्त्वा अकारमारभ्य क्षान्ताः पञ्चाशद्दर्णा लिखिताः । किञ्च सू
 क्रमतः संहारक्रमो हि प्रतिलोमो भवति स च सप्तमस्कंधे श्री
 गवते श्रीनारदेन दर्शितः । ' वाचं वर्णसमावाये तमोकारे स्वरे न्य
 त् । ओंकारं विंदौ नादे तं तं तु प्राणे महत्यमुम् ' इति । किं
 केरलशास्त्रेऽप्ययमेव वर्णोत्पत्तिक्रमो गृहीतः । तथा हि । ' काद्याष्टा
 नव नव पाद्याः पञ्च प्रकीर्तिताः । यादयोऽष्टौ नभौ पूर्णे केवला
 स्वरा अपि ॥ ' इति । इहापि ककारमारभ्य झकारान्तास्तथा टका
 मारभ्य धकारान्ता नव नव ग्राह्याः । यकारमारभ्य हकारान्ता आ
 ग्राह्याः । नकारभकारयोः स्थाने पूर्णशब्देन विंदुर्ग्राह्यस्तथा वर्णो
 रामिलितस्वरस्थानेऽपि विंदुरेव ग्राह्य इति । ककारादिक्रमानंशं
 कृतावियमपि संख्या विभुता स्यादित्यलं प्रपञ्चेन । प्रकृतमनुस
 मः । ककारादय ऋकारादि मात्राचतुष्कं विहाय परिशिष्टद्वादश
 कारादिमात्रासंयोगेन द्वादशधा भवन्ति तांश्च मुनिवर्यसोभारि
 णीतार्थयुतानधुना वर्णयामः ॥ तथा हि ।

ककाकिकीकुकूकेकैकोकौकंकः ॥ १ ॥

को ब्रह्मा का महादुर्गा, किः सुग्रीवो रमापातिः ॥ आखंडलो
 प्रय्योऽग्निव्याधः केषुक इत्यथपि ॥ १ ॥ कीर्गजस्तुरगो व्याट
 जांघो जीवः पिपीलिका । धरा रमा च द्विद्वरुद्धः पुरुषः पाटल
 गोः सा २ ॥ कुः पृथ्वी कुः कुचः कूलं कृः कृत्या भृगो
 केः प्रव ॥ केः प्राणोऽर्को मदः सारः क्रीवः केः प्रणतः शुचिः ॥ ३ ॥
 कोः कुंभरुगे जनः श्यावः पानशोको च कोवृषः ॥ कं शिरः ॥

[द्वादशाक्षर्यर्थाः]

मातृकाविलासः ।

(८९)

वीभत्सुमृगः सूक्ष्मो डीर्घपः कृकलाशयः ॥ डुःसूकरोऽथ
ड्व्याघ्रो डेः सूतो डैः पराशरः ॥ १७ ॥ डोश्चसिहोऽथ डैः
शूर्पोऽरुणोवह्निमुखो रविः ॥ डंघंटावरुणस्तोयं शब्दानुकरणं
तथा ॥ १८ ॥ डः प्रागुक्तोऽपि हरणे हनने च निषेधने ॥

चचाचिचिचुचूचैचौचौचंचः ॥ ६ ॥

अथ चकारपंत्यर्थमाह । चश्चौरे वासवे चंद्रे चंदने चलनेऽ-
पि च ॥ १९ ॥ चा कद्वरदितिः कन्या चिः पूषा माप एवच ॥
शीर्षोऽपिर्दन्तिपत्नी स्याच्चुः कीलालं पविः शरः ॥ २० ॥ भीरुश्चर्मार्ग-
णेपि स्यात्पक्षी भूमिजराइविः ॥ चेः कृष्णोऽर्कस्तुरापाट्च चेः
॥ २१ ॥ चोः पाखंडी च चौर्धेनुरनङ्गानाग्निरुद्धवः ॥
चं चरित्रं सुखं दुःखं कश्मलं कमलं पयः ॥ चः प्रागुक्तोऽपि
चपलश्चटकश्चतुराननः ॥ २२ ॥

छछाछिछीछृछेछैछोछौछंछः ॥ ७ ॥

अथ छदेः छस्सोमश्छलिकश्छन्नश्छा रुद्रश्छिः कुलालकः ॥ छी-
विष्णुश्छुः शुक्रश्छूर्धश्छेः पाशी छेः सुरालयः ॥ २३ ॥ छोः पूर्णोऽलं-
कृतो वायुश्छोः सर्मारस्तरुनंगः ॥ छमच्चिर्भृतलं स्वः स्यात्कूलं कूटं
खं कुलम् ॥ २४ ॥ छः प्रागुक्तोऽपि च्छदनश्छटाकारश्छविद्युंतः ॥

जजाजिजिजुजूजेजैजौजौजंजः ॥ ८ ॥

अथ जादेः जाो जनो जनको राजा जा योनिर्जैः सदाशिवः ॥ २५ ॥
जैष्णुः करुणो यूका शुविष्णुर्जुः कुलालकः ॥ जेः शुनी जोऽथ जैः
पूषा वह्निर्जोः कमलासनः ॥ २६ ॥ जाजौर्जो युवा जं च जातं रजतमेव
च ॥ जः प्रागुक्तोऽपि जल्पाको जपानियो जयेच्छुकः ॥ २७ ॥
झझझिझीझृझैझोझौझंझः ॥ ९ ॥

(१०)

मातृकापितासः ।

[दादगाधवंशः]

अथ ज्ञादेः।शो हस्तो शकटो शङ्खो ज्ञा योनिशिः कला कपिः॥
ज्ञीः करी शुभ्रगुभूंश्च ध्रुवः संपोऽमरोरगो ॥ २८ ॥ श्वश्रमं कृद्गः
सोमो रोमरामोऽथ ज्ञगुरुः ॥ शोः कर्णो शोः स्मृतो नाको ज्ञं
मैधुनमिति स्मृतम् ॥ २९ ॥ ज्ञः प्रागुक्तोऽपि ज्ञात्रायं ज्ञज्ञात्रते
च दुर्दिने ॥

जज्जाजिजीजुज्जूजेजैजोर्जाजंजः ॥ १० ॥

अथभादेः।भस्तु नासिकया भापी वह्निरूपो भयानकः ॥ ३० ॥
स्वरभेदकरोश्च आ जरा राशिरेव च ॥ भिः सम्राड्ज्ञानवृद्धोः
भिर्भाःपाखंडी सुराप्रियः ॥ ३१ ॥ भुः सुनेत्रो भूः सुवासा भेः कांतं
स्वरसन्निभः।भैः कृष्णा भोः पलाशः स्याज्जोगांः पाखंडवाक् करी
॥ ३२ ॥ पूर्वो ध्रुवा च भं सर्पिः परं ब्रह्म निगद्यते । भः प्रागुक्तोऽपि
सुभगो बालको मृदुभापकः ॥ ३३ ॥

टटाटिटीटुटूटैटौटौटंठः ॥ ११ ॥

अथ टकारपंक्तेः । टपंकपंकणं ष्टीहा मूत्रकृच्छ्रोऽथ पिप्पलः ।
टा शूर्पणिः करेणुर्भूः सरमा दीर्घराधरः ॥ ३४ ॥ टुः कंकणोऽथ
चूडः स्याद्दूर्ननांदा स्वसा च भीः ॥ टेः काणष्टेद्विडन्धः स्याद्दुः
प्रेतो नभसी हयः ॥ ३५ ॥ टोः परेतो गुरुः शिष्यष्टौर्विनीतो द्रवो
वृषः ॥ टं नेत्रं श्रवणं पात्रं भ्रमणं मरणं तथा ॥ ३६ ॥ टः प्रागुक्तो-
पि दुःशब्दो घंटाशब्दश्च ध्वन्यते ॥

ठठाठिठीठुठूठैठौठौठंठः ॥ १२ ॥

अथ ठादेः । ठो ध्वंसो नंदनश्चैव ज्ञानी मध्वरिरेवच ॥ ३७ ॥
वाचालः शून्य आसारष्टा शून्या मासिकेत्यापि ॥ ठिः कुमारो-
कुटुंब्यथ पुत्रवान् ॥ ३८ ॥ ठुः कदंबो यमस्त्वष्टा ठूः
रेव चा।ठैः समासोऽपि ठैर्यासष्टोः समष्टौश्च गौतमः ॥ ३९ ॥

थथाथिथीथुथूथैथैथीथीथंथः ॥ १७ ॥

अथ थादेः । थः स्थायी ठङ्कुरः सूर्यो गणेशो विनतासुतः ॥
था धरित्री प्रभा गंगा थिर्गोदा यमुना तथा ॥ ५२ ॥ थीः समुद्रो
ब्रणोरेवा थुःसाक्षी थूः पराशरः ॥ थेर्व्यासस्थेः शुक्रः प्रोक्तस्थोर्धमो
गाधिपुत्रकः ॥ ५३ ॥ थीः शंखस्थं विषं कर्म बहुलं सूक्ष्ममेवच ॥ थः
प्रागुक्तोऽपि स्तंभः स्यात्स्थाणुदेवस्तदाश्रयः ॥ ५४ ॥

ददादिर्दीदुदूदेदैदोदौदंदः ॥ १८ ॥

अथ दादेः । दः पाता खंडिता दाता दा दात्री धरिणी
शुभा ॥ दिर्दानो दीः सुधानाथो दुर्दरिद्री करो वरः ॥ ५५ ॥ दूदुःखी
देः स्मृता जाया दैर्मत्स्यो वामनर्षभः ॥ दोर्हस्तश्चरणः शिशो
दौः स्वर्गः प्राणआत्मजः ॥ ५६ ॥ दं दानं शरणं कर्म भव्यं न्यून
मकिल्विपम् ॥ दः प्रागुक्तोऽपि दध्याब्जो दमी दानी दयापरः ॥ ५७ ॥

धधाधिधीधुधूधैधैधोधौधंधः ॥ १९ ॥

अथ धादेः । धो धर्मी धनवान्धन्यो धाता विष्णुर्विनायकः ॥
धा धरित्री रमा गौरी धिर्धर्मी धीर्वृकोऽसुरः ॥ ५८ ॥ धुः
सूनुधूः करो भारो धेर्वृक्षो धैश्च रावणः ॥ धोः पापी वृषणः पूषा
धौर्धर्मः पृथिवी गिरा ॥ ५९ ॥ धं धनं धूननं दानं धारणं
करणं सुखम् ॥ धः प्रागुक्तोऽथ धम्मिल्ले वंधो धन्वंतरिर्मृगः ॥ ६० ॥

ननानिनीनुनूनैनैनोनौनंनः ॥ २० ॥

अथ नादेः । नो नाख्यज्ञो नलो नम्रो भावो नस्यो नरांतकः ॥
रीसमृहेऽपि ना पुमान् गरिमा तथा ॥ ६१ ॥ निर्दु-
श्च नी रागो नुर्हस्तो नूः कलत्रवान् ॥ नेः समो नैः कुरंगो
ऽप्तिर्माताथ शोभनः ॥ ६२ ॥ नोर्निपेधः खलो भूमिनोस्तारिः

मातृकाविलासः ।

[द्वादशाक्षर्यथाः]

ससासिसीसुसूसेसैसोसौसंसः ॥ ३२ ॥

अथ सादेः । सस्तर्वजनपाता च सर्वज्ञः सुलभो रविः ॥
॥ ९६ ॥ सा साक्षिणी च साटी च सा सीता सिस्तखामरः ॥
सीः सुखी सुः कुठारोऽर्कः सूर्धरा गर्भिणी तरी ॥ ९७ ॥ सेः क
सैः शुकः श्वादः सोः सोमः सौः सहोदरः ॥ सं सुखं चरणोपांतं
मुख्यं श्रेष्ठं समेतरम् ॥ ९८ ॥ सः प्रागुक्तोऽपि संतानी सर्वमान्यः
सहोदरः ॥

हहाहिहीहुहूहेहैहोहौहंहः ॥ ३३ ॥

अथ हादेः । हो हरिर्हरिणो हर्षो हिरण्याक्षोऽथ तस्करः ॥ ९९ ॥
हा गंधर्वश्च हिः सर्पो हीर्नरो हर्षवान्मृगः ॥ हुः स्मृतो नहुपो राजा
हूर्विप्रो हेः प्रसादकृत् ॥ २ ॥ हैर्हासो होश्च संशुद्धौ हौं
श्चिः पडाननः ॥ हं चौर्यं हरणं पूर्णं भासुरं भरणं भरम् ॥ १ ॥
प्रागुक्तोऽथ पंचास्यो हनुमानंगदस्तथा ॥ लं तु ज्ञेयं परं ब्रह्म वा
नोगोचरं सुखम् ॥ २ ॥

क्षक्षाक्षिक्षुक्षक्षैक्षौक्षक्षः ॥ ३४ ॥

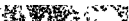
अथ क्षादेः । क्षःक्षांतः क्षा मही सीता क्षिज्यांतिः क्षिर्हिता-
शनः ॥ क्षुः क्षुद्रो वासवो वार्कः क्षूः पापिष्ठः प्रणाशनः ॥ ३ ॥ क्षेः कर्षु-
कोथ क्षेमूर्खो जारः क्षोः क्षुरको व्रणः ॥ क्षौः खंजो धरणीपता
क्षं क्षेत्रं क्षं पयो मधु ॥ ४ ॥ क्षः प्रागुक्तोऽपि क्षत्रेशः क्षमी क्षयहो
हारिः ॥ ५ ॥

माल्यं मातृकावर्णः कृता सोभरिणा पुरा ॥ विस्तृतांगिरसा
विद्वचेतःप्रसादनी ॥ अनेकार्यप्रदा पुंसां काव्योत्साहवतां
सदा ॥ ८ ॥

कवो वा कवं कवौ कवो वा त्यजाकवा कोभ्यां कोभिर्वा न किञ्चि-
 त्साहाय्यं कर्तुं शक्यते विनांगकाश्यम् । कवे कोभ्यो वा स्वस्वांतं
 मादेहि।कवो धैर्य्यं मात्यजाकवः कवोः कवां वा स्वभाव एव धीमंदा-
 करणम् । कवि कोपु वा विवेकी न तिष्ठति । कौ वृष आयाति का-
 वौ कावो वा कावं पश्य कावा कौभ्यां कौभिर्वा मही धार्य्यते ।
 कावि कौपु नाराहेणं कार्यम् । एवं कंजलं पिबति कमी कामि वा
 द्वितीयायां पश्यतीति योज्यम् । कमा कंभ्यां कंभिरूप्मा द्वियते ।
 कमे पुष्पं देहि गच्छ । कमः कमोः कमां वोष्णतापाकरणमेव
 स्वभावः । कामि कंसु वा निजांगमलंमाक्षिप । अकारांतत्वपत-
 स्तु कुलशब्दवन्नेयः । एवं का हिंसकः कंसः भागिन्यान्मारयासा-
 कसौ कसो वा । द्वित्वबहुत्वप्रयोगः कल्पांतरीयतदभिप्रायको वं-
 ध्यः । कसं कृष्णो जवान कसौ कसो वेति पूर्ववज्ज्ञेयम् । का-
 कोभ्यां कोभिर्वा कारायां देवकी नीयते । कसे कोभ्यो वा ना-
 बोधितवान् । कसो मा विभीहि मातरिति जन्मकालीनश्रीकृष्णं
 क्तिर्देवकीं प्रति । कसः कसोः कसां वा केशान्कृष्ण आदत्त । का-
 कस्सु धर्मो नास्तीति रीतिःखादिक्षान्तेषु वर्णेषु बोध्येति । अथ
 क्षरादिसंयोगवतामप्येषां सौभ्युक्तिमनुलक्षीकृत्यैव व्याख्यानं कु-
 स्तत्रादौ पुंस्त्वादिचिह्नितौलकाराद्याख्यवर्णान्कारादीन्द्रादशकं
 विनिर्मुक्तानाह । कृः कणः क्वा धरा क्धिर्धीः कृः पुत्रः कूर्हुताशनः
 क्कौः कलापी स्मृतः कृं तु वृत्तं साधुसमीरितम् ॥ १ ॥ कृः सि-
 वरुणोपि कृः क्वा दुर्गा मातृका गिरा ॥ क्किः सूर्यः क्कीः स्मृतो वी-
 कृः सुनुः सोम एव च ॥ २ ॥ क्कौर्लक्ष्मीः कृं वरं ज्योतिः
 सिहो हरिणो गजः ॥ क्कौः सखी सरमा दुर्गा क्किः कृष्णो वरु-
 वरः ॥ ३ ॥ क्कौः शिवः कृः सुतः स्नातः कृः शंखो गरुडो नरः
 कृः सुतो वरुणस्तारो वरः क्कौः सरमासुतः ॥ ४ ॥ कृं रिक्थं क

याज्यं स्मृतं इयं झपनाशनम् ॥ व्यं स्फूर्तिं व्यं स्मृतं शाब्दं च
 जाड्यं व्यं धनं वनम् ॥ २० ॥ प्यं नाय्यं त्यं स्मृतं नित्यं व्यं त
 व्यं सुखं चिरम् ॥ निद्यं व्यं त्वाध्यमित्युक्तं न्यं मान्यं नयनं वर
 ॥ २१ ॥ प्यं कुप्यं पात्रमित्युक्तं फ्यं पयो मरणं रजः ॥ व्यं सु
 भ्यं भयं रुद्रं म्यं नाम्यं याम्यरम्यकम् ॥ २२ ॥ व्यं कृतं न्याय्यमा
 धारं ल्यं प्रोक्तं निलयं बुधैः ॥ व्यं वियद्भनवस्त्रं स्याच्छयं स्वा
 वश्य इत्यपि ॥ २३ ॥ प्यं मुप्यं शिष्यमित्याहुः प्यं वृष्यमृष्यमि
 त्यपि ॥ स्यं सस्यं कांस्यमित्याहुर्ह्य हस्तिवदनं गृहम् ॥ २४ ॥
 क्ष्यं स्मरं क्षेत्रमुत्क्षारं क्ष्या पृथ्वी जगदीश्वरी ॥ कः कविः का
 व्यतातः स्यात्का भूरिति निगद्यते ॥ २५ ॥ कं काव्यं कमलं
 कं स्याद्ग्वो गौर्गुरुड उच्यते ॥ ग्वा धेनुर्वस्मृतं गुह्यं ध्वो घोषो
 ध्वा ऽरणिः स्मृता ॥ २६ ॥ ध्वं ध्रुवं धर्षणं वासं दृष्ट्वागदृष्ट्वा च
 विः स्मृता ॥ दृष्ट्वं स्वच्छपुच्छं गोमूत्रं ज्वो यवो ज्वा च चंचला
 ॥ २७ ॥ ज्वं जुष्टं इवः समुद्रः स्याज्ज्वा वसिष्ठवधूः स्मृता ॥ इव
 दुग्धं दधि च प्रोक्तं द्वोऽत्री रामपिता मनुः ॥ २८ ॥ द्वा खड्वा इव स्मृ
 तं पुष्टं द्वो वसिष्ठोथ विह्वलः ॥ द्वा चित्रामधुरा इव तु पुष्टं
 चाक्षमुच्यते ॥ २९ ॥ द्वोभरद्वाजपुत्रः स्याद् द्वाघंटा इव महोदाम
 द्वो ढंढो द्वा मनःक्षोभ्या इव पयो दधि चौदनम् ॥ ३० ॥
 नाथो जमदग्निः स्यान्पवा वाप्युज्जायिनी प्रभा ॥ ण्वं रूपमणु
 प्रोक्तं त्वस्तुरंगो महेश्वरः ॥ ३१ ॥ त्वा स्वपत्नी च गौरी च
 तुल्यं मरणं तथा ॥ ध्वोद्धोऽक्षरोऽरुणस्थवा स्त्री थ्वं तु मैथु
 च्यते ॥ ३२ ॥ द्वो दावो द्वा पुरी गंगा द्वं दूरं च दरं च यत् ॥
 धवोऽग्निर्वधो ध्वाऽध्वा धरा धारा वधूत्तमा ॥ ३३ ॥ ध्वं धन्यं
 न ध्वस्तं ध्नोऽहिवुं ध्रो धनी स्मृतः ॥ ध्रा धन्या मातुली सा

छं लक्ष्म ह्या स्मृता गौरी ह्यो लोकस्तर्क इत्यापि ॥ खलः खलः
 खला सरा क्षुद्रा योषित्कमललोचना ॥ ५० ॥ ग्लः शनीन्दुगुडा
 ग्ला वा ग्लं गलं गलनं सरित् ॥ घ्लोऽश्वो घ्ला जघनं घ्लं तु वृक्नं
 सारथिपातनम् ॥ ५१ ॥ छ्छलः शलकृच्छोर्द्धा पुरी ह्या तु शि-
 वालयम् ॥ घृः प्लवंगः घृवः शूरः घ्रा पाटी परमेश्वरी ॥ ५२ ॥
 प्लं मांसं प्लवनं मध्ये पूरणं धरणीतलम् ॥ फलः फणीशः स्मृ
 फला च फलिनी फलधारिणी ॥ ५३ ॥ फलं फलं वाण
 च वदनं सकलं वपुः ॥ वलं वलं व्ला स्मृता रक्ता वरटी कं
 रित्यापि ॥ ५४ ॥ व्लो वालोऽघामुरः कंसो ज्योऽघ्वा मारो
 लो यमः ॥ वलं माल्यं मधुरं व्ला क्ष्मा ह्री देवेशोऽमरावती ॥ ५५ ॥
 वः कल्पः कमलानाथो गरुडो हंससारथिः ॥ कः व
 शरभो व्याघ्रो नाथः का सुरभिर्मही ॥ ५६ ॥ कं खामिन्द्रियमित
 क्तं खो खो रासभे खले ॥ ख्रा पूतना शूर्पणखा ताडका कैक
 क्षितिः ॥ ५७ ॥ खूं खङ्गं दुष्टहृदयं मेथुनं मरणं तथा ॥ ख्रो
 गृह आसारो ख्रा राज्ञी ब्रह्मयोषितोः ॥ ५८ ॥ खं गृहं ग्रह
 समाधारः शुक्रमेव च ॥ ख्रो घोषो मदनभूतो भगो ज्यो यामि
 पतिः ॥ ५९ ॥ ख्रा घृणा सरमापुत्री खं गृहं वदनं निजम् ॥
 खरोऽशरणः शूरो ह्या मारणमिति स्मृतम् ॥ ६० ॥ खूं गृहं रो
 नासा मता हानिश्च कथ्यते ॥ ख्रशरमभः स्मरः शोकभूतश्चा
 इत्यापि ॥ ६१ ॥ ख्रा चंचुश्च चमृश्चाटु खं मेथुनकमप्रजम् ॥
 ख्रेषो घृष्टिका खङ्गस्तस्करंगणमार्गणः ॥ ६२ ॥ ख्रा विष्टा शुन
 पेष्ट्या खं नवं गमनं गृहम् ॥ ख्रो वृद्धो गमनेच्छोऽग्नित्रंश्रोनि
 रमापतिः ॥ ६३ ॥ ख्रा युश्च ख्रा युश्च जमदाग्निजिनीपतिः
 ख्रा च ख्रा खंना ख्रा खंन्या पटपदी वृष्णी ॥ ६४ ॥ खं यत्र

दाहदः ॥ व्रं गृहं नारकं गारं गरुडांगं गरोद्भवम् ॥ ८२ ॥ प्रा प्रकृष्टाम-
 हादेवी महालक्ष्मी रजोद्भवा ॥ मधुरा मर्मसारो वा क्षमा क्षमाक्षाम-
 नासिका ॥ ८३ ॥ प्रः प्रकृष्टोऽधकारातिर्मुंरारातिः कजोद्भवः ॥ का
 मारातिर्ध्रुवो गस्त्योऽरुणोऽरुणपितामहः ॥ ८४ ॥ प्रं ब्रह्मगमने भु
 भ्रमरांगं धरातलम् ॥ गंगातीरं पयःपेयं पाथः परसरं सरः ॥ ८५ ॥
 फृत्कारः स्वनः फेनः स्फुरन्स्प्रष्टां वरेचरः ॥ फ्रा वीरपत्नी कमा-
 खरी क्षारनदी सुरा ॥ ८६ ॥ फ्रं स्फुरद्भसनं जुष्टं पलं स्फुटनमु-
 तम् ॥ प्राकृतं गमनं ध्वस्तं धृतं धरणमुच्यते ॥ ८७ ॥ प्रो बृह-
 तिराचार्य्यो बटुर्वृद्धो वरावृतः ॥ वाष्कलो बहुदो वाजी बहुवीहि-
 बुद्धदः ॥ ८८ ॥ बालो वाणोऽबलो बद्धोऽवष्टोऽन्दो बाधिरः स्मृतः ॥
 बाला बाधिरांऽवष्टा बद्धीवद्धांऽवरेश्वरी ॥ ८९ ॥ व्रं ब्रह्मवलमुच्ये
 बाधिरांगं तथा वरम् ॥ बहुलं बहुसारं च बाधिरास्यं बटोर्मुखम् ॥ ९० ॥
 ओ ब्रह्मा प्रकटो भारो भ्रमरो धूसरो धरः ॥ भ्रामको भासुरो भ्रं
 भीमसेनोऽभयः स्मृतः ॥ ९१ ॥ भ्रं भासुरं तथाऽभ्रं तु भ्रापं
 भरणं भयम् ॥ भ्रा भ्रष्टा ब्राह्मणी भावा हिडंवा धरिणी तथा ॥ ९२ ॥
 ओ मरो मृत्युकृन्मर्त्यो मैथुनी माधवी बलः ॥ भ्रमरी भानवी मा-
 मानिनी यामिनी शुनी ॥ ९३ ॥ भ्रं मैथुनं मृतांगं च मरणं मस्तं
 मधु ॥ प्रो यादवोऽर्जुनो जारो या जराज्वरवाजरा ॥ ९४ ॥ प्रं जुं
 भोजनभ्राजं जायमानं नरोद्भवम् ॥ प्रिः कामिनी प्रिया जुष्टा पल-
 पारगांबुधेः ॥ ९५ ॥ रकारद्वययोगाभावः शास्त्रादृष्टेः ॥ लो लं
 लालितोऽल्पांगो ला साजा लालितांबुजा ॥ ९६ ॥ लालितं
 वितं लं सं लालितं लटनासुखम् ॥ लो वाराहो वरो वात्रा वात्रा
 वासरोऽवधिः ॥ ९७ ॥ वा श्रेष्ठा गिरिजा लक्ष्मी रत्नाकरगता तथा ॥
 व्रं तुलायामुखं भामं भासुरं श्रेष्ठमुच्यते ॥ ९८ ॥ थः शरदशा-
 सारः शरण्यः सारधिः शिवः ॥ थ्रा गौरी सरमा रामा रत्नाकर-

तन्नाम विज्ञेयमित्येतत्सौभरेर्मतम् ॥ १६ ॥ यथा प्रशस्तमिति
नामनि त्रयः प्रादयो वर्णाः संति तैर्नामकल्पना च ॥ प्रं प्रशस्तं शं
प्रशस्तं स्तं प्रशस्तमितीरितम् ॥ एवं सर्वत्र बोद्धव्यमिति सौभारि-
णोदितम् ॥ १७ ॥ इत्येवं ग्रथिता मालाक्षरी सौभारिणा पुरा ॥ यः
पठेच्छृणुयाच्चेमां स शब्दार्णवपारगः ॥ ११८ ॥ यां चकार मह-
र्षीशः सौभरिज्ञानतोयाधिः ॥ अंगिरास्तत आश्रुत्य तां चकार त्रि-
लोकगाम् ॥ १९ ॥ वंशीधरो गुरूणां च सौभर्यगिरसोस्तथा ॥
मोदाय विदुषां राधाकृष्णानुग्रहतोलिखत् ॥ १२० ॥ अस्य पाठा-
च्छ्रुतेश्चाथ सर्वशास्त्रश्रुतेः फलम् । एतन्मयं यतः सर्वं प्राप्नुयान्नात्र
संशयः ॥ २१ ॥ यो नित्यं मातृकामालां कंठस्थां कुरुते द्विजः ॥
तस्य कंठगता देवी सरस्वती वसेत्सदा ॥ १२२ ॥ अथ चैतस्मा-
द्यथा श्रीभगवतो वर्णसमाम्नायाद्वेदाविर्भावो ब्रह्मादिद्वाराऽभूत्तं व-
र्णयामः । वेदाविर्भावस्तु पूर्वं श्रीमद्भागवतीयतृतीयैकादशद्वादश-
स्कंधोक्तरीत्या वर्णितोऽपि पुनरपि तं स्वरूपलक्षणतः स्मारयामः ॥
तथाहि । 'यो वै ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति त-
स्मै' इत्यादिश्रुतेर्नित्यासिद्धानेव वेदांस्तस्मै प्राहिणोत्प्रेपयामा-
स स्वांतःस्थितान्वेदान्परमात्मा निजाचिन्त्यशक्त्या ब्रह्ममनसि
प्रणवमातृकारूपेण सूक्ष्मानपि तन्मुखेभ्य ऋगादिस्थूलरूपेणैवोच्चा-
रयामासेति । अतएवोक्तम् 'अनादिनिधना नित्या वागुत्सृष्टा
स्वयंभुवा । आदौ वेदमयी दिव्या यतः सर्वाः प्रवृत्तयः' इति स्मृतेः ।
'वाचा विरूपनित्यया' इति श्रुतेश्च वेदस्य नित्यत्वम् । यज्ञोक्तम्
'ऋचः सामानि जाज्ञिरे' इति । तत्राप्याविर्भाव एव बोध्यो जनेः प्रा-
वार्थकत्वात् । ननु 'शास्त्रयोनित्वात्' इति सूत्रस्य का गतिरि-
चेत्तत्र योनिशब्दः प्रमाणार्थक एव 'तं त्वौपनिपदं पृच्छामि'
इत्युपनिपद्वेद्यत्वमेव तदर्थं इति । किञ्च 'तस्यैतस्य महतो भू-

धनुर्वेदो गांधर्ववेदोर्थशास्त्रं च सर्वेषामास्तिकानामेतावन्ति हि धर्मप्रस्थानानि अन्येषामप्येकदेशिनामेष्वेवांतर्भावात् । ननु नास्तिकानामपि प्रस्थानानि संति तान्येष्वनंतर्भावात्पृथग्गणयितुमुचितानि । तथाहि शून्यवादेनैकं प्रस्थानं माध्यमिकानां क्षणिकविज्ञानवादेनापरं योगाचाराणां ज्ञानाकारानुमेयक्षणिकवाह्यार्थवादेनापरं सौत्रांतिकानां प्रत्यक्षक्षणिकवाह्यार्थवादेनापरं वैभाषिकाणामिति सौगतानां प्रस्थानचतुष्टयम् । तथा देहात्मवादेनैकं प्रस्थानं चार्वाकणामेवं देहातिरिक्तदेहप्रमाणात्मवादेन द्वितीयं प्रस्थानं दिगंबरणामेवं मिलित्वा षट् प्रस्थानानि कस्मान्नोच्यते । सत्यंवेदवाह्यत्वात्तेषां म्लेच्छादिप्रस्थानवत्परंपरयापि पुरुषार्थानुपयोगादुपेक्षणीयत्वमेवाइह च साक्षात्परंपरया वा । परमार्थोपयोगिनां वेदोपकरणानामेव प्रस्थानानां भेदो दर्शितः । अथ संक्षेपेणैषां प्रस्थानानां स्वरूपभेदहेतुः प्रयोजनभेद उच्यते बालानां व्युत्पत्तये । तत्र धर्मप्रतिपादकमपौरुषेयं वाक्यं वेदः सच मंत्रब्राह्मणात्मकः ' मंत्रब्राह्मणयोर्वेद नामधेयम् ' इति तत्स्वरूपस्यान्यत्रोक्तेः । तत्र मंत्रा अनुष्ठानकारकभूतद्रव्यदेवताप्रकाशकास्तेषु त्रिविधा ऋग्यजुःसामभेदेन । तत्र पादवद्भगायत्र्यादिच्छंदोविशिष्टा ऋचः ' अग्निमीळे पुरोहितम् ' इत्यादिकास्ता एव गीतिविशिष्टाः सामानि । तदुभयविलक्षणानि यजूंषि अग्निदात्रीं न्विहरंत्वित्यादिसंबोधनरूपाणि । निगदमंत्रा अपि यजुरंतर्गता एव तदेवं निरूपिता मंत्राः । मंत्रव्याख्यानरूपं ब्राह्मणम् । ब्राह्मणमपि त्रिविधं विधिरूपमर्थवादरूपं तदुभयविलक्षणं चातत्र शाब्दी भावना इति भाट्टाः । नियोगो विधिरिति प्राभाकराः । इष्टसाधनता विधिरिति तार्किकाः । विधिरपि चतुर्विध उत्पत्त्यधिकारावेनियोगप्रयोगभेदेन । तत्र कर्मस्वरूपमात्रप्रतिपादको विधिरुत्पत्तिविधिः ' आग्नेयोऽ-

भूतार्थवादः ' इंद्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत् ' इत्यादिः । तदुक्तं ' विरो
गुणवादः स्यादनुवादोऽवधारिते । भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादति
धा मतः ' इति । तत्र त्रिविधानामर्थवादानां विधिस्तुतिपरत्वे सम
नेऽपि भूतार्थवादानां स्वार्थेऽपि प्रामाण्यम् देवताधिकरणन्य
यात्। अवाधिताज्ञातज्ञापकत्वं हि प्रामाण्यम् । तच्च वाधितविषयत्वा
त् ज्ञातज्ञापकत्वाच्च नगुणवादानुवादयोः । भूतार्थवादस्य त
स्वार्थतात्पर्यरहितस्याप्यौत्सर्गिकं प्रामाण्यं न विहन्यते । तदे
निरूपितोऽर्थवादभागः । विध्यर्थवादोभयविलक्षणं तु वेदांतवा
क्यम् । तच्चाज्ञातज्ञापकत्वेऽप्यनुष्ठानाप्रतिपादकत्वाच्च विधिः स्व
तः पुरुषार्थपरमानंदज्ञानात्मके ब्रह्मणि स्वार्थे चोपक्रमोपसंहारा
दिपङ्क्तितात्पर्यालिंगवत्तया स्वतःप्रमाणभूतं सर्वानपि विधिनंतः
करणशुद्धिद्वारा स्वशेषतामापादयन्परशेषत्वाभावाच्च नार्थवाद
स्तस्मादुभयविलक्षणमेव वेदांतवाक्यम् । तच्च क्वचिदज्ञातज्ञाप
कत्वेन विधिरिति व्यपदिश्यते । विधिपदरहितप्रमाणवाक्यत्वे
क्वचिद्भूतार्थवाद इति व्यवह्रियते इति न दोषः । पङ्क्तिधर्माणानि
च ' उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽ पूर्वताफलम् । अर्थवादोपपत्ती च
लिंगं तात्पर्यनिर्णये ' इति। उपक्रमोपसंहाराविकलिंगम् । अद्वितीया
त्मप्रतिपादकत्वात् । सृष्टेः पूर्वं नामरूपरहितं सत्तामात्रमिदं
जगदिति छांदोग्ये पष्ठे प्रपाठके ' सदेव सौम्येदमग्र आसीत् ' इति
श्रुत्या प्रतिपादनमुपक्रमः । प्रतीयमानं सर्वं जगदिदं पूर्वोक्तसत्त्व
रूपमेव नान्यदिति । ' एतदात्मा मिदं सर्वम् ' इति श्रुत्यांते प्रतिपादन
मुपसंहारः ॥ १ ॥ प्रकरणप्रतिपाद्यस्य पुनःपुनः प्रतिपादनमभ्या
सः। यथा तत्रैव तत्त्वमसीति नवकृत्वोऽभ्यासः । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य
तन्मध्ये तत्त्वमसीति नवसंख्याकोपदेशेन प्रतिपादनमभ्यासः ॥२॥
प्रमाणानां मध्ये लक्षणया ' तं त्वोपनिषदं पुरुषं पृच्छामि ' इत्यु-

प्रयोग ऋग्वेदेनाव्ययप्रयोगो यजुर्वेदेनौद्गात्रप्रयोगः सामवेदेन
 ब्रह्मयजमानप्रयोगौ तत्रांतर्भूतौ । अथर्ववेदस्तु यज्ञानुपयुक्तः
 न्तिकपौष्टिकाभिचारिकादिकर्मप्रतिपादकत्वेनात्यंतविलक्षण ए
 प्रवचनभेदात्प्रतिवेदं भिन्ना भूयस्यः शाखाः संति । तज्ज्ञानं चर
 व्यूहवैदिकग्रंथाद्भवति । एवं च कर्मकांडे व्यापारभेदेऽपि सर्वासा
 वेदशाखानामेकरूपत्वमेव ब्रह्मकांड इत्यादिश्वतुर्णां वेदानां प्रयो
 गभेदेन प्रयोजनभेद उक्तः ॥ अथांगानामुच्यते । तत्र शिक्षाया
 उदात्तानुदात्तस्वरितह्रस्वदीर्घशुतादिविशिष्टस्वरव्यंजनात्मकवर्णो-
 चारणविशेषज्ञानं प्रयोजनं तदभावे मंत्राणामनर्थफलत्वात् । तद्
 चोक्तं 'मंत्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह । स
 वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुस्स्वरतोऽपराधात् ॥'
 इति । तत्र सर्ववेदसाधारणो शिक्षा 'अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि' इति पं-
 खंडात्मिका प्रकाशिता । प्रतिवेदशाखं भिन्नाः प्रातिशाख्यसंज्ञि
 अन्येरेव मुनिभिः प्रदर्शिताः । एवंवैदिकपदसाधुत्वज्ञानेनाहादिकं
 व्याकरणप्रयोजनं । तच्च 'वृद्धिरादेच्च' इत्याद्यष्टाध्याय्यात्मकं महेश्वर-
 प्रसादेन पाणिनिव प्रकाशितम् । तच्च कात्यायनेन मुनिना पाणि-
 नीयमूत्रेषु वार्तिकं विरचितम् । तद्वार्तिकोपारं च भगवता पतंजलि-
 महाभाष्यमारचितम् । तदेतन्निमुनिव्याकरणं वेदांगं माहेश्वरमित्या-
 ख्यायते । कामारादिव्याकरणानि तु न वेदांगानि । किन्तु लौकिक-
 प्रयोगमात्रार्थान्तीत्यवगतव्यम् । एवं शिक्षाव्याकरणाभ्यां वर्णांशा-
 रणे पदसाधुत्वे च ज्ञाते मंत्रपदार्थज्ञानापेक्षया तदर्थं भगवता
 यान्केन 'समाज्ञायः समाज्ञातो व्याख्यातव्य' इत्यादित्रयोदशा-
 ध्यायात्मकं निरुक्तमारचितम् । तत्र च नामाख्यातनिपातोपसर्ग-
 भेदेन चतुर्विधं पदज्ञानं निरूप्य वैदिकपदानामर्थः प्रदर्शितः । मं-
 ।नां चानुष्टेयाथं प्रकाशनद्वारेणैव करणत्वात्पदार्थज्ञानार्थान्वाद

हारेणैवेदिकानुष्ठानक्रमविशेषविज्ञापनाय कल्पसूत्रा
 गत्रयभेदान्निविधानि। तत्र होत्रप्रयोगप्रतिपादकान्याश्च
 यनादिप्रणातानि । आध्वर्यवप्रयोगप्रतिपादकानि वौध
 कात्यायनादिप्रणीतानि।ओद्गात्रप्रयोगप्रतिपादकानि इ
 ध्यारुण्यादिप्रणीतानि।एवं निरूपितःपण्णामंगानां प्र
 चतुर्णांमुपांगानामधुनोच्यते ।तत्र सर्गप्रतिसर्गमन्वंतर
 रितप्रतिपादकानि भगवता वादरायणेन निरूपितानि।
 निच ब्राह्मं पाञ्च वैष्णवं शैवं भागवतं नारदीयं मार्कण्डेय
 ष्यं ब्रह्मवैवर्त्तं लिंगं वाराहं स्कांदं वामनं कौर्म मात्स्यं म
 चेत्यष्टादश।एवमुपपुराणान्यापि गणेशकालिकासांविप
 नेकानि द्रष्टव्यानि।न्याय आन्वीक्षिकी पञ्चाध्यायी गौत
 प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धांतावयवतर्कविपर
 वितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानांपोडशपद
 श्लक्ष्णपरीक्षाभिस्तत्त्वज्ञानं तस्याःप्रयोजनमेवं दशाध
 कं शास्त्रं कणादेन प्रणीतम्।द्रव्यगुणकर्मसामान्यसमवा
 भावपदार्थानामभावसत्तमानां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां व्युत्
 प्रयोजनं तदपि न्यायपदेनोक्तम्।एवं मीमांसाऽपि द्विविध
 सा शारीरिकमीमांसा च । तत्र द्वादशाध्यायी धर्ममीमां
 धर्माजिज्ञासा' इत्यारभ्य 'अन्वाहार्य्यं च दर्शनात्' इत्यं
 जैमिनिना प्रणीता।तत्र धर्मप्रमाणं धर्मभेदः शेषशेषिभा
 पुरुषार्थभेदेन प्रयुक्तिविशेषः श्रुत्यर्थपठनादिभेदः क्रम
 विशेषः सामान्यातिदेशो विशेषातिदेश ऊहो बाधस्तं
 क्रमेण द्वादशप्रमाणानि प्रयुक्तानि ।

पि यत्र नगरे प्रसिद्धः स्याद्धनुर्द्धरः ॥ ततो यान्त्यरयो दूरान्त-
 सिंहगृहादिव ॥ १ ॥ अथ धनुर्दानविधिः । आचार्येण धनु-
 ब्राह्मणे सुपरीक्षिते ॥ लुब्धे धूर्ते कृतघ्ने च मंदबुद्धौ न दापये-
 ॥ २ ॥ ब्राह्मणाय धनुर्देयं खड्गं वै क्षत्रियाय च ॥ वैश्याय दापये-
 त्कुन्तं गदां शूद्राय दापयेत् ॥ ३ ॥ धनुश्चक्रञ्च कुन्तञ्च खड्गं च
 क्षुरिका गदा ॥ सप्तमं बाहुयुद्धं स्यादेवं युद्धानि सप्तधा ॥ ४ ॥
 अथाचार्यलक्षणम् । आचार्यः सप्तयुद्धः स्याच्चतुर्भिर्भर्गवः स्मृतः
 द्वाभ्याञ्चैव भवेद्योध एकेन गणको भवेत् ॥ ५ ॥ हस्तः पुनर्वसु-
 पुष्यो रोहिणी चोत्तरात्रयम् ॥ अनुराधाश्विनी चैव रेवती दश-
 तथा ॥ ६ ॥ जन्मस्थे च तृतीये च पष्ठे वै सप्तमे तथा ॥ दशमैकाद-
 शौ चंद्रे सर्वकार्याणि कारयेत् ॥ ७ ॥ तृतीया पंचमी चैव सप्तमी
 दशमी तथा ॥ त्रयोदशी द्वादशी च तिथयस्तु शुभा मताः ॥ ८ ॥
 रविवारः शुक्रवारो गुरुवारस्तथैव च ॥ एतद्द्वारत्रयं धन्यं । ति-
 शस्त्रकर्मणाम् ॥ ९ ॥ एभिर्दिनेस्तु शिष्याय गुरुः शस्त्राणि दाप-
 येत् ॥ संतर्प्य दानहोमाभ्यां सुरान्स्वाहाविधानतः ॥ १० ॥ ब्राह्मणा-
 न्भोजयेत्तत्र कुमारीश्चाप्यनेकशः ॥ तापसानर्चयेद्भक्त्या ये चान्ये
 शिवयोगिनः ॥ ११ ॥ अन्नपानादिभिश्चैव वस्त्रालंकारभूषणैः ।
 गंधमाल्यैर्विचित्रैश्च गुरुं तत्र प्रपूजयेत् ॥ १२ ॥ कृतोपवासः शिष्यस्तु
 धृताजिनपरित्रहः ॥ बद्धांजलिपुटस्तत्र याचयेद्भूरुतो धनुः ॥ १३ ॥
 अंगन्यासं ततः कार्यं शिवोक्तं सिद्धिमिच्छता ॥ आचार्येण च
 शिष्यस्य पापघ्नं विघ्ननाशनम् ॥ १४ ॥ शिखास्थानेन्यसेदंशं
 बाहुयुग्मे च केशवम् ॥ ब्रह्माणं नाभिमध्येतु जंबयोश्च गणाधि-
 पम् ॥ १५ ॥ प्रतिमंत्रम् । ओं ह्रौं शिखास्थाने शंकराय
 नमः । ओं ह्रौं बाह्वोः केशवाय नमः । ओं ह्रौं नाभिमध्ये ब्रह्मणे
 नमः । ओं ह्रौं जंबयोर्गणपतये नमः ।

तम् ॥ ३२ ॥ अतिजीर्णमपक्वञ्च ज्ञातिघृष्टं तथैव च ॥ दग्धं छि
 न कर्तव्यं बाह्याभ्यन्तरहस्तकम् ॥ ३३ ॥ गुणहीनं गुणाक्रांतं कांडं
 पसमन्वितम् ॥ गलग्रंथिं न कर्तव्यं तलमध्ये तथैव च ॥ ३४
 अपक्वं भंगमायाति ह्यतिजीर्णं तु कर्कशम् ॥ ज्ञातिघृष्टं तु सो
 गं कलहो बांधवैः सह ॥ ३५ ॥ दग्धेन दह्यते वेद्म छिद्रं युद्धा
 नाशनम् ॥ बाह्ये लक्ष्यं न लभ्येत तथैवाभ्यन्तरेऽपि च ॥ ३६
 हीने तु संधिते वाणे संग्रामे भंगकारकम् ॥ आक्रांते तु पुनः क्रा
 लक्ष्यं न प्राप्यते दृढम् ॥ ३७ ॥ गलग्रंथि तलग्रंथि धनहानिव
 धनुः ॥ एभिर्दोषैर्विनिर्मुक्तं सर्वकार्यकरं स्मृतम् ॥ ३८ ॥ शा
 पुनर्धनुर्दिव्यं विष्णोः परममायुधम् ॥ वितस्ति सप्तमं मानं निर्मि
 विश्वकर्मणा ॥ ३९ ॥ न स्वर्गे न च पाताले न भूमौ कस्यचित्करे
 तद्धनुर्वशमायाति मुक्तवैकं पुरुषोत्तमम् ॥ ४० ॥ पौरुषेयं
 यच्छार्ङ्गं बहुवत्सरशोभितम् ॥ वितस्तिभिः सार्द्धं पद्भिर्निर्मितं चार्थ
 धनम् ॥ ४१ ॥ प्रायो योज्यं धनुश्शार्ङ्गं गजारोहाश्वसादिनाम् ॥ रथि
 च पदातीनां वांशं चापं प्रकीर्तितम् ॥ ४२ ॥ अथ गुणलक्षणानि ॥ गुणा
 लक्षणं वक्ष्ये यादृशं कारयेद्गुणम् ॥ पट्टसूत्रो गुणः कार्य्यः का
 ष्टामानसंमितः ॥ ४३ ॥ धनुःप्रमाणो निःसन्धिः शुद्धैस्त्रिगुण
 तुभिः ॥ वर्तितः स्याद्गुणः श्लक्ष्णः सर्वकर्मसहो युधि ॥ ४४
 अभावे पट्टसूत्रस्य हरिणीस्रायुरिष्यते ॥ गुणार्थमपि च ग्राह
 स्नायवो महिषीभवाः ॥ ४५ ॥ तत्कालहतगोकर्णचर्मणा छागलेन
 निर्लोमतंतसूत्रेण कुर्याद्वा गुणमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ पक्ववंशत्व
 कार्यो गुणस्तु स्थावरो दृढः ॥ पट्टसूत्रेण सन्नद्धः सर्वकर्मसहो यु
 ॥ ४७ ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासि त्वगर्कस्य प्रशस्यते ॥ तस्यास्त
 ॥ ४८ ॥ वृत्तार्कसूत्रतंत्र

धवमाणि भेदयेत्तरुपर्णवत् ॥ ६५ ॥ पिप्पलीसिंधवं कुष्ठं गोमूत्रे
 तु सुपेपयेत् । अनेन लेपयेच्छस्त्रं लिप्तञ्चाम्नौ प्रतापयेत् ॥ ६६ ॥
 शिखित्रीवानुवर्णाभं तप्तपीतं तथोपधम् ॥ ततस्तु विमलं तोयं
 पाययेच्छस्त्रमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ अथ नाराचनालीकौ ॥ सर्वलोहास्तु ये
 वाणा नाराचास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥ पञ्चभिः पृथुलैः पक्षैर्युक्ताः सिध्यन्ति
 कस्याचित् ॥ ६८ ॥ नालीका लघवो वाणा नलयत्रेण नोदिताः ॥ अत्यु-
 च्छदूरपातेषु दुर्गयुद्धेषु ते मताः ॥ ६९ ॥ अथ स्थानमुपचाक-
 र्णलक्षणानि । स्थानान्यष्टौ विधेयानि योजने भिन्नकर्मणाम् ॥ सु-
 पृथः पञ्च समाख्याता व्यायाः पञ्च प्रकीर्त्तिताः ॥ ७० ॥ अग्रतो
 वामपादञ्च दक्षिणं चानुकुञ्चितम् ॥ आलीढं तु प्रकर्त्तव्यं हस्तद्वय-
 सविस्तरम् ॥ ७१ ॥ प्रत्यालीढे तु कर्त्तव्यं सव्यञ्चैवानुकुञ्चितम् ॥
 दक्षिणं तु पुरस्ताद्वा दूरपाते विशिष्यते ॥ ७२ ॥ पादौ सविस्तरौ
 कार्यौ समौ हस्तप्रमाणतः ॥ विशाखस्थानकं ज्ञेयं कूटलक्ष्यस्य
 वेधने ॥ ७३ ॥ समपादे समौ पादौ निष्कम्पौ च सुसंगतौ ॥
 असमे च पुरो वामे हस्तमात्रे नतं वपुः ॥ ७४ ॥ आकुञ्चितोरु द्वौ
 यत्र जानुभ्यां धरणीं गतौ ॥ दुर्दुरक्रममित्याहुः स्थानकं दृढभेद-
 ने ॥ ७५ ॥ सव्यं जानुगतं भूमौ दक्षिणञ्च सकुञ्चितम् ॥ अग्रतो
 यत्र दातव्यं तं विद्याद्गुरुडक्रमम् ॥ ७६ ॥ पद्मासनं प्रसिद्धं तु
 ह्युपविश्य यथाक्रमम् ॥ धन्विना तत्तु विज्ञेयं स्थानकं शुभलक्षणम्
 ॥ ७७ ॥ इति स्थानानि ॥ अथ गुणमुपपृथः ॥ पताका वज्रमुष्टिश्च
 सिंहकर्णस्तथैव च ॥ मत्सरी काकतुण्डी च योजनीया यथाक्रमम्
 ॥ ७८ ॥ दीर्घा तु तर्जनी यत्र ह्याश्रितांगुष्ठमूलकम् ॥ पताका सा
 च विज्ञेया नालिका दूरमोक्षणे ॥ ७९ ॥ तर्जनीमध्यमामध्यमंगुष्ठौ
 ते यदि ॥ वज्रमुष्टिस्तु सा ज्ञेया स्थूले नाराचमोक्षणे ॥ ८० ॥
 तु तर्जन्यग्रं सुसंस्थितम् ॥ सिंहकर्णः स विज्ञे-

करे ॥ विशाखेनासमेनैव रथी व्याये च कैशिके ॥ ९८ ॥ उदिते
भास्करे लक्ष्यं पश्चिमायां निवेशयेत् ॥ अपराह्णे च कर्तव्यं लक्ष्यं
पूर्वादिगाथितम् ॥ ९९ ॥ उत्तरेण सदा कार्यमवश्यमवरोधिकम् ॥
संग्रामेण विना कार्यं न लक्ष्यं दक्षिणामुखम् ॥ १०० ॥ पाष्टधन्वतरे
लक्ष्यं ज्येष्ठं लक्ष्यं प्रकीर्तितम् ॥ चत्वारिंशन्मध्यमं च विंशतिश्च
कनिष्ठकम् ॥ १ ॥ शराणां कथितं ह्येतन्नाराचानामथोच्यते ॥ चत्वारिं-
शच्च त्रिंशच्च षोडशैव भवेत्ततः ॥ २ ॥ चतुःशतैश्च कांडानां यो हि
लक्ष्यं विसर्जयेत् ॥ सूर्योदये चास्तमने स ज्येष्ठो धन्विर्ना भवेत् ॥
॥ ३ ॥ त्रिंशतैर्मध्यमश्चैव द्विशताभ्यां कनिष्ठकः ॥ लक्ष्यं च पुरु-
पोन्मानं कुर्याच्चंद्रकसंयुतम् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्ववेधी भवेज्ज्येष्ठो नाभि-
वेधी च मध्यमः ॥ पादवेधी तु लक्ष्यस्य स कनिष्ठो मतो बुधैः ॥ ५ ॥
अथानध्यायाः ॥ अष्टमी च ह्यमावास्या वर्जनीया चतुर्दशी ॥ पूर्णि-
मार्द्धदिनं यावन्निपिद्धं सर्वकर्मसु ॥ ६ ॥ अकाले गर्जिते देवे दुर्दिनं
चाथवा भवेत् ॥ पूर्वकांडहतं लक्ष्यमनध्यायं प्रचक्षते ॥ ७ ॥ अतु-
राधक्षमारभ्य षोडशक्षै दिवाकरः ॥ यावच्चरति तं कालमकालं हि
प्रचक्षते ॥ ८ ॥ यद्वा । अरुणोदयवेलायां वारिदो यदि गर्जति ॥
तद्दिने स्यादनध्यायस्तमकालं प्रचक्षते ॥ ९ ॥ श्रमं च कुर्वत-
स्तत्र भुजंगो दृश्यते यदि ॥ अथवा भज्यते चापं यदैव श्रमक-
र्मणि ॥ ११० ॥ बुध्यते वा गुणो यत्र प्रथमे वाणमोक्षणे ॥ श्रमं न
तत्र न कुर्वीत शस्त्रे मतिमतां वरः ॥ १११ ॥ अथ श्रमक्रिया ॥ क्रिया-
कलापान्वक्ष्यामि श्रमसाध्याच्छुचिष्मताम् ॥ येषां विज्ञानमात्रेण
वति नान्यथा ॥ १२ ॥ प्रथमं चापमारोप्य चूलिकां बंधये-
त्ततः ॥ स्थानकं तु ततः कृत्वा वाणोपरि करं न्यसेत् ॥ १३ ॥
धनुपश्चैव कर्तव्यं वामपाणिना ॥ आदानं च ततः कृत्वा
ततः परम् ॥ १४ ॥ सकृदाकृष्टचापेन भूमिवेधं न कार-

कितं यस्य ह्यथवा हीनपत्रकम् ॥३१॥ कर्करोतं तु चापेन यः कृष्टो
 हीनमुष्टिना ॥ मत्स्यपुच्छा गतिस्तस्य सायकस्य प्रकीर्त्तिता ॥३२॥
 भ्रमरी कथिता ह्येषा सद्भिस्तु श्रमकर्माणि ॥ ऋजुत्वेन विना
 याति क्ष्येप्यमाणस्तु सायकः ॥ ३३ ॥ अथ वाणानां लक्ष्यस्वल्-
 नगतयः ॥ वामगा दक्षिणा चैव ऊर्ध्वगाऽधोगमा तथा ॥ चतस्रो गत-
 यः प्रोक्ता वाणस्वलनहेतवः ॥ ३४ ॥ कंपते गुणमुष्टिस्तु मार्गण-
 स्य तु पृष्ठतः ॥ संमुखी स्याद्धनुर्मुष्टिस्तदा वामे गतिर्भवेत् ॥ ३५ ॥
 ग्रहणं शिथिलं यस्य ऋजुत्वेन विवर्जितम् ॥ पार्श्वं तु दक्षिणं याति
 सायकस्य न संशयः ॥ ३६ ॥ ऊर्ध्वं भवेच्चापमुष्टिर्गुणमुष्टिरधो भवेत् ॥ स
 मुक्तो मार्गणो लक्ष्यादूर्ध्वं याति न संशयः ॥ ३७ ॥ मोक्षणे चैव वाणस्य
 चापमुष्टिरधो भवेत् ॥ गुणमुष्टिर्भवेदूर्ध्वं तदाऽधोगामिनी गतिः ॥ ३८ ॥
 अथ शुद्धगतयः । लक्ष्यवाणाग्रदृष्टीनां संगतिस्तु यदा भवेत् ॥ तदा-
 नां मुंचितो वाणो लक्ष्यान्न स्वलति ध्रुवम् ॥ ३९ ॥ निर्दोष-
 शब्दहीनश्च सममुष्टिद्वयोज्झितः ॥ भिनत्ति दृढवेध्यानि सायको
 नास्ति संशयः ॥ १४० ॥ स्वाकृष्टस्तेजितो यश्च सुशुद्धो गाढमुष्टितः ॥
 नरनागाश्चकायेषु न तिष्ठति स मार्गणः ॥ ४१ ॥ यस्य तृणसमा
 वाणा यस्येधनसमं धनुः ॥ यस्य प्राणसमा मौर्वी स धन्वी धनि-
 नां वरः ॥ ४२ ॥ अथ दृढचतुष्कम् ॥ अयश्चर्म घटश्चैव मृत्पिण्डश्च
 चतुष्टयम् ॥ यो भिनत्ति न तस्येपुर्वज्रेणाऽपि विदार्यते ॥ ४३ ॥
 सार्द्धगुलप्रमाणेन लोहपत्राणि कारयेत् ॥ तानि भित्त्वैकवाणेन दृढ-
 वाती भवेन्नरः ॥ ४४ ॥ चतुर्विंशतिचर्माणि यो भिनत्तीपुणा नरः ॥ तस्य
 वाणो गजेन्द्रस्य कायं निर्भिद्य गच्छति ॥ ४५ ॥ भ्राम्यञ्जले घटो वेध-
 श्चक्रे मृत्पिण्डकं तथा ॥ भ्रमंतं वेधयेद्यो हि दृढभेदी स उच्यते ॥ ४६ ॥
 अयस्तु काकतुंडेन चर्म चारामुखेन हि ॥ मृत्पिण्डश्च घटश्च
 अप्येत्सु पुखेन हि ॥ ४७ ॥ अथ चित्रविधिः ॥ वाणभंगकरावर्त

चंडीं गुरुं शस्त्राणि वाजिनः ॥ ६४ ॥ विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा
 कुमारीं भोजयेत्ततः ॥ देव्यै पशुवलिं दद्याद्दृष्टो वादित्रमंगलैः ॥ ६५ ॥
 ततस्तु साधयेन्मंत्रान्वेदोक्तान्वागमोदितान् ॥ अस्त्राणां कर्मसिद्धय-
 र्थं जपहोमविधानतः ॥ ६६ ॥ ब्राह्मं नारायणं शैवमैंद्रं वायव्यवारुणे ॥
 आग्नेयञ्चापरास्त्राणि गुरुदत्तानि साधयेत् ॥ ६७ ॥ मनोवाक्कर्मभि-
 र्भाव्यं लब्धास्त्रेण शुचिष्मता ॥ अपात्रमसमर्थं च दहन्त्यस्त्राणि
 पूरुषम् ॥ ६८ ॥ प्रयोगं चोपसंहारं यो वेत्ति स धनुर्द्धरः ॥
 सामान्ये कर्मणि प्राज्ञो नैवास्त्राणि प्रयोजयेत् ॥ ६९ ॥
 अथ स्कांदोक्तकतिचिदस्त्रस्वरूपमप्युच्यते ॥ अथास्त्राणि प्रवक्ष्यामि
 सावधानोऽवधारय ॥ ब्रह्मास्त्रं प्रथमं प्रोक्तं द्वितीयं ब्रह्मदण्डकम् १७० ॥
 ब्रह्मशिरस्तृतीयं च तुर्यं पाशुपतं मतम् ॥ वायव्यं पंचमं प्रोक्तमाग्ने-
 यं षष्ठकं स्मृतम् ॥ ७१ ॥ नारसिंहं सप्तमं च तेषां भेदा ह्यनंत-
 काः ॥ सप्तसंहारं सविज्ञेयं शृणु द्रोण यथातथम् ॥ ७२ ॥ वेदमा-
 त्रा सर्वशस्त्रं गृह्यते दीप्यतेऽथवा ॥ तत्प्रयोगं शृणु प्राज्ञ ब्रह्मास्त्रं
 प्रथमं शृणु ॥ ७३ ॥ दादिदन्ताश्च सावित्रीं विपरीतां जपेत्सुधीः ॥
 जप्त्वा पूर्वां निखर्व चाभिमन्त्र्य विधिवच्छरम् ॥ ७४ ॥ क्षिपेच्छत्रं
 सहसा नश्यति सर्वजातयः ॥ बाला वृद्धाश्च गर्भस्था ये च योद्धुं
 समागताः ॥ ७५ ॥ सर्वे ते नाशमायांति मम चैव प्रसादतः ॥ ७६ ॥
 धाक्रमं दादिदंतं जपेत्संहारसिद्धये ॥ ७६ ॥ तस्य स्वरूपम् ॥ ७७ ॥
 द्यादचोप्रनोयोयोधिहिमधीस्यवदेर्गोभण्यंरेर्वतुविसतद्रस्वोवभुर्भुगो
 म् ॥ इति प्रयोगः ॥ अथसंहारः ॥ ७८ ॥ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो दे-
 वस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ इति संहारः ॥ ब्रह्मदंडं प्रवक्ष्यामि
 प्रणवं पूर्वमुचरेत् ॥ ततः प्रचोदयाग्नेयं ततो नो यो धियः क्रमात्
 ॥ ७७ ॥ ततो धीमहि देवस्य ततो भर्गो वरेणियम् ॥ सवितुस्त-
 ७८ ॥ ततो हनहन हुंफट् जप्त्वा पूर्वा

स्त्वेपां धनुर्वेदे ह्यनंताः परिकीर्तिताः ॥ ९८ ॥ इति केदारसंज्ञे
 श्रीशिवेन द्रोणं प्रति प्रोक्तम् ॥ अथ शस्त्राणाम् । हस्ताकं लां-
 लीकन्दो गृहीतस्तस्य लेपतः ॥ शूरस्य चरणे पुंसो दर्प ह्यनि-
 कातरः ॥ ९९ ॥ गृहीत्वा योगनक्षत्ररपामागंस्य मूलकम् ॥ ले-
 मात्रेण वाराणां सर्वशस्त्रनिवारणम् ॥ २०० ॥ अथःपुष्पी ज्ञत
 पुष्पी लज्जालुर्गिरिकर्णिका ॥ नलिनी सहदेवी च पुत्रमानारिका
 तथा ॥ १ ॥ विष्णुक्रांता च सर्वासां जटा ब्राह्म्या खेदिने ॥ कट्टा भुजे
 विलेपाद्वा काये शस्त्रापवारकाः ॥ २ ॥ सर्पव्याघ्रादिसत्वानां भूता-
 दीनां न जायते ॥ भीतिस्तस्य स्थिता यस्य मातरोऽष्टौ शरी-
 रके ॥ ३ ॥ गृहीतं हस्तनक्षत्रे चूर्णं छुच्छुन्दरीभवम् ॥ तत्प्रभानाङ्ग-
 पुंसः संमुखेनेति निश्चितम् ॥ ४ ॥ च्छुच्छुन्दरीश्रीफलपुष्पचूर्णंरालित-
 गात्रस्य नरस्य दूरात् ॥ आत्राय गंधं द्विरदोऽतिमत्तो मदंत्यजे-
 त्केसरिणो यथोग्रम् ॥ ५ ॥ श्वेताद्रिकर्णिकामूलं पाणिस्यं वारयेद्गजम् ॥
 श्वेतकंटारिकामूलं व्याघ्रादीनां भयं हरेत् ॥ ६ ॥ पुष्पाकोत्पादिते
 मूले पाठया मुखसंस्थिते ॥ देहं स्फुटति नो तीक्ष्णमंडलाग्रै र्णे
 नृणाम् ॥ ७ ॥ गंधार्या उत्तरं मूलं मुखस्यं संमुखागतम् ॥ शस्त्रा-
 वारयेत्तत्र पुष्पाकै विधिनोद्धृतम् ॥ ८ ॥ विधिरुपवासः ॥ शुभ्राया-
 शरपुंखाया जटा नीलीजटाऽथवा ॥ भुजे शिरसि वक्त्रे वा स्थिता
 शस्त्रनिवारिका ॥ भूपाहिचोरभीतिघ्नी गृहीता पुष्यभास्करे ॥ ९ ॥
 अथ संग्रामविधिः । प्रथमं क्रियते स्नानं शुक्लवस्त्रावृतो भवेत् ॥ मंग-
 ल्यगीतसंयुक्तो देवविप्रांश्च पूजयेत् ॥ २१० ॥ क्षेत्रपालस्य नाम्ना
 च वालिं दद्याद्विशो दश ॥ शस्त्राणि चापि संपूज्य रक्षामंत्रं स्मरे-
 त्ततः ॥ ११ ॥ मंत्रश्च ॥ ओंमूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चांघिके ॥
 घंटास्वनेन नः पाहि चापज्यानिस्वनेन च ॥ १२ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रती-
 च्यां च चंडिके रक्ष दक्षिणे ॥ भ्रामणेनात्मशूलस्य चोत्तरस्यां तथे-

तथाश्वानां शतानि च ॥२९॥ दशोत्तराणि पद्म प्राहुः संख्यातत्वविदो
 जनाः ॥२३०॥ अथ महाशौहिण्याः ॥ सद्यं निधिवेदाक्षिचंद्राश्याग्नि
 मांशुभिः ॥ १३२१२२१०० ॥ महाशौहिण्याः प्रोक्ता संख्या-
 गणितकोविदेः ॥ ३१ ॥ कोट्यग्नयोदश प्रोक्ता लक्षणामेकवि-
 शतिः ॥ चतुर्विंशसहस्राणि तथा नव शतानि च ॥ ३२ ॥ महाशौ-
 हिण्यां प्राहुस्संख्यातत्वविदो जनाः ॥ ३३ ॥ महाशौहिण्यां
 तु रथाःकोटिमिताः स्मृताः ॥ अथाश्वतुःकोटिमिता लक्षाण्ये-
 कादशैव च ॥ ३४ ॥ प्रोक्तानि नवतिस्तद्देवमेव गजा मताः ॥
 गजाश्चतुःकोटिमिता लक्षाण्येकादशैव च ॥३५॥ सप्तविंशसहस्राणि
 तथा नव शतानि चाकोचित् । महाशौहिण्यां प्राहुरिमां तत्त्वविदो
 जनाः ॥ ३६ ॥ महाशौहिण्यां तु रथाः कोटिमिताः स्मृताः ॥
 सप्तत्रिंशच्च लक्षाणि गीयंते तत्त्ववेदिभिः ॥३७॥ द्वादशैव सहस्राणि
 चत्वार्येव शतानि च ॥ प्रोक्तानि नवतिस्तद्देवमेव गजाः स्मृताः ॥
 ॥३८॥ अथाश्वतुःकोटिमिता लक्षाण्येकादशैव च ॥ सप्तत्रिंशत्सहस्रा-
 णि तथा शतचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥ सप्ततिथैव संख्याताः प्रोच्यंते
 पत्तयस्ततः ॥ पद्मकोट्योशीतिलक्षाणि पंचाधिकमितानि च ॥२४०॥
 द्विपष्टिश्च सहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ॥ पंचाशदिति
 संख्याता महाशौहिण्या बुधैः ॥ ४१ ॥ अथ व्यूहविधिः ॥
 मुखे रथा गजाः पृष्ठे तत्पृष्ठे च पदातयः ॥ पार्श्वयोश्च हयाः कार्या
 व्यूहस्यार्थं विधिः स्मृतः ॥४२॥ अर्द्धचंद्रश्च चक्रश्च शकटं मक-
 रं तथा ॥ कमलश्रेणिका गुल्मं व्यूहान्येवं प्रकल्पयेत् ॥ ४३ ॥
 अथ युद्धविधिः ॥ ये राजपुत्राः सामन्ता आप्ताः सेवकजातयः ॥
 तान्सर्वानात्मनः पार्श्वे रक्षायै स्थापयेन्नृपः ॥४४॥ यस्मिन्कुले यः
 रूपः प्रधानः स सर्वयत्नेन च रक्षणीयः ॥ तस्मिन्विनष्टे किल सार-
 ने नाभिभंगे अरका वहांति ॥ ४५ ॥ क्षत्रं सारभृतां शूरं शत्र-

वेदस्य प्रयोजनम् । गीतं गानशिक्षागीतनिर्माणम् । स्वरजातिरागभे-
दास्तालमात्रादिरचनाप्रकाराः । साधकवाधकस्वरादिमेलनपरि-
ज्ञानञ्च 'स्वरगं पदगं चैव तथा लयगमेव चाचेतोवधानगं चैव गेयं
ब्रूयुश्चतुर्विधम् ॥' स्वरादिभेदा अनन्ता रागाश्च भैरवश्रीरागादिभे-
देन षोढाऽप्यवांतरभेदैरनन्ता एव । तालश्च क्रियामानं क्रियायाऽऽ-
वापनिष्क्रमादिकया मानं परिच्छेदः । लयश्च गीतवाद्यपादादिन्या-
सानां क्रियाकालयोः साम्यम् । वाद्यं धनं तथानद्धं ततं सुपिरमेव
च । कांस्यपुष्करतंत्रीभिर्वेणुना च यथाक्रमम् ॥ एतदेवामरेणापु-
क्तं 'ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं सुरजादिकम् । वंशादिकं तु सुपिरं
कांस्यतालादिकं धनम् ॥ चतुर्विधमिदं वाद्यम्' इति । तत्र 'नृत्यं कृ-
तानुकरणं नाट्यं तु नर्तकाश्रयम् । करणान्यंगहाराश्च विभावो भा-
व एव च ॥ अनुभावो रसाश्चेति संक्षेपान्नृत्यसंग्रहः ॥' इति । करणानि
साधनानि ॥ अंगहारोऽंगविक्षेपः । विशेषेण भावयंत्युत्पादयंति रस-
मिति विभावाः । स्त्रीवसंतोद्यानादयः रसकारणानि । अनुभूयते ल-
क्ष्यरस एभिरित्यनुभावाः । कंपस्वेदादीनि रसकार्याणि भावाः सात्वि-
काःस्तंभादयो व्यभिचारिणश्च धृतिस्मृत्यादय एतैरुत्कर्षमारोप्य-
माणोऽत्र व्यंजितः स्थायीभावो रत्यादिः शृंगाररसरूपो भवतीति
तत्त्वम् ॥ अथ च किञ्चिद्गानधर्मेदप्रक्रियामपि ब्रूमः । प्रणम्य
सर्वदेवेशं शिवं ब्रह्मादिकांस्ततः ॥ गानधर्मेदसंक्षेपः सारतो-
ऽयं मयोच्यते ॥ १ ॥ यदुक्तं ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मयथिश्च
यो मत्तः ॥ तन्मध्ये संस्थितः प्राणः प्राणाद्ब्रह्मिसमुद्भवः ॥ २ ॥
तसंयोगान्नादः समुपजायते ॥ न नादेन विना गीतं न
नादेन विना स्वरः ॥ ३ ॥ न नादेन विना वाद्यं नाट्यं नादं विना
न हि न नादेन विना नृत्यं तस्मान्नादात्मकं जगत् ॥ ४ ॥
पवनाज्जायते नादो नादतः स्वरसंभवः ॥ स्वरात्संजायते राग-

व्याकुलं तालहीनञ्च गातुर्दोषाश्चतुर्दश ॥२१॥ अथ सालगमूढः ॥
 हिमवत्कन्यकाप्रित्यै देवदेवेन शंभुना ॥ शुद्धरागाद्विनिष्पीञ्च
 सरसं सालगं कृतम् ॥ २२ ॥ शुद्धरागसमुत्पन्नं छायालगमनोहरम् ॥
 अवलावालगोपालक्षितिपालैः सगीयते ॥ २३ ॥ आद्यो ध्रुवस्ततो
 मंठः प्रतिमंठो निशारुकः ॥ अङ्कुतालस्ततो रास एकताली च
 संमता ॥ २४ ॥ अथैषु ध्रुवकलक्षणम् ॥ न विवेकं विना ज्ञानं
 ध्यानं नात्मरसं विना ॥ श्रद्धया न विना दानं गानं न ध्रुवकं
 विना ॥ २५ ॥ उत्तमः पट्पदैः प्रोक्तो मध्यमः पंचभिस्तथा ॥
 कनिष्ठस्तु चतुर्भिः स्यादेवं स्युर्ध्रुवकास्त्रिधा ॥ २६ ॥
 एकधातुर्द्विखंडः स्याच्छत्रोद्गाहस्ततः परम् ॥ तृतीयं किञ्चिदुच्चं
 स्यात्खंडं गमकशोभनम् ॥२७॥ ततो द्विखंड आभोगस्तृतीयं त-
 स्य खंडकम् ॥ उच्चं गमकयुक्तं वा नवा स्वाम्यंकितं च तत् ॥२८॥
 उद्गाहस्याद्यखंडे च न्यासः स ध्रुवको मतः ॥ एवं हि पट्पदः प्रोक्त
 उत्तमो ध्रुवको बुधैः ॥ २९ ॥ पंचपादस्य तूद्गाहे पदयुग्मं प्रशस्य-
 ते ॥ तृतीयं चोच्चखंडं स्याद्विरभ्यस्तमिदं त्रयम् ॥ ३० ॥ आभोग-
 श्चैकखंडः स्याद्वितीयं चोच्चखंडकम् ॥ तुल्यनामांकितं चैतदिति
 मध्यमलक्षणम् ॥ ३१ ॥ चतुष्पादस्य तूद्गाहे पदैकं स्यात्ततः परम् ॥
 किञ्चिदुच्चं द्वितीयं स्याद्विरभ्यस्तमिदं द्वयम् ॥ ३२ ॥ आभोगे च तथै-
 कं स्यात्किञ्चिदुच्चं द्वितीयकम् ॥ अभुनामांकितं चैतत्कनिष्ठस्येति ल-
 क्षणम् ॥ ३३ ॥ पण्णां पदानां वा वर्णनियमो वा द्वयोर्भवेत् ॥ पदयोर्ब-
 र्णनियमो ध्रुवाणां हि द्विधा गतिः ॥ ३४ ॥ पदद्वये यदा वर्णनि-
 यमः क्रियते बुधैः ॥ तदा पदानि चास्यानि भवन्ति नियमं विना
 ॥ ३५ ॥ एकादशाक्षरात्पादादेकैकाक्षरवद्धितैः ॥ खंडैर्ध्रुवाः षोड-
 शः स्युः षोडशत्यक्षरावधिः ॥ ३६ ॥ रमतालादिवर्णेश्च ध्रुवाणां ल-
 क्षणं शुभम् ॥ प्रोक्तं रागाण्ये सर्वं संक्षेपादिह कथ्यते ॥ ३७ ॥ अथ

धीयते ॥५३॥ द्रुतद्वयं लघुद्वंद्वं ताले त्रिपुटसंज्ञके ॥ स यथा (००॥) एक-
विंशतिवर्णाभिर्भवेच्छृंगारके रसे ॥५४॥ कामदोभीष्टदः पुंसां तालके
तुरलीलके ॥ द्रुतद्वयं लघु चांते तालः स्यात्तालकेतुकः ॥ स यथा (००॥)
विजयाक्षो ध्रुवः स स्याद्द्वविंशत्यक्षरांग्रिकः ॥ ५५ ॥ सन्निपातेन
संयुक्तः शृंगारेऽभीष्टदो रसे ॥ एक एव गुरुर्यत्र सन्निपातः स
कथ्यते ॥५६॥ स यथा (०५) त्रयोविंशतिवर्णाभिर्ध्रुवः कंदर्पसंज्ञकः ॥
वीरे वा करुणे वा स्यात्खंडताले विधीयते ॥५७॥ द्रुतमेकं भवेद्यत्र
तालोऽयं खंडसंज्ञकः ॥ स यथा (०) द्विभ्रद्रादशवर्णाभिस्तालो वा
खंडके भवेत् ॥ ५८ ॥ वीरशृंगाररसयोर्जयकृजयमंगलः ॥ द्रुतद्वयं
विरामांतं लघुनेकेन रूपकः ॥५९॥ स यथा (००) पंचांशशरीर-
पादो यस्यासौ ललिताह्वयः ॥ ताले वाचपुटे गेयो वीरेवाप्यद्रुते-
ऽपि वा ॥ ६० ॥ तालं वाचपुटं ज्ञेयं गुरुर्लघुयुगं गुरुः ॥ स
यथा (५॥५) यः पञ्चविंशतिवर्णाभिः स स्यात्सर्वाथीसिद्धिदः
॥ ६१ ॥ ललितश्चपुटारख्ये च ताले शृंगारपोषकः ॥ ताले च
चपुटे ज्ञेयं गुरुद्वंद्वं लघुस्ततः ॥ ६२ ॥ स यथा (५५॥) इति
पोडश ध्रुवाः ॥ अथ मंठकलक्षणम् ॥ उद्गाहो ध्रुपदश्च स्यादाभो-
गस्तदनंतरम् ॥ नियमस्त्रिविधो ज्ञेयो मंठकस्य विचक्षणैः ॥ ६३ ॥
जयप्रियः कलापश्च कमलसुंदरस्तथा ॥ वल्लभो मंगलश्चेति पदे-
ते मंठका मताः ॥ ६४ ॥ लघुर्गुरुर्लघुर्यत्र स तालो हंसकः स्मृतः ॥
तालश्चायं रसे वीरे कर्तव्यो जयमंठके ॥ ६५ ॥ हंसतालः (१५)
रंगताले तु विज्ञेयो लघुश्चैको गुरुद्वयम् ॥ कलापो मंठकस्तेन र-
सोऽभिधानके ॥ ६६ ॥ रंगतालः (१५५) लघुद्वयं गुरुश्चैकस्तालोऽ-
यं दर्पणः स्मृतः ॥ अस्मिस्ताले रसे ज्ञांते कमलो मंठको भवेत्
॥ ६७ ॥ दर्पणतालः (११५) गुरुद्वयं लघुद्वंद्वं ताले त्रिपुटसंज्ञके ॥
सुंदरो गीयते तेन वीरे वाप्यद्रुते रसे ॥ ६८ ॥ त्रिपुटतालः (५५॥)

लघुशेखरः (१५) द्रुतद्वयं विरामांतं लघुनेकेन संयुतम् ॥
 जयतालो भवेत्तेन गेयः शान्तिं युधोत्तमैः ॥ ८४ ॥ विज-
 यतालः (०० ।) उमातिलकताले तु द्रुतो लघुगुरु स्मृतौ ॥
 चाराख्यस्त्वद्तालः स्याद्द्विद्विस्तेन गीयते ॥ ८५ ॥ चाराख्या-
 द्तालः (०० । ५) द्रुतमेकं द्रुतो द्वौ च वनमालिनि तालके ॥
 निःसंगस्त्वद्तालः स्यादधस्तेनैव गीयते ॥ ८६ ॥ वनमाली (५००)
 राजतालाभिधाने तु लघुद्रुतो लघुः स्मृतः ॥ अनेन तु समायुक्तौ
 मकरंदस्त्वद्तालकः ॥ ८७ ॥ राजतालः (१० ।) अथ रासकलक्षण-
 नि ॥ चतुर्धा रासकाः प्रोक्ता गीतवाद्यविशारदैः ॥ विनोदो वरदो
 नंदः कंबुजश्चेति कीर्तितः ॥ ८८ ॥ एक एव लघुर्यत्र ह्यादितालः
 स कथ्यते ॥ विनोदो रासकस्तेन गातृश्रोतृसुखावहः ॥ ८९ ॥
 आदितालः (१) लघुद्रुतौ गुरुर्यत्र तालोयं गजलीलकः ॥ वरदो
 रासको गेयः श्रोतृणां च सुखावहः ॥ ९० ॥ गजलीलकः (१०५) द्रु-
 तश्च गुरुरेकत्र तालो विद्याधरः स्मृतः ॥ यत्रासौ रासको नंदो गीय-
 तेऽभ्युदये शुभः ॥ ९१ ॥ विद्याधरः (५५) राजविनोदे ताले स्या-
 द्गुरुद्वंद्वमथ द्रुतः ॥ रासकः कंबुजस्तेन गीयते गीतिकोविदैः ॥ ९२ ॥
 राजविनोदः (५५५) अथैकतालीलक्षणम् ॥ एकताली त्रिधा प्रोक्ता
 गीतवाद्यविशारदैः ॥ रामा च चंद्रिका तद्वद्विपुलेत्यथ लक्षणम् ॥ ९३ ॥
 द्रुतमेकं भवेद्यत्र तालोऽयं खंडसंज्ञितः ॥ रामा तनैकताले तु
 गीयते गायकोत्तमैः ॥ ९४ ॥ खंडतालः (०) गुरुद्वयं भवेद्यत्र तालो
 ललितसंज्ञितः ॥ चंद्रिका चैकताली स्यात्तेन सौभाग्यदायिनी ॥ ९५ ॥
 ललितः (५५) कोकिलाप्रियताले वै द्रुतत्रयमुदाहृतम् ॥ विपुल
 चैकताली स्यात्तेन गीतज्ञसंयता ॥ ९६ ॥ कोकिलाप्रियः (०००) ॥
 ध्रुवाः ॥ जयंतश्च तथोत्साहो नंदनश्चंद्रशेखरः ॥ कामदो वि-
 जयाख्यश्च कंदर्पजयमंगलौ ॥ ९७ ॥ अष्टौ ध्रुवाः समाख्याता राजयो-

अजा वदति गांधारं कौंचो वदति मध्यमम् ॥ १३ ॥ पुष्पसाय
 णे काले कोकिलः पञ्चमं वदेत् ॥ ददुंगो धेवतं च निपाद
 वदेद्भजः ॥ १४ ॥ हास्यभृंगारयोः काव्यां स्वरो पञ्चममध्यमा
 पद्मपंभो तथा ज्ञेयो वीरराद्राद्रुते रसे ॥ १५ ॥ गांधारश्च निपादश्च
 कर्त्तव्यो करुणारसे ॥ धेवतश्च कर्त्तव्यो वीभत्से च भयानके ॥ १६ ॥
 चतुःश्रुतिस्त्रिश्रुतिश्च द्विश्रुतिश्च चतुःश्रुतिः ॥ चतुःश्रुतिस्त्रिश्रु
 तिश्च द्विश्रुतिश्चेति ते स्वराः ॥ १७ ॥ अथ पट्टत्रिंशत्प्रवर्त्तकरागी
 उच्यते ॥ भैरवः पञ्चमो नाटो मल्लारो गौडमालवः ॥ देशापश्च
 ति पट्ट रागाः प्रोच्यन्ते लोकविश्रुताः ॥ १८ ॥ वंगपालो गुण
 कारी मध्यमादिर्वसंतकः ॥ धन्याश्रीश्चेति पञ्चैते रागा भैरवसं
 स्थिताः ॥ १९ ॥ ललिता गुर्जरी देशी विराटी रामकृत्तया ॥ मता रागा
 ण्वे रागाः पञ्चैते पञ्चमाश्रयाः ॥ १२० ॥ नटनारायणः पूर्वं गांधा
 रः सालगस्तथा ॥ तथा कर्णाटकेदारौ पञ्चैते नाटसंश्रयाः ॥ १२१ ॥
 मेघमल्लारिका मालकौशिकः प्रतिमंजरी ॥ आसावरी च पञ्चै
 रागा मल्लारसंश्रयाः ॥ २२ ॥ हिंदोलस्त्रिगुणा धाली गौडी को
 लहलास्तथा ॥ पञ्चैते गौडनामानं रागमाश्रित्य संस्थिताः ॥ २३ ॥
 भूपाली हरिपालश्च कामोदी धोरणिस्तथा ॥ वेलावली च पञ्चै
 रागा देशापसंस्थिताः ॥ २४ ॥ अन्येऽपि बहवो रागा जाता
 देशविशेषतः ॥ मारुप्रभृतयो लोके ते च भद्रेशिकाः स्मृताः ॥ २५ ॥
 श्रीआदिपुराणेषु । भैरवो मुख्यरागश्च द्वितीयो मालकौ
 शिकः ॥ हिंदोलकस्तृतीयस्तु चतुर्थो दीपकः स्मृतः ॥ २६ ॥
 पञ्चमो मेघनादश्च श्रीरागः षष्ठ उच्यते ॥ एतेषां पञ्च पञ्च स्युः पत्न्य
 षण्णां सुशोभनाः ॥ २७ ॥ पूर्वं भैरवपत्न्यस्तु पञ्चैताः शृणु नारद ॥
 भैरवी नटनाम्री च तथा मालसिरी मता ॥ पटमंजरी चतुर्थी स्यात्
 ललिता पञ्चमी मता ॥ २८ ॥ मालकौशिकपत्नीनां नामानीमानि मे

सालस्यगात्रा विदिता च गौडी ॥ ६९ ॥ नीलं वसाना वस-
 नं सुवेपा वने रुदंती पिकनाददूती ॥ विलोकयंती ककुभोऽथ भी-
 ता मूर्तिः प्रदिष्टा ककुभः श्रयेयम् ॥७०॥ प्रातः समुत्थाय प्रि-
 ष्ठांकमध्ये तत्केलिचिह्नाकलितानिमित्ता ॥ सालस्यनेत्रा प्रतिबोध-
 यंती खगान्द्रुमस्थांश्च विभासनाम्नी ॥ ७१ ॥ मनोज्ञमौंजीगुणगुंफि-
 तांगा त्वचं दधाना धरणीरुहस्य ॥ चंडा कुमारी कमनीयमूर्तिर्व-
 गालिका गायनकेषु मुख्या ॥ ७२ ॥ सदारंगारतिरभसकांतवदना
 मदोन्मत्ता पतिपदालिंगितकरा ॥ वरालापप्रेमपूरप्रसक्ता भक्ताद्विती
 देवमोहातिसक्ता ॥ ७३ ॥ अथ श्रीरागः ॥ किरीटवान् रागसमान-
 मध्ये संगीतशालीयमदांगयष्टिः ॥ आतालमानाधिकृतौ विवेकी
 श्रीरागराजो वनिताभिकांतः ॥ ७४ ॥ शृंगारसंभारसमूहनांगा हृत्तं-
 गलेखेव निजांगकांत्या ॥ प्रतप्तचामीकरचारुवर्णा श्रीमेघशाली
 मदनाभिमत्ता ॥ ७५ ॥ अब्जमालां करे धृत्वा वसाना रौखी
 त्वचम् । जपंती जाह्नवातीरे मोदकातियशस्विनी ॥ ७६ ॥ नीलां-
 शुक्लालंबितदेहपीठा विभ्रत्प्रभासाधरपद्मवक्रा ॥ श्यामा सुवेपा
 दयितेन साद्धै केदारिकाब्जं दधती करेसा ॥७७॥ आसावरी मन्मथ-
 चर्यहारिणी वक्रदशाश्रुकुटिशोभितसुरस्मितास्या ॥ मानोन्नता का-
 न्तकराभिमर्शप्रमोदभारा विगता सदैव ॥७८॥ कामोदकी कामल-
 का विदग्धा शश्वत्तनौ हाटकतुल्यवर्णा ॥ कर्णांतनेत्रा मदनांग-
 यष्टिर्नीलोत्पलं सा दधती मनोज्ञा ॥ ७९ ॥ मारुर्मनोत्साहविभा-
 सयंती कंदर्पसंपीडितदेहयष्टिः ॥ प्रियप्रवासातिवियोगिनी सा महा-
 वियोगेन सुतप्यमाना ॥८०॥ एवमन्यत्रान्यथापि वर्णिता रागास्ते
 च सर्वे एव योग्या एव ॥ तदुक्तमन रागाणां न तालानामंतः कुत्रा-
 पि विद्यते ॥ संतोषाय शिवस्यैते गेया बुधजनैः सदा ॥ ८१ ॥ तथा
 नयति कैलासं न गंगा न सरस्वती ॥ यथा नयति रागास्ते न

भवेत् ॥ ९६ ॥ किंच । गतिं घाथे च नृत्ये च शक्तिः साधारणो
 गुणः ॥ सा चंदेतत्किमन्येन दूपणेन गुणेन च ॥ ९७ ॥ व्योप-
 धानि ॥ गुडूच्यपामागंविडंगशांखिर्नावचाभयाकुष्ठशतावरिसमा ॥
 घृतेन लीढा प्रकरोति पुंसां त्रिभिर्दिनेर्गीतसहस्रधारणम् ॥ ९८ ॥
 देवदारुदलोद्भूतरसो मधुघृतान्वितः ॥ पीतः पथ्याशिनः कुर्याद्व्रित्ति
 मुखरतां भृशम् ॥ ९९ ॥ वासा ब्राह्मी वचा कुष्ठं पिप्पली मधुसं-
 युता ॥ सप्तरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सह गीयते ॥ २०० ॥ वृद्धदारु-
 कमूलं हि यो लिह्यान्मधुसर्पिपा ॥ सप्ताहक्षीरयूपाशी किन्नरैः सह
 गीयते ॥ १ ॥ वीजपूरफलं जातीपत्रं जंबीरजं तथा ॥ एनीधान्य
 कलायाश्च पिप्पल्या सह चूर्णयेत् ॥ २ ॥ मधुना चावलीढं तु कंठं सु-
 स्वरतां नयेत् ॥ इति गांधर्ववेदीद्धृतसारः ॥ ॥ अथ रसशास्त्रं च बहु-
 विधं भरतेनैव प्रणीतम् । तच्च रसरीतिशब्दालंकारार्थालंकारनाय-
 कनायिकादिवर्णनरूपम् ॥ तथा हि । साधुपाकेप्यनास्वाद्यं भोज्यं
 निर्लवणं तथा ॥ तथैव नीरसं काव्यं न स्याद्द्रसिकनुष्टये इति ॥
 तत्र रसत्वमंगांगिभावापन्नसकलविभावादिसाक्षात्कारकत्वम् ॥
 विशेषणं विभावानुभावसंचारिभावस्थायीभावा इत्येवमाकारकसं-
 मूहालम्बनवारणाय । रसत्वं च जातिरिति ॥ केचित्तु-कारणेनाथ
 कार्येण सहकारिभिरेव च ॥ व्यक्तत्वं नीयमानस्तु स्थायीभावो
 रसः स्मृतः ॥ कारणमङ्गनानवयौवनादि ॥ कार्याणि । स्तंभः स्वे-
 दोऽथ रोमांचः स्वरभंगोऽथ वेपथुः ॥ वैवर्ण्यमशुप्रलपावित्यष्टौ
 सात्विका मताः ॥ सहकारिणः उद्यानादयः ग्लान्यादयश्च ॥ यदाहुः
 विभावैरनुभावैश्च सात्विकैर्व्यभिचारिभिः ॥ आरोप्यमाण उत्कर्ष
 स्थायीभावो रसः स्मृतः ॥ तं विभजते । शृंगारहास्यकरुणरौद्रवीर-
 भयानकाः ॥ वीभत्साद्भुतशांताश्च काव्ये नव रसाः स्मृताः ॥ तत्र
 संभोगो विप्रलंभश्च शृंगारो द्विविधः स्मृत इति ॥ तत्र स्त्रीपुंसल-

रतिर्नाम प्रकर्षमधिगच्छति ॥ नाभिगच्छति चाभीष्टं विप्रलम्भः स
 उच्यते ॥ अभीष्टं स्त्रीपुंसलक्षणमेवास च ॥ पूर्वानुरागो मानात्मा प्रवासः
 करुणात्मकः ॥ विप्रलम्भश्चतुर्धा स्यात्पूर्वपूर्वो ह्ययं गुरुः ॥ तत्र
 स्त्रीपुंसयोर्नवालोकोदेवोच्छसितरागयोः ॥ ज्ञेयः पूर्वानुरागोऽयमल-
 भादातिकामयोः ॥ यथा । प्रेमाद्राः प्रणयस्पृशः परिचयाद्बुद्धा-
 रागोदयास्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्वेष्टा भवेयुर्मयि ॥ यास्व-
 तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणादाज्ञंसापरिकल्पितास्वपि
 भवत्यानन्दसांद्रोलयः ॥ अथान्यावनितासक्तमवगम्यस्ववह्मभम् ॥
 ईर्ष्यावशेन वैमुख्यमेव मान उदाहृतः ॥ यथा । सा पत्युः प्रणया-
 पराधसमये सख्योपदेशं विना नो जानाति सविभ्रमांगवलनावक्री-
 त्तिसंसूचनम् ॥ स्वच्छैरच्छकपोलमूलगलितैः पर्यस्तनेत्रोत्पला बाला
 केवलमेव रोदिति लुठल्लोलालकैरश्रुभिः ॥ प्रवासः परदेशस्थे द्विती-
 यो विरहोद्भवः ॥ यथा । त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरागैः
 शिलायामात्मानं ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् ॥ अस्मैस्ता-
 वन्मुद्गुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं
 कृतान्त इति ॥ स्यादेकतरपंचत्वे दंपत्योरनुरक्तयोः ॥ शृंगा-
 करुणाख्योऽयमजस्येव रतेरिव ॥ १ ॥ अनु शृंगारस्य रतिप्रकृति-
 त्वात्तस्याश्च सुखसंवेदनरूपत्वात्तस्य च विप्रलम्भेऽभावात्स क-
 शृंगारभेद इति चेन्नाधन्योहमस्याः कृते दशामिमामनुभवामि इति
 तत्रापि तदभिधानात् । श्रीपादस्तु ॥ रतिर्भवाति देवादौ मुनौ पुं-
 नृपे गुरौ ॥ शृंगारस्तु भवेत्सैव पत्कांतविषया रतिः ॥ तत्र दे-
 यथा । कंठकोणविनिविष्टमाशिते कालकूटभापि मे महामृतम् ॥ अप्यु-
 पात्तममृतं भवद्भुभेदवृत्ति यदि मे, न रोचते । मुनौ यथा । हरत्यप-
 हेतुरेप्यतः शुभस्य पूर्वाचरितैः कृतं शुभैः ॥ शरीरभाना-
 ३ : दर्शनं व्यनक्ति कालत्रितयेऽपि योग्यताम् ॥ पुत्रे यथा ।

यानको भवेद्गीतिप्रकृतिघोरवस्तुनः॥सच प्रायेण वनितानीचबालेषु
 दृश्यते ॥ दिगालोकास्यशोपांगकंपगद्दसंभ्रमाः ॥ स्तंभैवपर्यमो-
 हाश्च वपर्यते विबुधैरिह ॥ यथा ॥ श्रीवाभंगाभिरामं मुहुरनुपतति
 स्यंदने दत्तदृष्टिः पश्चाद्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम्॥
 शष्पैरर्द्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा यस्योदग्रशु-
 त्वाद्धियति बहुतरं स्तोकमुर्व्या प्रयाति॥६॥वीभत्सः स्याज्जुगुप्सातः
 सोऽहृद्यश्रवणक्षणात् ॥ निष्ठीवनास्यभंगादि स्यादत्र सहतां नच॥
 यथा । उत्कृत्योत्कृत्य कृत्ति प्रथममथ पृथूत्सेधभूयांसि मांसान्यं-
 सस्फिकपृष्टपिंडाद्यवयवसुलभान्युग्रगंधीनि जग्च्वा ॥अत्तिः पर्यस्त-
 नेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरंकः करंकादंकस्थादस्थिसंस्थापुटकगत-
 मपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति ॥७॥विस्मयात्माद्भुतो ज्ञेयः स चासंभाव्यव-
 स्तुनः ॥ दर्शनाच्छ्रवणाद्वापि प्राणिनामुपजायते ॥ तत्र । नेत्रनेत्र-
 विकारः स्यात्पुलकः स्वेद एव च ॥ निष्पन्दनेत्रता साधुसाधुवा-
 दास्तथामताः ॥ चित्रं कनकलतायां शरदिन्दुस्तत्र खञ्जनद्वित-
 यम्॥तत्र च मनोजधनुषी तदुपरि गाढान्धकाराणि॥८॥सम्यग्ज्ञान-
 समुत्थानः शांतो निस्स्पृहनायकः॥रागद्वेषपरित्यागे सम्यग्ज्ञानस्य
 चोद्भवः ॥ पश्चात्तापः शरीरादियावद्दस्तुविडंबनम् ॥ विवेकचित्त-
 स्थैर्यादियोगाद्यास्तस्य लक्षणम् ॥ यथा । अहौ वा हारे वा कुसुम-
 शयने वा दृपादि वा मणौ वा लोष्टे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा॥
 तृणे वा स्त्रेणे वा मम समदृशो यांतु दिवसाः क्वचित्पुण्यारण्ये
 शिवशिवशिवेति प्रलपतः ॥९॥ स्त्रेणं स्त्रीसमूहः । अत्राहिरिव हातो
 हेयो न तु हारवदहिरप्युपादेय इति बोद्धव्यम्॥अत्र सर्वत्र तत्तद्ग-
 त्वमात्रे उदाहरणमिति स्मर्तव्यम्॥अथ रसानां विरोधाविरोधावाह-
 र्गृगारहास्यौ करुणवीभत्सौ वीररोद्रकौ ॥ भयानकाद्भुतो मित्रे
 : शांतो न कस्यचित् ॥ शांते करुणवीभत्सो न किंचिद्वेदि

णाभितः काये स्थायिनं भावयन्ति ये ॥ अनुभूतादिहेतूस्तान्वदन्ति
व्यभिचारिणः ॥ आदिपदात्स्वेदादिपरिग्रहः ॥ ते च । निर्वेदग्ल-
निशंकाख्यास्तथासूयामदश्रमाः ॥ आलस्यञ्चैव दैन्यञ्च चिन्ता मोहः
स्मृतिर्धृतिः ॥ व्रीडा चपलता हर्षश्चावेगो जडता तथा ॥ गर्वो
विपाद औत्सुक्यं निद्राऽपस्मार एव च । सुप्तं विरोधोमर्षश्चाप्यवहि-
त्यमथोग्रता । मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च ॥ त्रास-
श्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः ॥ अमी च प्रत्येकं भाव्यते
क्वचित्सर्वभावतापि ॥ यथा । क्वाकार्यं शशलक्ष्मण इत्यादौ क्वाका-
र्यमिति वितर्कः ॥ भूयोपि दृश्येत सत्यौत्सुक्यं दोषाणामिति
मातिः । कोपेपीति स्मृतिः । किंवक्ष्यंतीतिशंकास्वप्नेपि सा दुर्लभे-
ति दैन्यम् । चेतः स्वास्थ्यमुपैहीति धृतिः । कः खल्वित्यादिश्चिते-
तीत्यत्र बहुवक्तव्यमस्तीह तु रेखामात्रमेव दर्शितमिति । तत्र रीती-
राह । तत्तद्रसोपकारिण्यस्तत्तद्देशसमुद्भवाः ॥ पद्येषु रीतयो गौडीवै-
दर्भी मागधी तथा ॥ गौडी समासभूयस्त्वाद्वैदर्भी च तदल्पतः ॥
अनयोः संकरो यस्तु मागधी सातिविस्तरा ॥ गौडीयैः प्रथमा मध्या
वैदर्भीमथिलैस्तथा ॥ अन्यैस्तु चरमा रीतिः स्वभावादेव सेव्यते ॥
तत्र गौडी यथा । उन्मीलन्मधुगंधलुब्धमधुपव्याधूतचूतांकुरक्रीड-
त्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकणज्वराः ॥ नीयन्ते पथिकैः कथं
कथमपि ध्यानावधानक्षणप्राप्तप्राणसमाप्तमागमरसोल्लासैरमी वास-
राः ॥ वैदर्भीयथा । मनीषिताः संति गृहेषु देवतास्तपः क्व वस्ते
क्व च तावकं वपुः ॥ पदं सहेत भ्रमरस्य पेलवं शिरीषपुष्पं न
पुनः पतन्निणः ॥ मागधी यथा । पाणौ पद्माधिया मधूक्कुसुमभ्रांत्या पु-
नर्गडयोर्नीलैर्दीवरशंकया नयनयोर्विधूकबुद्ध्याधरे ॥ लीयन्ते क-
रीषु बांधवजनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः कियन्ति तरु-
नि रक्षिष्यसि ॥ जयदेवस्तु । पञ्चाली किञ्च लाटीया गौडी-

क्रमेणोदाहरणम् । अङ्गभङ्गोल्लसल्लीला तरुणी स्मरतोरणम् ॥
 तर्कचातुर्यपूर्णोक्तिप्राप्तोत्कर्षधियां वृथा ॥ वीप्सोत्सर्पन्मुखाग्रार्द्र
 वर्ही जह्वे कृशस्तृपम् ॥ ललना रभसं धत्ते घनाटोपे विहायसि
 ॥ २ ॥ तर्कशास्त्रस्य चातुर्येण कौशलेन पूर्णा या उक्तयस्ताभिः
 प्राप्तोत्कर्षा धीर्येषां तेषां स्मरस्य कामस्य तोरणं भूषणम् धोरणमि-
 ति पाठे बाहनमपि वृथा नानंदाय किन्तु परिशीलितसाहित्याना-
 मेव सोपयुज्यत इति भावः । किंभूता । अंगानां भंगैरचनादिभि-
 रुल्लसन्ती लीला यस्यास्सा तथा । हावादिनिष्पुणेत्यर्थः ॥ वीप्स-
 या मुहुर्मुहुस्तसर्पन्मुखाग्रं तस्यार्द्रं यथा स्यात्तथा । वर्ही मयूरः
 कृश आतुरः तृपं तृष्णां जह्वेऽपाचक्रे । तथा ललना स्त्री रभसं पतिसं-
 गेच्छावेगं धत्ते।क सति । घनानां मेघानामाटोपस्संभ्रमो यस्मिस्ता-
 दृशि विहायस्याकाशे सतीत्यर्थः । तोरणमित्यंतं मधुरा । वृथे-
 त्यंतं प्रौढा । पमित्यंतं परुषा । घनेत्यंतं ललिता । शोषा भद्रेति
 ध्येयं मनीषिभिरिति वृत्तयः ॥ अथालंकाराः । तत्र चमत्कारविशे-
 पकारित्वमलंकारत्वमिति सामान्यलक्षणम् ॥ शब्दार्थनिष्ठत्वे सति
 चमत्कारकारित्वमिति विशेषलक्षणम् । परंपरया रसोपकारित्व-
 मलंकारत्वमित्यन्थे । ते च शब्दालंकारभेदेन द्विधा । तत्र प्रथमा-
 नाह । चित्रवक्रोक्तयनुप्रासगूढश्लेषप्रहेलिकाः ॥ प्रश्नोत्तरञ्च
 यमकमष्टालंक्रुतयो ध्वनौ ॥ तत्र कौतुकविशेषकारित्वं
 चित्रत्वम् । तच्च खड्गचक्रपद्मादिभेदेनानन्तम् । यदाह ।
 सर्वतोभद्रधेन्वादि गोमूत्रीमुरजादि च ॥ गतप्रत्यागताद्याहुश्चित्र-
 काव्यं मुनीश्वराः॥किञ्चातच्चित्रं यत्र वर्णानां खड्गाद्याकृतिहेतुतेति॥
 यत्र न्यस्ता वर्णाः खड्गमुरजाद्याकारमुल्लासयति
 काव्यम् ॥ कष्टं काव्यमेतदिति दिङ्मात्रं प्रदर्शयते ॥ तत्र

पद्मबंधमाह । भासते प्रतिभासार रसाभाताहताविभा ॥ भाविता-
त्माशुभावादेदेवाभावत ते सभा ॥ १ ॥ हे प्रतिभया बुद्ध्या सार

पद्मबंधः ।

श्रेष्ठ ते तव सभा भासते शोभते । वत हर्षे
रसेनाभाता शोभिताहताऽविभाऽदीतिर्यस्या
स्सा । यद्वाऽविना मेपेण भातीत्यविभो
वह्निर्हतो निरस्तोऽविभो यया सा । भा-
वितो वशीकृतो ध्यातो वा आत्मा-

मुरजबन्धः ।

	१	१	२	३	४	५	६	७	८	१
३	स	र	ल	व	हु	ल	रं	म		३
	त	र	ल	रि	व	ल	र	वा		
२	वा	र	ल	व	हु	ल	मं	द		३
	१	क	र	ल	व	हु	ल	म	ल	४

१ भाशब्दं कर्णिकायां न्यस्याष्टदलेषु भाशब्दं द्वौद्वौ वर्णौ निर्गमप्रवेशान्यां
लिखेत् । भाशब्दो मध्यस्यो निर्गमे प्रवेशे सर्वत्रान्वेति । दिग्दलेषु ४ आरो-
हावरोहाभ्यां नाभा प्रवेशः विग्दलेषु सकृदवरोहणनाश्रये ऐशाने च प्रति वते
द्वौद्वौ वर्णौ नेत्रेत्ये वायव्ये च हतात्माशु इति द्वौद्वौ वर्णौ सिद्धौ ॥ एवमष्ट-
दलेषु कर्णिकायां सप्तदशवर्णैर्द्रात्रैर्शार्णनिर्वादेते पूर्वदलात्तान्मध्ये प्रवेशात्प्रसि-
द्धिरिति पद्मबंधः ॥

२ मुरजबंधमाह । सरलाबहुलारंभतरलारिबलारवा ॥ चारलाबहुलामंदकरलाबहु-
लामला ॥ शरद्वर्णनम् । सरलाऽघका शरौल्लातीति शरला बहुलभारंभ उदयो पस्य
सः तरलानां चपलानामलिबलानां द्विरेफसैन्यानां रवः शब्दीयस्यां सा चारला-
भिर्हृत्विभिर्बहुलाः सकुला भमंदाः सौत्साहाः करौल्लाति स्वीकुर्धतीति करला राजतो
यस्यां सा अभहुलेन शुद्धपक्षेणामला बहुले कृष्णपक्षे नक्षत्रमला वा । अत्र पाद-
चतुष्कःपक्षिचतुष्के विलिख्याद्यद्वितीयतृतीयपादे सा आद्यद्वितीयतृतीयान् चतुर्थपादे
चतुर्थपंचमौ तृतीयद्वितीयपादानां पक्षोपांत्यंत्यवर्णराद्यः पादः ॥ १ ॥ द्वितीयपाद्यामाद्याद्वि-
तीयतृतीयौ द्वितीयतृतीययोश्चतुर्थो चतुर्थस्य तृतीयद्वितीयौ तृतीयस्याद्यवर्णौ द्वितीय
पादः ॥ २ ॥ द्वितीयपांत्यमाद्यात्सप्तमपष्टौद्वितीययोः पंचमो चतुर्थात्पष्टसप्तमौ तृतीयो-
त्तृतीयपादः ॥ ३ ॥ अंत्यतृतीया आद्यद्वितीयतृतीययोश्चाद्यचतुर्थपंचमाभ्यां
तृतीयपांत्यान् पादः ॥ ४ ॥ इति मुरजसिद्धिः ॥ २ ॥

लृहापाङ्गभङ्गितरङ्गितः ॥ आलिङ्गितः स तन्वङ्ग्या कृतार्थ-
 यतु मानसम् ॥ अनेकस्य व्यंजनस्य सकृत्साम्यं छेकानुप्रासः ।
 नितम्बगुर्वी गुरुणा प्रयुक्ता वधूर्वधातृप्रतिमेन तेन ॥ चकार सा
 मत्तचकोरनेत्रा लज्जावती लाजविमोक्षमग्नौ ॥ पदमेकं हृदा कृत्वा
 तदनुप्रासकाम्यया ॥ आदिक्षांतलिपो कादिक्षांतशब्दं विचिंतये-
 दिति रहस्यम् ॥ गूढं क्रियागुप्तादि । क्रियादिकं स्थितं यत्र
 पदसंधानकौशलात् ॥ स्फुटं न लक्ष्यते तत्स्यात्क्रियागुप्तादिकं
 यथा ॥ राजत्रव घनश्यामनिर्घ्रिशाकर्षदुर्जय ॥ आकल्पवसुधामे-
 नां विद्विपोद्य रणे बहून् ॥ अव द्येति द्वे क्रियापदे ॥ यथा । पुंस्को-
 किलकुलस्यैतैर्नितांतमधुरारवैः ॥ सहकारादुमारम्यावसंते कामपि
 थ्रियम् ॥ अधुरत्र गुप्तमस्ति ॥ इदञ्च नाना यदाहुः । क्रियाकारकसं-
 बंधगुप्तान्यामंत्रितस्य च ॥ गुप्तं यथा समासस्य लिंगस्य वचनस्य
 च ॥ १ ॥ क्रियागुप्तं वृत्तम् ॥ नकरोतु नास रोपं न वदतु परुषं न
 हंतवथो शत्रून् ॥ रक्षयति महामखिलां तथापि वीरस्य धी-
 रस्य ॥ शरदिन्दुकुंदधवलं कृतनगनिलयं मनो हरं
 देवम् ॥ यैः सुकृतं कृतमनिशं तेषामेव प्रसादयति ॥
 ॥२॥ क्रमेण धीर्मनश्चेति कर्तृगुप्तम् ॥ सीकराकरसंज्ञाही सरोजवन-
 मारुतः ॥ प्रक्षोभयति पान्थः स्त्रीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ १ ॥
 सुभग तवाननपङ्कजदर्शनसंजातनिर्भरप्रीतेः ॥ १ ॥ शमयति कुर्व-
 न्दिवसः पुण्यवतः कस्य रमणीयः ॥ २ ॥ इह क्रमेण सरः शश्चे-
 ति गुप्तं कर्म । अयतिर्विवक्षावशतः परस्मैपद्यप्यस्ति, उदयति
 यदि भानुरित्यादिप्रयोगात् ॥ पूतिपंकमयेऽत्यर्थं कासारि दुःखि-
 ता अमी ॥ दुर्वारा मानसं हंसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ १ ॥ अहं
 महानसा यातः कल्पितो नृकरस्तव ॥ मया मांसादिकं भुक्तं
 जानीहि मां वक ॥ २ ॥ अत्र क्रमेण दुर्वारा दुष्टांबुना महा-

वटवृक्षो महानत्र मार्गमावृत्य तिष्ठति ॥ तावत्त्वया न गंतव्यं
 यावन्मार्गे स तिष्ठति ॥ इहापि क्रमेणाऽले वटो इति संवृद्धिर्गुणो
 कर्ता च गुप्तोऽस्ति ॥२॥ रामनाम सुधाधाम पवित्रं रस ना रसम् ॥ व
 कर्ता कर्म किञ्चात्र के च संवोधनक्रिये ॥ इह हे नः त्वं रामनाम र
 आस्वादय । किंभूतं सुधाधामामृतस्थानं पुनः पवित्रं रसरूपञ्च
 अत्र कर्तृकर्मसंवृद्धिक्रियाश्च गुप्ताः ॥ विपादी भेद्यमश्नाति सद
 रोगं न मुञ्चति ॥ क्रुद्धेनापि त्वया वीरशंभुनारिः समः कृत
 ॥ १ ॥ इह विपादश्चेतसो भंगः सोऽस्यास्तीति विपादी विप
 तीति वा सदारोगं शश्वद्व्याधि सभार्यः अगं हिमाद्रिम् इ
 विपादी सदारइति च समासयोर्गुप्तिः ॥ नित्यमाराधिता देवैः कं
 स्य द्विपतस्तनुः ॥ मंडलाग्रं गदां शंखं चक्रं जयति विभ्रत
 ॥ २ ॥ इहापि नित्यं मा श्रौर्यस्यासेति समासो गुप्तः मंडल
 ग्रं कौक्षेयकं खड्गमिति यादवः । इतिसमासगुप्तम् ॥ नितान्त
 स्वच्छहृदयं सखिप्रेयान्समागतः ॥ त्वां चिरादर्शनप्रीत्य
 यः समालिङ्ग्यरंस्यते ॥ १ ॥ इह स्वच्छहृदयमिति विशेषण
 क्रियाभ्रान्त्याऽयमिति पुँल्लिङ्गमरूपष्टम् ॥ कलिकालमियं तावदय
 स्त्यस्य मुनेरपि ॥ मानसं खंडयत्यत्र शशिखंडानुकारिणी ॥ २ ॥
 इयं लोपामुद्रा वक्रशीलतयाल्हादकतया च शशिखंडानुकारिणी
 अगस्त्यस्यापि मुनेश्चेतःकलिना प्रणयकलहेन कालं मलिनता
 मापन्नं खंडयति तथाऽगस्त्यस्य तरोरियं कलिका मुकुलं शशि
 खंडवत्कुटिला मुनेरपि मनःखंडयत्युद्दीपनविभावत्वात् ।
 अत्र कलिकेति स्त्रीलिङ्गं गूढम् ॥ इति लिङ्गगुप्तम् ॥ प्रमोद
 जनयत्येव सदारागृहमेधिनः ॥ यदि धर्मश्च कामश्च भवेतां संग
 ताविमौ ॥ १ ॥ इह रा इति सुवचनं गुप्तम् ॥ कस्मात्त्वं दुर्बलासी
 ति सख्यस्तां परिपृच्छति ॥ त्वयि सान्निहिते तासु दद्यात्किं शुभयोत

गरूपसाम्याल्लिंगयोः श्लेषः।एकवचनद्विवचनयोः शब्दसाम्यवचन-
 श्लेषोऽपीत्यर्थः॥३॥अथ प्राकृतसंस्कृतभाषयोः श्लेषमाह।महदेसुरसं-
 धम्मेतमवसमासंगमागमाहरणे॥हरबहुसरणं तंचित्तमोहमवसर उभे
 सहसा ॥ ४ ॥ मह्यं दद स्वरसं धर्मे तमोवशामाशांगमागमात्संसार
 रूपात् हर नः हे हरबहुशरणं त्वं चित्तमोहोऽपसरत्तु सहसा मे इति
 प्राकृतेऽर्थः । संस्कृते तु महदे उत्सवदात्रि उमे मे आगमाहरणे
 वेदोपादाने तं सुरसंधं देवेषु संधानं भक्तिमवरक्ष समासंगमासक्ति
 हर अपनय बहु सरणं प्रसरणं यस्य तं चित्तमोहमवसरे समये उमे
 सहसा हरेत्यावृत्त्या योज्यम् ॥ ४ ॥ प्रकृतिश्लेषमाह । अयं सर्वाणि
 शास्त्राणि ह्यदि ज्ञेषु च वक्ष्यति ॥ सामर्थ्यकृदमित्राणां मित्राणां
 च नृपात्मजः ॥ ५ ॥ अयं सर्वाणि शास्त्राणि ह्यदि वहिष्यति ज्ञेषु
 विज्ञेषु जनेषु वादिष्यति । वहिष्यत्योर्लटि वक्ष्यतीति समं रूपम् ।
 अमित्राणां सामर्थ्यं कृततीति मित्राणां सामर्थ्यं करोतीति ।
 कृततिकरोत्योः क्विप् । तेन प्रकृत्योः श्लेषः ॥५॥ प्रत्ययश्लेषमाह ।
 रजनिरमण मौलेः पादपद्मावलोकक्षणसमयपरात्तापूर्वसंपत्सहस्रम्॥
 प्रमथनिवहमध्ये जातुचित्तप्रसादादहमुचितरुचिः स्यान्नन्दि-
 ता सा तथा मे ॥ ६ ॥ चंद्रमौलेः पादपद्मावलोकेक्षण उत्सवस्त-
 त्समये परात्तं प्राप्तं यदपूर्वमगोचरं संपदां सहस्रं यत्र तद्यथा
 स्यात्तथाहं जातुचित्तकदाचित्तस्य चंद्रमौलेः प्रसादात् प्रमथास्थ-
 गणमध्ये उचिता योग्या रुचिः प्रीतिर्दीप्तिर्वा यस्य तादृशो नंदिता-
 नंदकर्ता स्या भवेयं तथा सति सा नंदिता नंदिनो गणस्य भावो
 नंदिता मे मम स्यादित्यर्थः । अत्र स्यां स्यादित्युत्तमप्रथमपु-
 रूपयोर्नंदितेति तृचतलोः प्रत्यययोश्च श्लेषः ॥६॥ अथ सुप्ति-
 भक्तयोः श्लेषमाह । सर्वस्वं हर सर्वस्य त्वं भवच्छेदतत्परः ॥ नयो
 तनुवर्तनम् ॥७॥ भो हर त्वं सर्वस्य सर्वस्वं

सा च पीढा च्युताक्षरा ॥ दत्ताक्षरोभयाक्षराक्षरमुष्टिविन्दुभत्यथंती-
 भेदात् ॥ सुशीलः स्वर्णगोराभः स्वर्णचंद्रनिभाननः ॥ सुगतः कस्य न
 प्रीतिं तनोति हृदि संस्थितः ॥ १ ॥ इह सुगतम् इत्यत्र मय्ये
 गकारभ्रंशात्सुत इति सिध्यति इति च्युताक्षरा । इहाक्षरशब्देन
 मात्राविसर्गविन्दुच्यंजनान्यपि ग्राह्याणि ॥ अन्योप्यर्थः स्फुटो
 यत्र मात्रादिच्युतकेष्वपि ॥ प्रतीयते विदुस्तज्ज्ञास्तन्मात्राच्युत-
 कादिकम् ॥ १ ॥ महाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशांतये ॥
 खलावासादतिथ्रान्ताः समाश्रयत हे जनाः ॥ १ ॥ अत्र नकार-
 स्येकारमात्रायाश्च्यवने नरोऽपि भवति । तथा च नरनीरयोः
 कर्मणोः समाश्रयतेति क्रिययान्वयः । महान् आशयश्चित्तमाश्रयो
 वा यस्य तस्मात्तस्वच्छमकुटिलं निर्मलं च । संतापः आधिर्व्या-
 धिश्च । खलो दुर्जनो धान्यमर्दनभूश्च ॥ तुषारधवलः स्फूर्जन्महा-
 मणिधरोनवः ॥ नागराजो जयत्येकः पृथिवीधरणक्षमः ॥ २ ॥
 इह नकारे आकारच्यावनान्नगराजो हिमाद्रिर्नागराजः शेषः ॥
 इह यद्यपि । धूमे शंखे मणौ मांसे नैले भोज्ये गृहे पथि । गुरुमज-
 नवैद्येषु संज्ञायां ब्राह्मणे तथा ॥ अश्लीलार्थाभिधायित्वान्महच्छब्दं न
 दापयेदिति वचनान्महामणिशब्दो लज्जाकरस्तथापि क्रीडाकाव्येषु
 न दोषो महामणिषु जातं मन्यसे त्वं महत्वमित्यादिप्रयोग-
 दर्शनात् ॥ मात्राच्युतकमिति । सुश्यामा चंदनवती कांता तिल-
 कभूषिता ॥ कस्यैपानंगभूः प्रीतिं भुजंगस्य करोति न ॥ १ ॥
 अत्रानंगभूरित्यत्र विन्दुच्युत्या नगभूर्भवति सा चौचित्यान्मलयाद्रे-
 र्ज्ञेया ॥ सुष्टुश्यामलाऽजातरजाश्चाचंदनद्रुमवती चंदनांगरागवती च ।
 कांता कमनीया वल्लभा च । तिलकैर्वृक्षैः पुंङ्गेण च भूषिता । भुजंगः
 ५ विटश्चाकाले तडिल्लताजाले वनपीनप्रयोधरे ॥ कांतः सर्वगुणो-
 ६ वालेंदुःखे न लभ्यते ॥ १ ॥ इहापि वालेंदुरिह विन्दुच्युतौ हे वाले

स्य भेदलक्षणं कृतं दिङ्मात्रमुदाह्रियते । अथास्य व्याख्या ।
अर्थे सतीति । अथंभिन्नानां भिन्नार्थानां वाहिताग्न्यादिप्यिति पूर्व-
निपातः । तेनकार्थं लाटानुप्रासेन प्रसंगः । एवं त्वर्थंशून्यानां पुन-
श्रुतो यमकं न स्यादत आह । अर्थे सतीति । सा भिन्नक्रमा व-
र्णानां पुनःश्रुतिर्यमकमित्यर्थः । अत्र वर्णयमकभेदेऽपि श्रुतिसा-
म्ये यमकं भवत्येव । यथा माघे । भुजलतां जडतामवलाजन इति
डलयोः साम्ये ॥ तदुक्तं डलयोरलयोश्चैव डरयोश्च समा श्रुतिरि-
ति । नन्वर्थे सतीति व्यर्थमत आह । समरेति । समरे युद्धे समो
रसो यस्य सः । अत्र द्वितीयसमरपदेऽर्थाभावान्न यमकं स्यादतोऽयं
सत्युक्तम् । मूले सेति पदं व्यर्थमत आह । तेन तुल्यार्थशून्यानेक-
वर्णपुनःश्रुतिर्यमकं तच्च भिन्नार्थत्वेऽर्थाभावे च तुल्यं विशिष्टा-
भावस्य द्वेषासंभवादिति तत्त्वम् ॥ मूले सेति पदं व्यर्थमत आह ।
सर इति । सरसस्तडागस्य रस इत्यत्र वर्णाभेदेऽपि क्रमभेदान्न य-
मकमित्यर्थः । अस्य विंशतिभेदानाह । पादे यमकं द्वेषा पादवृत्ति-
स्तद्भागवृत्तिश्च । आद्यमेकादशधा प्रथमः पादो द्वितीयादौ द्वितीये
तृतीये चतुर्थे च विकल्पेन यम्यत इत्यग्रेतनेन संबन्धः । एवं
साम्ये मुखम् १ संदेहः २ आवृत्तिश्चेति त्रयो भेदाः । द्वितीयः पा-
दस्तृतीये चतुर्थे च सम इति गर्भसंदेशौ द्वौ तृतीयश्चतुर्थे इत्येकः
पुच्छाख्यः प्रथमः पादस्त्रिष्वपि सम इति पञ्चतारुख्यः । यथा ।
विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणा इति । अत्र मुख्ययोगे युग्मकमागर्भा-
वृत्त्योर्योगे परिवृत्तिः । अर्द्धावृत्तिः समुद्रकं श्लोकावृत्तिर्महायमक-
मेवं सप्तभेदाः । पादयमकस्येत्यर्थः प्रथमः इति । आद्ययोरन्त्ययो-
श्च पादयोः साम्ये एकः । आद्यन्तयोर्द्वितीयतृतीययोश्च साम्येऽप्य-
इति द्वौ तेन नव भेदाः । पादयमके इत्यर्थः । अर्द्धश्लोकयोः पादरू-
पत्वात्पादावृत्तावन्तर्भावः । तद्भागेति मूलं व्याचष्टे । द्विधेति । श्लो-

हिमव्याप्तविश्वा वेधा न वेद याम् ॥ या च मातेव भजते प्रणते-
मानवे दयाम् ॥ यदानतो ऽयदानतो न यात्ययं नयात्ययम् ॥ शिवेहि
तां शिवे हितां स्मरामितां स्मरामि ताम् ॥ समुच्चययमकम् । सर
स्वाति प्रसादं मे स्थितिं चित्तसरस्वाति ॥ सरस्वाति कुरु क्षेत्रं कुरु
त्रंसरस्वति ॥ ससार साकं दर्पेणकंदर्पेण ससारसा ॥ शरन्नवाना
भ्राणा नाविभ्राणा शरन्नवा ॥ मधुपराजिपराजितमानिनजिनमन
सुमनःसुरभिश्चियम् । अमृतवारिजवारिजविष्टुवं स्फुटितताम्रतत
म्रवणं जगत् ॥ एवं वैचित्र्यसहस्रैः स्थितमन्यदुन्नेयम् ॥ अथ व्याख्या
आद्यतृतीयपादसाम्ये आह । सन्नारीति । सन्ना नष्टा अरीणामि
गजा यत्रेदृशो रणो यस्य स त्वं सतीनारीर्विभर्ति पुष्पाति यो
गौरी तां याति यस्तं विधुशेखरं शिवम् । अमायमकपटं य
तथाराध्य ततो हेतोः पृथिवीं जयेत्यर्थः । पादावृत्तो युग्मव
माह । विनेति । यमरूपेण विना पक्षिणाऽयं महाजनः सजन
नोऽपराधं विना यतमानानां प्रयत्नवतामपि सादं दुःखं रातिं दद
तीति सादरं यथा तथा । यद्वा । यतो दीर्घो मानो येषां तेषु साद
यथातथा । मानसाच्चित्तात्सरसश्चारमत्यर्थमदीयत अखंड्यत अम
र्यतेत्यर्थः । कीदृशेन यमेन नयता स्वस्थानं प्रापयताऽसून्प्राण
न्खादतीति खादी तेन । ऊनयता हानिं कुर्वता सुखादि ऊनयत
नाशयता अयत्रा पुमान् अखंड्यतोति संबन्धः । महमुत्सवमर्जा
क्षिपतीति महाजः खलस्तं नुदतीति महाजनो ना पुरुषः
यद्वाऽयं शुभविधिं विना एनः पापं नयता जनयता महा
तमजं छागं नुदति ददातीति नोदी 'महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रिया
योपकल्पयेत्' इत्युक्तेः ॥ श्लोकावृत्तिमाह । स त्वेति ॥ स तु भरतं
॥ १७१२५५ निश्चितमवलंबितमाश्रितं तारवं तरुसमूहो येन तदार
॥ १७१२५६ सर्वदाऽनिशं रणमानैपीत् ॥ अलसं यथाऽवान् न च श्वसत्

पानां राज्या पंत्या पराजितं मानिनीजनमनो याभिस्ताः सुमनस
 पुष्पाणि यत्र । स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरः । स चासौ सुरभिर्व-
 संतस्तस्य श्रियम् । यद्वा तासां सुमनसां पुष्पाणां सुरभिः सुगन्ध-
 स्तस्य लक्ष्मीमभृत दधार । वारिजानि पद्मानि वारीणि च तजो
 विष्टवो विह्वलता यत्र । यद्वा । वीनां प्रक्षिणां प्लवो गतिर्यत्र स्फुटितं
 विकसितं ताम्रं रक्तं ततं विस्तृतमाम्रवणं यत्र तत्तथेति । विशेष-
 पतो यमकोदाहरणानि तु नलोदयकाव्ये कालिदासेन प्रदर्शितान्य-
 पेक्षा चेत्तत्र द्रष्टव्यानीत्युपरम्यत इति शब्दालंकारादिर्दर्शनम् ॥
 अथार्थालंकारान्विभजते ॥ उपमा रूपकोत्प्रेक्षा समासोक्तिरपहृतिः ।
 समाहितं स्वभावश्च विरोधः सारदीपकौ ॥ सहोक्तिरन्यदेशत्वं
 विशेषोक्तिविभावे । एवं स्युरर्थालंकाराश्चतुर्दश न चापरे ॥ अन्याः
 सर्वालंकृतय एष्वेवांतर्भवन्ति हीति । तत्र भेदे सति साधर्म्यमुपमा
 अधिकगुणवत्तया संभाव्यमानमुपमानं निकृष्टगुणवत्तया संभाव्य-
 मानमुपमेयम् । ता विभजते ॥ वाक्यार्थातिशयश्लेषनिन्दाऽभूर्ता
 पर्ययाः । संशयो नियमः स्वश्च विक्रियेत्युपमा दश ॥ तत्र वाक्य-
 र्थेनैव वाक्यार्थो यत्रोपमीयते सा वाक्यार्थोपमा । सा च द्व-
 प्रत्येकसादृश्यानपेक्षा तत्सापेक्षा च । आद्या यथा । कामिनीना-
 नकजलपंकादुत्थितो मदनमत्तवराहः । कामिमानसवनांतरचा-
 कंदमुत्वनति मानलतायाः ॥ अत्रोपमानस्य वराहादेर्मत्तत्वादमूर्त्त-
 दनादिभिरुपमेयरसादृश्यत्वेन न्यूनत्वात् ॥ यथा । त्वदाननमथीरा-
 माविर्दशनदीधिति ॥ भ्रमद्भंगमिवालक्ष्य केशरं भाति पङ्कजम् ॥ २ ॥
 इहोपमेयस्याननस्योपमानेन पंक्जेन प्रत्येकं सादृश्यात् ॥ यत्राति-
 शयघर्मोपन्यासः साऽतिशयोपमा । यथा । कल्पद्रुमो न जानाति
 न ददाति वृद्धस्पतिः ॥ अयं च जगतीजानिर्जानाति च ददाति
 च ॥ पदश्लेषनिबंदनसाम्यं श्लेषोपमा यथा । तमालपत्राभरण-

यथा । आर्षणितं पक्ष्मलमक्षियुग्मं प्रांतद्युतिश्चैत्यजितामृतांशुः ॥ अ-
 स्या इवास्याश्चलदिन्द्रनीलगोलामलश्यामलतारतारम् ॥ अभेदानु-
 मानवदिह भेदो द्रष्टव्यः ॥ यत्रोपमेयमुपमानविकारतयोच्यते सा वि-
 क्रियोपमा । यथा । हरिणादथ तन्नयनादथ पद्मात्पद्मपत्राच्च ॥ आहत्य
 कांतिसारं विधिरसृजत्सुभ्रुवो दृष्टिम् ॥ श्रीपादस्तु समभिव्याहारो-
 पमाप्यस्तीत्याह । सा यथा । प्रकृत्येव मनोहारि वदनं हरिणीदृशः ।
 चन्द्रे ह्लादकता कस्मात्पद्मः केन परिष्कृतः ॥ अत्र सर्वत्र न्यूनाधिकत्व-
 शंका चेद्विभागेषु तदिष्यताम् ॥ किंचिद्विशेषमादाय भेदोभेदश्च क-
 श्चन ॥ काचित्समस्तान्वयिनी क्रियामात्रान्वयापरा ॥ विशेषणान्व-
 या काचिदुपमा कापि तत्परा ॥ अत्र च । न्यूनता साम्यमाधिक्यं च
 द्यदेवाभिधीयते ॥ अहो वाक्यस्य माहात्म्यं समतैव प्रतीयते ॥ तदाह
 राजशेखरः । समानमधिकं न्यूनं सजातीयं विरोधि च ॥ सकुल्यं सो-
 दरं कुल्यमित्याद्याः साम्यवाचकाः ॥ अलंकारशिरोरत्नं सर्वस्वं
 काव्यसंपदाम् ॥ उपमा कविवंशस्य मातैवेति मतिर्मम ॥ इत्युपमा ॥
 अतिसाम्यादपहृतभेदयोरुपमानोपमेययोरभेदप्रत्ययो रूपकम् ॥
 यदाहातद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययोरिति ॥ दंडी चा उपमेव तिरो-
 भूतभेदा रूपकमिष्यते ॥ इति ॥ तद्विभजते ॥ विरुद्धञ्च समस्तं च व्यस्त-
 रूपकरूपकम् । श्लिष्टञ्च रूपकं तस्मात्संक्षेपात्पंचधा स्मृतम् ॥ तत्रो-
 पमानविरुद्धोर्थस्तद्विरुद्धम् । यथा । दिवा न परिभूयते न च मनागपि
 क्षीयते न वा चरमवारिधेः पयसि लुप्तिमाविंदति । न च त्रिदशः
 सुभ्रुवां वदनकांतिभिर्जायते यशस्तुहिनदीधितिर्जयति कोपि भूमी-
 पतेः ॥ अत्रोपमानश्चन्द्र उपमेयं यशस्तच्च चंद्राद्विरुध्यत्वेन वर्ण-
 तम् ॥ समस्तं यथा । तस्या बाहुलता पाणिपद्मं चरणपल्लवम् ।
 सर्वस्वं पुष्पधन्वनः ॥ अत्र बाहुरेव लता बाहु-
 पदानि समस्तानि ॥ व्यस्तं यथा । भुजौ मृणाले

इत्युत्प्रेक्षा ॥ अन्यदभिप्रेत्यान्याभिधानं समासोक्तिः सैव चान्या-
 पदेश उच्यते यथात्वं पीयूषदिवोपि भूषणमासि द्राक्षे परीक्षेत को
 माधुर्यं तव विश्वतोपि विदिता माध्वीकसाध्वी कथा ॥ एतार्त्कितु
 तवाप्यरुंतुदमिव द्रूमो न चेत्कुप्यसे यः कांताधरपल्लवे माधुरिमा
 नान्यत्र कुत्रापि सः ॥ इह कान्ताधराभिप्रायेणामृतादिकथनात्समा-
 सोक्तिः ॥ किञ्चिदपहृत्य यदन्यार्थप्रदर्शनं सापहृतिः ॥ यथाशी-
 त्कारं शिक्षयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमाञ्चम् ॥ नागरिकः किमु
 मिलितो नहि नहि सखि हैमनः पवनः ॥ अत्र नागरिकमपहृत्य हैमन-
 पवनप्रदर्शनादपहृतिः ॥ आरब्धानुकूलाकस्मिकसहकारिणः
 समाहितम् ॥ मानापनोदनविधौ मदिरेक्षणया यावन्नमामि चरणा-
 वथ तावदेव । नीपस्खलन्नवसमीरपुरस्सराणि प्रादुर्बभूवुराचिराद्
 गर्जितानि ॥ सुरभिवातवनगर्जनादेरुद्दीपनविभावत्वेन सहकारि-
 न समाहितत्वमत्रेति ॥ यस्य वस्तुनो यत्स्वभावता तदाख्य
 स्वभावः स एव जातिरुच्यते यथा । चलति कथंचित्पृष्ठा यच्छा
 वाचं कथंचिदालीनाम् ॥ आसितुमेव हि मनुते गुरुगर्भभरालसा
 तनुः ॥ स्पष्टार्थः ॥ विरोधो द्विविधः तत्राद्यः पारमार्थिकाविरो-
 प्यौचित्येन विरोधिता प्रतीयते यत्र सः यथा । मनीषिताः सन्ति
 हेपु देव इत्यादौ । द्वितीयस्तु यथा । श्रुते विरोधसंधानेपि यत्र
 भिप्रेतमासाद्याविरोधः अयमेव विरोधाभास उच्यते । यथा
 भक्तानां कामदो यस्तु रूपा कामं दहन्नपि ॥ अपिज्ञान
 मयःस्थाणुर्यस्तमीशं स्तुवीमहि ॥ स्पष्टम् ॥ उत्तरोत्तरं य
 त्र सारोत्कर्षः स सारः यथा । विषयेषु तावदबलास्तास्वापि गोप्य
 स्वभावमृदुवाचः । मध्ये तासामपि सा तस्या अपि साचि वीक्षित
 मपि ॥ सा राधा ॥ समस्तवाक्योपकारकत्वं दीपकत्वम्
 भिन्नं च तत्तत्कारकक्रियादिभेदादनन्तम् ॥ अभिन्नं

नांगेषु रत्नाभरणानि संति निःश्वासहाय्याण्यापिनांशुकानि ॥ तय
 सा संप्रति सारसाक्षी दिने दिने कामपि कान्तिमेति ॥ निःश्वासा
 र्याण्यतीव मृदुसूक्ष्माणि । केचित्तु अन्यदेशत्वमेव विशेषोक्ति
 भावनेअधिकरणद्वयमादाय । अन्ये तु अनयोरेकेनापरस्याऽन्य
 सिद्धिव्यतिरेकमादायेति । गोवर्द्धनस्त्वन्यथा सिद्ध्याऽन्यदेशत्वमे
 निराचकार । व्यतिरेकालंकारस्वतिरिच्यत इत्येके । स च यथा
 कादाचित्कीं द्युतिं धत्ते कलंकी क्षीयतेऽन्वहम् । दोषाकरः कथंका
 त्वदाननसमः प्रिये ॥ एकेनाप्रस्तुतस्य सिद्धिराक्षेपः । सोऽ
 पृथगित्यपरे ॥ यथा । इंद्रेण किं स यदि कर्णनरेद्रसूनुरैरावते
 किमसौ यदि तद्विपेन्द्रः । दंभोलिनाऽप्यलमयं यदि तत्प्रताप
 स्वर्गेष्ययं ननु मुधा यदि तत्पुरीयम् ॥ आनंत्यादेवालंकाराणामिह
 दिङ्मात्रमेवादर्शिविशेषापेक्षा त्वलंकारसर्वस्वादिपरिशीलनत एव
 शाम्यतीति ॥ अथालंकारिकाभिमतव्यंजनावृत्तिर्हि तार्किका
 दिभिर्नाङ्गीक्रियतेऽधुनाकाव्यप्रकाशोक्तवर्त्मना तां साधयामः ॥
 गतोस्तमर्क इत्यादौ नानार्थप्रतीतिसिद्धिर्हि व्यंजनामंतरा न संभ
 वतीति वदन्तं प्रत्याह । रामोऽस्मि सर्वसह इह दुःखसहिष्णुत्वम् ।
 रामेण प्रियजीवितेन तु कृते प्रेम्णः प्रियेनोचितमिह निःश्रेहत्वम् ।
 रामोसौ भुवनेषु विक्रमगुणैः प्राप्तः प्रसिद्धि परामित्यत्रोक्तृष्ट
 त्वं च । तेन लक्षणीयार्थोपि नानात्वं भजते विशेषव्यपदेशहेतुश्च
 भवति । तद्वगमश्च शब्दार्थायत्तः प्रकरणादिसव्यपेक्षश्चेति कोयं
 नूतनः प्रतीयमानो नाम । अस्यायं । विशेषव्यपदेशोर्थांतरसंक्रमि
 त्वाच्यत्वादित्थेस्तद्विपयस्तद्वगमो लक्ष्यावगमः लक्षणाया
 शब्दवृत्तित्वात्तदायत्तत्वं शक्यसम्बन्धापेक्षणाच्चार्यायत्तत्वम् । प्रक
 ण्ति । तस्यैव तात्पर्यग्राहकत्वात्तात्पर्यानुपपत्तेश्च लक्षणासू
 र्थः । नूतनो व्यंग्यत्वात्तद्विपयैर्हि तांसापिदिस्तवा

व्यपेक्षालक्षणास्त एवाभिधा पुच्छमित्याहुः । न च लक्षणात्मक-
मेव ध्वननं तदननुगमनेन तस्य दर्शनात् । न च तदनुगतमेव
अभिधावलंबनेनापि तस्यभावात् । न चोभयानुसार्यैव अवाचक-
वर्णानुसारेणापि तस्य दृष्टेः । न च शब्दानुसार्यैव अशब्दात्मकनेत्र-
विभागावलोकनादिगतत्वेनापि तस्य प्रसिद्धेरित्यभिधातात्पर्यम् ।
लक्षणात्मकव्यापारानुवर्ती ध्वननादिपर्यायो व्यापारो नापह्नवनीय
एव ॥ व्याख्या । किञ्चाभिधावल्लक्षणापि संकेतापेक्षा । न च व्यंग्ये
तदस्तीत्याह । यथा चेति । समयः संकेतः । यद्यपि तद्रूपत्वाद-
भिधानतत्सापेक्षा तथापि संबंधाभिप्रायः समयशब्दः । यद्वाभि-
धानजन्यं ज्ञानं संकेतापेक्षा ज्ञानापेक्षेत्यर्थः । मुख्यार्थबाधस्तद्योगः
प्रयोजनं चेति त्रयमित्यर्थः । ननु तर्ह्यभिधातो भेदो न स्यादत
आह । अत एवेति । यतः संकेतापेक्षास्तत्सापेक्षा च लक्षणा-
शक्यसंबंधात्तस्याः । अतः परम्परया लक्षणापि संकेतापेक्षेत्य-
भिधा तत्पुच्छभूतेत्यर्थः । लक्षणाव्यंजनयोर्भेदकांतरमाह । नचेति ॥
तस्य ध्वननस्य असिद्धिं निरस्यति । नचेति ॥ अभिधेति । ना-
नार्थव्यंजनाया भद्रात्मन इत्यादावित्यर्थः । उभयं लक्षणाभिधा ।
अवाचकेति । अवोधकवर्णा गतोस्तमर्क इत्यादावित्यर्थः ॥ वस्तु-
तस्तु एकैकद्रूपणेनैवोभयद्रूपणाद्रसादेरपूर्वत्वेन तत्र शक्तिग्रहाभा-
वाच्छक्यसंबंधाग्रहणाच्चेति । तत्त्वं नेत्रविभागः कटाक्षः । आदिप-
दादभिनयादितात्पर्यं वाक्यस्य तदर्थं ॥ मूलम् । तत्र च अतारात्ये-
त्यादौ नियतसंबंधः । कस्सवणेत्यादावनियतसंबंधः । विपरीयर-
लच्छी वंहंड दूण णाहिकमलत्थं । हरिणो दाहिणणं रसाउला
जत्ति ढकेई ॥ इत्यादौ संबंधसंबद्धः । अत्र हि हरिपदेन दक्षिणयन-
सूर्यात्मता व्यज्यते । तन्निमीलने सूर्यास्तमयस्तेन पद्मसंको-
नं तेन च ब्रह्मणः स्थगनं तत्र च साति गोप्यांगस्यादर्शनेऽनियंत्रणं

ति व्याप्तत्वेन नियतधर्मनिष्ठत्वेन च त्रिरूपांल्लगांल्लिगिज्ञानमनुमानं यत्तद्रूपः पर्यवस्यति ॥ तथाहि । भ्रमधम्मिअवीसत्थो सो सुणहो अज्ज ओमाईदेण गोलाणईकत्थकुंडंगवासिणा दरीयसीहेण ॥ अत्र गृहेश्वनिवृत्त्या भ्रमणं विहितं गोदावरीतीरे सिंहोपलब्धेरभ्रमणमनुमापयति ॥ व्याख्यासंबन्धसामान्येऽप्यतिप्रसंगस्तुल्योऽत आह ॥ प्रतिबंधेति ॥ प्रतिबंधो व्याप्तिः ॥ पक्षधर्मतामाह । द्वंद्वान्ते श्रुतस्य त्वशब्दस्य प्रत्येकमन्वयः । नियतत्वेन धार्मिनिष्ठत्वेन चेत्यर्थः ॥ विपक्षासत्त्वेन सपक्षसत्त्वेन चेत्यर्थः । अत एवोक्तं त्रिरूपादिति । पक्षसत्त्वसपक्षसत्त्वविपक्षासत्त्वधर्मत्रययुतादित्यर्थः ॥ अत्राधितत्वस्य सर्वप्रमाणसाधारण्यादसत्प्रतिपक्षत्वस्य स्वार्थानुमानेऽनुमानाच्च नाभिधानम् । अत्रानुमानपदं भावव्युत्पत्त्यानुमितिपरं तद्रूप इति । अनुमित्यात्मको व्यंग्यव्यंजकभाव इति पूर्वणान्वयः ॥ भ्रमधम्मीति । भ्रमणधार्मिकविश्वस्तः स श्वा अद्य मारितस्तेन गोदानदीकच्छकुंजवासिना दृप्तसिंहेन पुष्पावचयार्थं स्वसंकेतस्थलं गोदानिकुंजं गच्छंतं विघ्नकारिणं प्रति कस्याश्चिदियमुक्तिः । गोदातीरे सिंहोपलक्षितभयहेतोः सत्त्वाद्गृह एव तिष्ठ मा गा इति तात्पर्यार्थः । अनुमानप्रकारमानः । अत्रेति । गृहे भ्रमणमभ्रमणमनुमापयतीत्यन्वयः । यद्यपि गृहे भ्रमणं गोदातीरे न भ्रमणाभावमनुमातुमीष्टे व्यधिकरणत्वात्तथापि व्याप्तिग्रहोपयिकत्वेनेदमुक्तं श्वनिवृत्त्या गृहे विहितं भ्रमणं तद्धेतुकं कल्पतेति नैवं व्याप्तिः । यद्यद्भीरुभ्रमणं तत्तद्भयकारणाभावज्ञानपूर्वकमिति । गोदेति । अत्र हेतुः सिंहोपलब्धे इति । एवं च प्रयोगः । गोदातीरं भीरुभ्रमणयोग्यं भयकारणवत्त्वात्सिंहादिमत्त्वाद्वा यत्रैवं तत्रैवं यथा गृहमिति भ्रमणाभावानुमित्यर्थः ॥ मूलम् ॥ यद्यद्भीरुभ्रमणं तत्तद्भयकारणनिवृत्त्युपलब्धिपूर्वगोदातीरे सिंहोपलब्धेरिति व्यापकविरुद्धोपलब्धिः ।

स्थलांतरेऽपि व्यभिचारादनुमानं निरस्यति। तथेति॥ कारणं संभोग-
भिन्नं स्नानादि तस्मादित्यर्थः। प्रतिबद्धानि व्याप्तानि तर्हि व्यभिचारे
व्यंजनापि कथं तत्राह । व्यक्तीति ॥ व्यक्तिर्व्यंजनो । अस्तु ममा-
प्यधमपदसहकारेणानुमानमत आह । न चेति ॥ ततश्च पूर्ववत्सं-
वित्तिस्त्रिरिति भावः। ननु व्यंजनापक्षेऽप्येव दोषोऽत आह। एवमिति ।
तत्र व्याप्तेरनंगत्वेन संभावनामात्रादेव तत्प्रतीतेर्न चातिप्रसंगः ।
वक्रादिवैशिष्ट्यस्य नियामकत्वात् । यस्त्वर्थसंदेहे व्यंग्यधीर्नैति
तत्त्ववासनया प्रतीतिकलहे एव विश्राम्यतीति तत्त्वमिति व्यंज-
नावृत्तिसाधनम् ॥ अथ संक्षेपतो वक्ष्ये समस्यापूरणे विधिम् ।
अत्रादौ विशदाः पंच प्रोच्यंते कारिका यथा ॥ कल्पादिसिंधुल-
घुभिर्गुरुता युगान्तदूरावलोकगुरुभिर्लघुता विधेया । विष्णोरथो-
मुखतया प्रतिबिंबतश्च स्याद्वैपरीत्यमुदकादिषु जन्मता च ॥ अय-
मर्थः । कल्पस्यादिः कल्पादिः सृष्टिसमयः । सिंधुः समुद्रः । लघुः
क्षुद्रपदार्थः । एतैर्हेतुभूतैर्वस्तुनो गुरुता विधेया कल्पनीया ।
सृष्टौ हि स्रष्टा महावयवानेव निर्मिमीते स्म पदार्थान् । कालक्र-
मेण सर्वे दुर्बला अभूवन् । सामुद्रिकद्रव्येषु शाश्वतिक-
एवातिरेकः । लघ्वपेक्षया ततोऽधिकस्यापि महिमा नियो-
ज्यः । युगान्तादिहेतुभिर्लघुता कल्पनीया । युगान्तसमये हि
सर्वे लघु भवति । दूरे दृश्यमानाः पदार्था अतिक्षोदीयांस इव
भासन्ते । गुर्वपेक्षयाऽप्येवमाकल्पनीयम् ॥ उदाहरणानि यथा ।
कल्पादिकाले गुरुदेहेदृश्या पिपीलिका राजति शैलतुल्या । तदा
लघीयानपि गंडशैलः श्रीखंडशैलस्य तुलां तनोति॥सिंधुना यथा ।
अहो पयोराशिनिवासियादौ पिपीलिका राजति शैलतुल्या । सदा
महतां हि संगो धत्ते लघूनामपि गौरवाणि॥माहात्म्यं तस्य
शक्यते कथम् । सर्पिर्यत्र विभात्यंभः कीटिका

न्तर्जातार्कप्रतिविंबतः । शंक्यते शशुकांताभिः किमुदेति रविद्वयम् ॥
 चंद्रांधकाररविकीर्तिकुकीर्तिसंध्यारागाभिसंगकृतवर्णविपर्ययेण ।
 दृष्टान्तवद्भयदिशब्दतया पुराणैर्वात्सल्यशोकमधुचातवियोगमादौ ॥
 स्वप्नेद्रजालकमतिभ्रमचित्रमायामंत्रौपधीमणितपःपदभंगभावात् ।
 शौर्यस्रवांछितमनोगतिपुण्यदेवप्रश्नोत्तरक्षयसमासविभिन्नसाध्यात् ।
 श्रीहाटकेश्वरजगत्प्रलयग्रहास्तपाथोधिमंथसमयप्रतिविंबभावेऽसंग्रा
 मलक्ष्यपुरचंदनशस्त्रपातेश्चंडीशपद्मगुरुताभिरथोपमानैः ॥ यदुर्वटं
 भवति तत्प्रकटं पटीयानोचित्यचितितपदं परिदुर्व्यं कुर्यात् ॥ पूर्वो-
 क्तपद्यगदितैरुपदेशभावैरैरिति स्म कविकल्पलताकृदाह ॥
 अथोदाहरणानि ॥ रक्तकृष्णादयो वर्णाश्वद्रेण श्वेताः क्रियन्ते । य-
 था । उल्लसत्तुहिनज्योतिर्द्युतिविद्योतितोऽभितः । कैलासशैलसंका-
 शः कासते विंध्यभूधरः ॥ जपापुष्पं जातिसमं सुवर्णं रजतप्रभम् ॥
 सुधाकरकररुपशाद्राति चंदनवन्मसी ॥ अंधकारेण यथा । कैलासो
 विंध्यसंकाशः कर्पूरः कज्जलप्रभः । जपा तापिच्छगुच्छश्रीस्तमसा
 भाति लिम्पता ॥ कृष्णश्वेतादयो वर्णा वालर्केण प्रथमं रक्तास्तद-
 नु पीताः क्रियन्ते । यथा । कज्जलं कुंकुमच्छायं जातीपुष्पं जपा-
 समम् । सुवर्णं पद्मरागश्चि प्रभातार्कप्रभावृतम् ॥ इत्यमन्यत्रापि
 वर्णविपर्ययः कार्यः ॥ यदा पुनश्चंद्रादीनामेव वर्णविपर्ययश्चिकी-
 र्पितस्तदा कीर्त्यादिभिरेव तेषामपि वर्णविपर्ययः कार्यः । स्वर्धु-
 नीसलिलसंनिभस्फुरत्तावकीनवनकीर्तिमंडलैः । विस्तृतैस्त्रिजगति
 क्षमापते शीतरश्मिरिव लक्ष्यते रविः ॥ अन्यवस्तूनां यथा । मे-
 दिनीदयित तावकैर्यशःसञ्चयैरुपचितैः समंततः । क्षीरनीरनिधि-
 सोमकोमलैर्जायते रजतकांतिकज्जलम् ॥ हिमाद्रिसदृशो मेरुर्भाति
 ते भुवनत्रये ॥ कुकीर्त्याय-
 भवदीयविद्विपन्मोदिनीपतिकुकीर्तिपंक्तिभिः । प्रावृषे-

अहर्षतिमहःशुष्कात्सागराद्भूलिरुत्थिता ॥ अतुच्छवत्सवात्सल्य-
 पिच्छलीभूतचेतसा॥जनन्या मन्यतेऽत्यर्थं व्याघ्रः सोम्यवपुःक्ष्मी
 शोकेन मधुनाघाते न वियोगे न मादने ॥ नवा समस्या पूर्यते
 शोकादिभिव्याप्तचेता हि विपरीतमाचराति । शोकव्याप्तितचेता
 वा आत्मानं मन्यते मृतमामद्यपा मदिरामेव गंगां वदति मानवः ।
 शस्त्राघातयुतो भूमिमाकाशमिव मन्यते ॥ वियोगार्तो जनः स्था-
 पुं मानुपत्वेन पश्यति । मत्तो नग्नोऽप्यनग्रमात्मानं मन्यते भृ-
 शम् ॥ इति स्वप्नेऽघटमानमपि घटते भोज्याभिपेककलाकुश-
 लस्वप्ने दृष्टमिदं त्वं विचारयेत्यादि कल्पनीयम् । इंदजालेन मति-
 भ्रमेण चित्रेण चाद्भुतमपि भोश्चित्रकर ईदृग्दृष्टं चित्रं लिखेति
 वाक्यं । रचनीयं माययापि विसदृशं भाव्यं मणिमंत्रमहौपधीनां च
 प्रभावेण सर्वसाध्यं यस्मादचित्यो हि महिमा मणिमंत्रमहौपधीनां
 तपसापि सर्वं साध्यते यतः । सर्वं हि तपसा साध्यं तपश्च दुरति-
 क्रमम् । पदभङ्गेन यथा ॥ मृगात्सिंहः पलायते ॥ मृगमत्तीति विशे-
 पलाय मांसाय ते तव अयं मृगः समायातिमृगात्सिंहः पलाय-
 ततो वेगात्पलायस्व त्वरितस्त्वरितैः पदैः ॥ शौर्येण स्वेन वाञ्छितं
 मनोगत्या पुण्येन दुर्घटमपि घटते देवप्रसादेनासाध्यमपि सा-
 ते ॥ यथा ॥ निःश्रीकोऽपि विभो विभातसमये पश्यत्यवश्यं
 मान्यस्ते पद्मसमानमाननमसौ स्यादिन्दिरामन्दिरम् । देवोला
 किमु स्तुमस्तव पदं यस्य प्रसादाज्जनो मूको जल्पति संश्रुणो
 वधिरः पंगुर्नरीनृत्यते ॥ १ ॥ प्रश्नोत्तरेण यथा ॥ कस्तूरी जा
 कस्मात्को हंति करिणां कुलम् । किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगात्सि
 पलायते ॥ समस्यायां यत्साध्यं पदं तत् क्षयसमासेन भिन्नं ि
 यते समासस्य क्षयः क्षयसमासस्तेन समासं निवर्त्य भिन्नं क्रि
 इत्यर्थः ॥ यथा ॥ कर्पूरपूरच्छविवादविद्यासंवावदूकद्युतिशु

भिया बहु नोद्धाव्यते इत्यलम् ॥ अथ च नीतिशास्त्रमपि मन्वादि-
भिः सूत्रितं कामंदकादिभिः प्रणीतं तत्संधिविग्रहादिभेदैरनेकधा ।
संधिञ्च विग्रहं चैव यानमासनमेव च । द्वैधीभावं संश्रयं च पदुणां-
श्वितयेत्सदेति श्रीमानवोक्तेः । तत्रोभयानुग्रहार्थं हस्त्यश्वरथहिरण्या-
दिनिबंधनेनावभ्यामन्योन्यस्योपकर्तव्यमिति नियमबंधः संधिः ।
विग्रहं वैरग्रहानं शत्रुं प्रति गमनमातदुपेक्षणमासनम् । स्वार्थसिद्धये
स्वबलस्य द्विधाकरणं द्वैधीभावः । शत्रुपीडितस्य प्रबलतरराजा-
तराश्रयणं संश्रयः । गुणानुपकारकान्सदा चिंतयेत् । यद्वृणाश्रय-
णे सत्यात्मन उपचयः परस्यापचयस्तं गुणमाश्रयेदिति भावः । ए-
षां भेदास्तु श्रीमनुना सप्तमाध्याये प्रपंचितास्ते चात्र विस्तर-
भिया नोक्ताः ॥ अथ लेशेन राजनीतिमपि वदामः ॥ धार्मिकं पालन-
परं सम्यक्परपुरंजयम् ॥ राजानमभिमन्यंते प्रजापतिमिव प्रजाः
॥ १ ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ॥ विकलेऽपीह पर्-
जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ २ ॥ प्रजां संरक्षति नृपः सावर्द्धयति
पार्थिवम् ॥ वर्द्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तन्नाशेन सदप्यसत् ॥ ३ ॥ आत्मानं प्र-
थमं राजा विनयेनोपपादयेत् ॥ ततोऽमात्यांस्ततो भृत्यांस्ततः
पुत्रांस्ततः प्रजाः ॥ ४ ॥ राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः
समे समाः ॥ लोकास्तदनुवर्त्तते यथा राजा तथा प्रजाः ॥ ५ ॥
नृपाणां च नराणां च उभयोस्तुल्यमूर्तिता ॥ आधिक्यं तु क्षमा धैर्यं
माज्ञा दानं पराक्रमः ॥ ६ ॥ सदानुरक्ताकृतिश्च प्रजापालनतत्परः ॥
विनीतात्मा हि नृपातिर्भूयसीं श्रियमश्नुते ॥ ७ ॥ प्रजा
न रंजयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः ॥ अजागलस्तनस्यैव
तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ८ ॥ अजामिव प्रजां हन्याद्यो मोहात्पृ-
थिवीपतिः ॥ तस्यैव जायते तृप्तिर्द्वितीयस्य कथञ्च न ॥ ९ ॥
पीडनसंतापात्समुद्भूतो हुताशनः ॥ राज्ञः कुलं श्रियं प्राणाग्राः

17

पि संवृद्धः कुरुते भस्मसादनम् ॥ २४ ॥ कौर्म संकोचमास्या
 प्रहारानपि मर्षयेत् ॥ कालेकाले च मतिमानुत्तिष्ठेत्कृष्णसर्पवत् २५
 तावद्भयाद्विभेतव्यं यावद्भयमनागतम् ॥ आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रह
 र्त्तव्यमभीतवत् ॥ २६ ॥ परोऽपि हितवान्चधुर्वधुरप्यहितः परः
 अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ २७ ॥ यच्छक्यं ग्रसि
 त्वासं ग्रसितं परिणमेच्च यत् ॥ हितं च परिणामे स्यात्तदाद्यं भूति
 मिच्छता ॥ २८ ॥ मा तात साहसं कार्पीर्विभवैर्गर्वमागतः ॥ स्वगात्रा
 ण्यपि भाराय भवन्ति हि विपर्यये ॥ २९ ॥ मा त्वं तात बले स्थित्वा वधि
 ष्ठा दुर्बलं जनम् ॥ न हि दुर्बलदग्धानां कुले किञ्चित्प्ररोहति ॥ ३० ॥
 यानि मिथ्याभिभूतानां पतंत्यश्रूणि रोदताम् ॥ तानि संतापकान्त्र
 िः ॥ ३१ ॥ ये शूराः स्त्रीषु जातिषु गोषु
 ते ॥ ३२ ॥ देवब्रह्मस्वपु
 ष्टानि सैन्यानि पृथिवीपतेः ॥ युद्धकाले विशीर्यन्ते सैकतास्तेतवो
 यथा ॥ ३३ ॥ प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्देवतं महत् ॥ एवं विद्वानवि
 द्वांश्च ब्राह्मणो देवतं महत् ॥ ३४ ॥ अदेवं देवतं कुर्युर्देवतं चाप्य
 देवतम् ॥ ब्राह्मणा लोकपालांश्च सृजेयुश्चातिकोपिताः ॥ ३५ ॥ युगे युगे
 च ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ॥ तेषां निदा न कर्तव्या युगरूपा
 हि वै द्विजाः ॥ ३६ ॥ आक्रम्य ब्राह्मणैर्भुक्तं परिक्षिणैश्च वा
 धवैः ॥ गोभिश्च नृपशार्दूल राजसूयाद्विशिष्यते ॥ ३७ ॥
 गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् ॥ गतश्रीश्च गता
 युश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारत ॥ ३८ ॥ बुद्धौ कलुषभूतायां विकारे प्र
 त्युपस्थिते ॥ अनयोऽनयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥ ३९ ॥ न
 कालः खड्गमुद्यस्य शिरः कृतति कस्यचित् ॥ कालस्य बलमेताव
 न्निपरीतार्थदर्शनम् ॥ ४० ॥ जानन्नपि नरो देवात्प्रकरोति विगर्हि
 ॥ न कर्म कस्यचिल्लोके गर्हितं रोचते कृतम् ॥ ४१ ॥ मा तात

काणाः कुब्जाश्च पण्डाश्च तथा वृद्धाश्च पंगवः ॥ एते
 स्वांतःपुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाभृता ॥ ५८ ॥ सिद्धान्नमिव
 राजेंद्र सर्वसाधारणाः स्त्रियः ॥ परोक्षे च समक्षे च रक्षितव्याः
 प्रयत्नतः ॥ ५९ ॥ सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसंगेभ्यः स्त्रियो रक्ष्या हि सर्वदा ॥
 द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ ६० ॥ धर्मशास्त्रार्थ-
 कुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः ॥ समाः शत्रौ च मित्रे च नृपतेः
 स्युः सभासदः ॥ ६१ ॥ न सा सभा यत्र न संति वृद्धा न ते वृद्धा
 ये न वदंति धर्मम् ॥ नासौ धर्मो यत्र नैवास्ति सत्यं न
 तत्सत्यं यच्छलेनानुविद्धम् ॥ ६२ ॥ सभा वा न प्रवेष्टव्या
 वक्तव्यं नासमंजसम् ॥ अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरः किल्विपम
 श्रुते ॥ ६३ ॥ तस्मात्सभ्यः सभां गत्वा रागद्वेषविवर्जितः ॥
 वचस्तथाविधं ब्रूयाद्यथा न नरकं व्रजेत् ॥ ६४ ॥ पिता माता
 गुरुभ्राता भार्या पुत्रः पुरोहितः ॥ नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽपि
 स्वधर्मे यो न तिष्ठति ॥ ६५ ॥ अवध्यो ब्राह्मणो बालः स्त्री तपस्
 च रोगवान् ॥ क्रियन्ते व्यंगिता ह्येते ततो दौषैर्न लिप्यते ॥ ६६ ॥
 न तु हन्यान्महीपालो दूतं कस्यांचिदापदि ॥ दूतान्हत्वा तु नरः
 माविशेत्सचिवैः सह ॥ ६७ ॥ विशोधयेन्महीपालो मंत्रशालामं
 पतः ॥ अयुक्तो नार्हति स्थातुमस्यां मंत्ररहस्यवित् ॥ ६८ ॥
 मंत्रतंत्रार्पितप्रतिदेशकालोचितस्थितिः ॥ यश्च राज्ञि भवेद्रत
 ऽमात्यः पृथिवीपतेः ॥ ६९ ॥ अन्तःसारैरकुटिलैः सुस्निग्धै
 रीक्षकैः ॥ मंत्रिभिर्धार्यते राज्यं सुस्तंभैरिव मंदिरम् ॥ ७० ॥ न
 हितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके जनपदहितकर्ता मुच्यते पार्थि
 षाति महति विवादे वर्तमाने समाने नृपतिजनपदानां दुर्लभ
 ॥ ७१ ॥ पट्टर्णो भद्यते मंत्रश्चतुष्कर्णः स्थिरो भवेत् ॥ द्विक
 षस्य ब्रह्माऽप्यंतं न गच्छति ॥ ७२ ॥ पट्टर्णेषु न कर्तव्यो

चटकं ममर्हेति शिष्टाः ॥ अथ प्रकृतमनुसरामः ॥ हन्यादेकं
 न वा हन्यादिपुर्मुक्तो धनुष्मता ॥ बुद्धिर्बुद्धिमता क्षिता हंति
 राज्यं सनायकम् ॥ ७४ ॥ न तद्रथेर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पत्ति-
 भिः ॥ कार्यं सांसिद्धिमभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ ७५ ॥
 दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्मत्री प्रलयं गतः ॥ राज्यमेकं चकारोच्चैस्सुम-
 त्री चंद्रगुप्तकः ॥ ७६ ॥ अशृण्वन्नपि बोद्धव्यो मंत्रीभिः पृथिवीपातिः ॥
 तथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाविकासुतः ॥ ७७ ॥ पृष्टो ब्रूते मितं
 ब्रूते परिणामे सुखावहम् ॥ मंत्री चेत्प्रियवक्ता स्यात्केवलं स रि-
 पुः स्मृतः ॥ ७८ ॥ सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ॥ अ-
 प्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता सुदुर्लभः ॥ ७९ ॥ दुर्गाणि रा-
 ज्ञा कार्याणि सजलाग्निद्वानि च ॥ द्रव्यमन्नं च तेष्वेव स्थापनं
 प्रयत्नतः ॥ ८० ॥ दुर्गं बहुविधं ज्ञेयं पर्वतस्य जनस्य च ॥ प्राकारस्-
 वनस्यापि भूमेरापि भवेत्काचित् ॥ ८१ ॥ न गजानां सहस्रेण न ल-
 क्षेणैव वाजिनाम् ॥ तथा सिध्यन्ति कार्याणि यथा दुर्गप्रभावतः ॥ ८२ ॥
 विपहीनो यथा सर्पो मदहीनो यथा गजः ॥ सर्वेषां वश्यतां याति
 दुर्गहीनस्तथा नृपः ॥ ८३ ॥ शतमेको वशं धत्ते दुर्गस्थो हि धनुर्ध-
 रः ॥ तस्माद्दुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ ८४ ॥ एकः श-
 तं योधयते प्राकारस्थो धनुर्धरः ॥ शतं सहस्राणि तथा सहस्रं
 क्षमेव च ॥ ८५ ॥ त्रिविधाः पुरुषा राजञ्जितमाधममध्यमाः ॥ नि-
 जयेत्तथैवैतांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ८६ ॥ तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं
 मर्ज्ञं ध्यवसायिनम् ॥ अर्द्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ ८७ ॥
 निर्विशेषं यदा राजा समं भृत्येषु तिष्ठति ॥ तत्रोद्यमसमर्थानामु-
 त्साहः परिहीयते ॥ ८८ ॥ प्रसादो निष्फलो यस्य क्रोधो यस्य नि-
 ॥ न तं भर्तारमिच्छन्ति वृद्धं पतिमिवावलाः ॥ ८९ ॥ त्यजे-
 त्पुत्रान् ॥ त्यजेत् ॥ कृपणादविशेषज्ञं तस्मा-

रोऽपि सेव्यः स्याद्धंसाकारैः सभासदैः ॥ हंसाकारोऽपि संत्याज्यो
 गृध्राकारैः सभासदैः ॥ १०७ ॥ चक्रं सेव्यं नृपः सेव्यो न सेव्यः
 केवलो नृपः ॥ यस्य चक्रस्य माहात्म्यं मृत्पिण्डः पात्रतां गतः ॥
 ॥ १०८ ॥ गंतव्या राजसभा द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः ॥ यद्य-
 पि न भवंत्यर्थास्तथाप्यनर्था विनश्यन्ति ॥ १०९ ॥ अत्यासन्ना
 विनाशाय दूरतश्चाफलप्रदाः ॥ मध्यभावेन सेव्यंते राजा वह्निगुरु
 स्त्रियः ॥ ११० ॥ आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुली-
 नमसंगतं वा ॥ प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो भवति
 तं परिवेष्टयन्ति ॥ १११ ॥ यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः ॥
 कुलीनो वाऽकुलीनो वा स त्रियो भाजनं भवेत् ॥ ११२ ॥ ध-
 वलान्यातपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः ॥ सदा मत्ताश्च मातंगाः
 प्रसन्ने सति भूपतौ ॥ ११३ ॥ राजमातरि देव्यां च कुमारे मुख्य-
 मंत्रिणि ॥ पुरोहिते प्रतीहारे समं वर्तेत राजवत् ॥ ११४ ॥ यत्रा-
 हवेषु युद्धयन्ते स्वाम्यर्थमपराङ्मुखाः ॥ विकटैरायुधैर्यीते ते
 स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ११५ ॥ पदानि क्रतुभिस्तुल्यान्याहवेष्व-
 निवर्तिनाम् ॥ राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ११६ ॥
 तवाहं वादिनं क्लीवं निहन्ति परसंगतम् ॥ न हन्याद्विनिवृत्तश्च युद्धे
 प्रक्षीणतां गतम् ॥ ११७ ॥ द्विजा अपि न गच्छन्ति यां गतिं चैव
 योगिनः ॥ स्वाम्यर्थं संत्यजन्प्राणांस्तां गतिं यांति सेवकाः ॥ ११८ ॥
 राजा तुष्टो हि भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ॥ तेऽपि संमानमात्रे-
 ण प्राणैः प्रत्युपकुर्वते ॥ ११९ ॥ सारासारपरीवेत्ता स्वामी भृत्य-
 स्य दुर्लभः ॥ अनुकूलः शुचिर्दक्षः प्राणैर्भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ १२० ॥
 अतितेजस्व्यपि नृपः पानासक्तो न साधयत्यर्थान् ॥ तृणमपि दग्धु-
 ः क्व वडवाग्निः पिवन्नन्धिम् ॥ १२१ ॥ पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया
 ॥ १२२ ॥ युक्त्या सेवेत प्रसंगो ह्यत्र दोषवान् ॥ १२२ ॥

स्तथाविधा न संवृतांगान्निशिता इवेवः ॥ १३७ ॥ कोऽहं कौ
 देशकालौ समविपमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽ-
 भ्युपायः फलमिह च कियत्कीदृशी दैवसंपत् ॥ संपत्तौ को
 निबंधः प्रविदितवचनस्योत्तरं किं नु मे स्यादित्येवं कार्यसिद्धाव-
 वहितमनसां सम्पदो हस्तसंस्थाः ॥ १३८ ॥ धर्मः प्रागेव चित्यः
 सचिवगतमती सर्वदालोचनीये प्रच्छाद्यौ रागरौपौ मृदुकाठि-
 नरसौ योजनीयौ च काले ॥ ज्ञेयं लोकानुवृत्तं वरचरनयनैर्मण्डलं
 वीक्षणीयमात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोपि नापेक्षणीयः
 ॥ १३९ ॥ क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्र-
 संग्रहे ॥ प्रियासु नारीष्वधनेषु बंधुषु धनव्ययस्तेषु न गण्यते बुधैः
 ॥ १४० ॥ स्वाम्यमात्यश्च राज्यञ्च कोशं दुर्गं वलं सुहृत् ॥ एताव-
 दुच्यते राज्यं सत्वबुद्धिव्यपाश्रयम् ॥ १४१ ॥ संधिविग्रहयानानि
 संस्थितिः संश्रयस्तथा ॥ द्वैधीभावश्च भूपानां पडुणाः परिकी-
 र्तिताः ॥ १४२ ॥ उत्साहस्य प्रभोर्मंत्रस्यैवं शक्तित्रयं जगुः ॥
 आत्मनः सुहृदश्चैव तन्मित्रस्योदयास्त्रयः ॥ १४३ ॥ सामदानभेद-
 दंडा इत्युपायचतुष्टयम् ॥ हस्त्यश्वरथपादाताः सेनांगं स्याच्चतुष्ट-
 यम् ॥ १४४ ॥ दुष्टाविनीतशत्रूणां भयकृद्बन्धुसन्निभम् ॥ शस्त्रधार-
 णमौजस्यं रक्षोविद्युद्ब्रह्मापहम् ॥ १४५ ॥ वर्षानिलरजोवर्महिमा-
 दीनां निवारणम् ॥ राज्यलक्ष्मीगृहं वर्ण्यं चक्षुष्यं छत्रधारणम्
 ॥ १४६ ॥ चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्यशोभाकरं परम् ॥ सिंहासनं
 सुसैश्वर्यकरं लोकानुरंजनम् ॥ १४७ ॥ सुमनोवररत्नानां धारणं
 दिव्यरूपकृत् ॥ पापालक्ष्मीप्रशमनं चंदनाद्यनुलेपनम् ॥ १४८ ॥
 स्नानं नाम मनःप्रसादजननं दुःस्वप्नविध्वंसनं शौचस्यायतनं
 ॥ १४९ ॥ संवर्द्धनं तेजसाम् ॥ रूपोद्योतकरं मदप्रशमनं कामस्य
 ॥ १५० ॥ नारीणां च मनोहरं श्रमहरं स्नाने दर्शते गुणाः ॥ १५१ ॥

पंच यत्र न विद्यते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ धनिक
 श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पंचमः ॥ १९७ ॥ अनायके न
 वस्तव्यं न वसेद्बहुनायके ॥ आत्मनः शांतिमन्विच्छन्न
 वसेद्दालनायके ॥ १९८ ॥ गुरुलाववमर्थानां प्रारंभे कर्मणां
 फलम् ॥ यथावद्यो न जानाति स बालः प्रोच्यते बुधैः ॥ १९९ ॥
 जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्काराच्च द्विजो भवेत् ॥ वेदाभ्यासाच्च
 विप्रः स्यात्त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यते ॥ २०० ॥ सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे
 पंडितमानिनः ॥ सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति तद्दृढमवसीदति ॥ २०१ ॥
 नहीदृशं च सबलं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ दया मैत्री च भूतेषु दानं
 च मधुरा च वाक् ॥ २०२ ॥ विवादो धनसंबंधो याचनं स्त्रीषु संगतिः ॥
 आदानमग्रतः स्थानं मैत्रीभंगस्य हेतवः ॥ २०३ ॥ बालसखित्व-
 मकारणहास्यं स्त्रीषु विवादमसज्जनसंगम् ॥ गर्दभयानमसंस्कृतवाचं
 विजहि पडेताँल्लघुताहेतून् ॥ २०४ ॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे सु-
 त्तमशंकितम् ॥ कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः परम् ॥ २०५ ॥
 न मातरि न दायादे न सौदर्येषु बंधुषु ॥ विश्रंभस्तादृशः
 पुंसां यादृङ्गिन्ने निरंतरम् ॥ २०६ ॥ शोकदुःखारातित्राणं
 प्रीतिविश्रंभभाजनम् ॥ केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्ष-
 द्रयम् ॥ २०७ ॥ दुःखेन श्लिष्यते मित्रं श्लिष्टं दुःखेन भिद्यते
 मित्रश्लिष्टा तु या प्रीतिः सा दुःखैकप्रदायिनी ॥ २०८ ॥
 ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् ॥ तयोर्मैत्री विवाहश्च
 तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ २०९ ॥ चिबुके यस्य रोमाणि न वक्षसि
 गंडयोः ॥ तेन मैत्री न कर्तव्या यदि निर्मानुषं जगत् ॥ २१० ॥
 सरलयोः सखिसख्यमुदाहृतं तरलयोर्वटनैव न जायते ॥ यदि भ-
 सरलेन वा न चिरमस्ति धनुःशरयोरेव ॥ २११ ॥ दा-
 शौर्ये च यस्य न प्रथितं यशः ॥ विद्यायामर्थलाभे वा तं

ते येन योपितः ॥२२८॥ स्त्रियस्तु यः कामयते सन्निकर्षं च गच्छ-
 ति ॥ ईपत्प्रकुरुते सेवां तं तमिच्छंति योपितः ॥ २२९ ॥ यदैव
 भर्ता जानीयान्मंत्रमूलपरां स्त्रियम् ॥ उद्विजेत तदैवास्याः सर्पाद्वे-
 श्मगतादिव ॥ २३० ॥ जल्पन्ति सार्द्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रम-
 म् ॥ हृदये चिंतयन्त्यन्यं न स्त्रीणामेकतो रतिः ॥ २३१ ॥ नाग्नि-
 स्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ॥ नांतकः सर्वभूतानां न
 पुंसां वामलोचना ॥ २३२ ॥ स्थानं नास्ति क्षणं नास्ति नास्ति
 प्रार्थयिता नरः ॥ तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ २३३ ॥
 सुवेपं पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं यदि वा सुतम् ॥ योनिः क्लिद्याति नारीणां
 सत्यं सत्यं हि नारद ॥२३४॥ सा भार्या या प्रियं ब्रूते स पुत्रो यत्र
 निर्वृतिः ॥ तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीविका ॥ २३५ ॥
 लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं न भयं ते मोहनिद्रैषा ॥ परिपूर्णस्यैवेदोर्भवति
 भयं सिंहिकासूनोः ॥२३६॥ अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनाद-
 रो भवति ॥ लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समाचरति ॥ मलये
 भिल्लपुरं धिश्चंदनतरुमिधनं कुरुते ॥ २३७ ॥ इति वा ॥ सन्निकर्षो
 मनुष्याणामनादरणकारणम् ॥ गांगं हित्वा यथान्यांभस्तत्रत्यो
 याति शुद्धये ॥ २३८ ॥ व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः स्वैरेव चेष्टितैः ॥
 अधः कूपस्य खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ २३९ ॥ ब्राह्मे सुहृते
 पुरुषस्त्यजेन्निद्रामतंद्रितः ॥ नरं प्रातः प्रबुद्धं हि श्रयाति श्रीगुणाश्रया
 ॥२४०॥ नोत्तरस्यां प्रतीच्यां च कुर्वीत शयने शिरः ॥ शय्याविपर्यया
 द्रुर्भो दितेः शक्रेण दारितः ॥ २४१ ॥ न कुर्यात्परदारैच्छां विश्वासं
 स्त्रीषु वर्जयेत् ॥ हृतो दशास्यः सीतार्थे हतः पत्न्या विदूरथः ॥ २४२ ॥
 न मद्यव्यसनक्षीवः कुर्याद्भार्तादिविष्टवम् ॥ वृष्णयो हि ययुः क्षीवा-
 स्तृणप्रहरणैः क्षयम् ॥ २४३ ॥ दानं न त्वाश्रिते दद्यान्न पश्चात्ताप-
 ॥ २४४ ॥ बलिनात्मार्षितो बंधे दानशेषस्य शुद्धये ॥ २४४ ॥

नदीनां च नखीनां च शृंगिणां शस्त्रपाणिनाम् ॥ विश्वासो नैव कर्त-
 व्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ २६२ ॥ न कुर्यादभिचारेच्छां वश्या-
 दिकुहकक्रियाम् ॥ लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये हतः
 ॥ २६३ ॥ व्याकुलेऽपि महोत्पातैः स्मरेद्विष्णुं सदा हृदि ॥ शरत-
 ल्पगतो भीष्मः सस्मार गरुडध्वजम् ॥ २६४ ॥ संदेहो वैष्णवे मा-
 र्गे न कार्योऽन्यैः कुदर्शनैः ॥ रामप्रभावमद्यापि पाथोधौ पश्य से-
 तुताम् ॥ २६५ ॥ अध्वा जरा मनुष्याणामनध्वा वाजिनां जरा ॥
 असंभोगो जरा स्त्रीणां मालिन्यं वसनज्वरा ॥ २६६ ॥ अविधेयो
 भृत्यजनः शठानि चित्राण्यदायकः स्वामी ॥ अविनयवती च भार्या
 मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ २६७ ॥ दौर्मत्यान्नृपतिर्विनश्य-
 ति यतिः संगतसुतो लालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनया-
 च्छीलं खलोपासनात् ॥ मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्स्नेहः प्रवा-
 साश्रयाद्धीर्धर्माद्यनवेक्षणादपि कृपिस्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ २६८ ॥
 कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वितो विपयिणः कस्यापदोऽस्तंगताः स्त्रीभिः
 कस्य न खंडितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ॥ कः कालस्य
 न गोचरांतरगतः कोथीं गतो गौरवं को वा दुर्जनवायुरानिपातितः
 क्षेमेण जातः पुमान् ॥ २६९ ॥ कुर्वि धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिंता सपे
 क्षांतिः स्त्रीषु कामोपशांतिः ॥ काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं राजा
 मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ २७० ॥ मांसं मृगाणां दशनं गजानां
 मृगद्विपां चर्म फलं द्रुमाणाम् ॥ स्त्रीणां हि रूपञ्च नृणां हिरण्यमेते
 गुणा वैरिकरा भवन्ति ॥ २७१ ॥ स्तब्धस्य नश्यति यशो वि-
 पमस्य मैत्री नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ॥ विद्यावलं व्यस-
 निनः कृपणस्य सौख्यं राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ २७२ ॥
 शाठ्येन मित्रं कपटेन धर्मः परोपतापेन समृद्धिभावम् ॥ सुखे सु-
 पुरुषेण नारीं वांछन्ति ये व्यक्तमपंडितास्ते ॥ २७३ ॥ धातु

स्वमहिमा यद्यस्ति किं मंडनैः सद्विद्या यदि किं धनेरपयशो यद्य-
 स्ति किं मृत्युना ॥ २८५ ॥ मित्रं स्वच्छतया रिपुं नयवल्लुब्धं
 धनेरीश्वरं कार्येण द्विजमादरेण युवतीं प्रेम्णाऽतितीव्रं स्तवैः ॥
 वंधुं क्षांततया गुरुं प्रणतिभिर्मूर्खं कथाभिर्बुधं विद्याभी रसिकं रसेन
 सकलं शीलेन कुप्याद्भ्रशम् ॥ २८६ ॥ वाजी चारुगातिः शशांकध-
 वलं छत्रं प्रियाः पृष्ठतः प्रोत्तुंगस्तनमंडला विजयिनो भृत्याः पुरः
 पंचपाः ॥ तांबूलं प्रचुरं सखा स चतुरः संपद्यते चेत्पथि प्राहुस्त-
 त्कटकप्रयाणमितरत्प्राणप्रयाणं बुधाः ॥ २८७ ॥ जवो हि सप्तेः
 परमं विभूषणं त्रपांऽगनायाः कृशता तपस्विनः ॥ द्विजस्य विद्या नृ-
 पतेरपि क्षमा पराक्रमः शस्त्रवलोपजीविनाम् ॥ २८८ ॥ वासः शुभ्र-
 वृत्तुर्वसंतसमयः पुष्पं शरन्मालती धानुष्कः कुसुमायुधः परिमलः
 कास्तूरिकोऽस्त्रं धनुः ॥ वाणी तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा
 नयो नूतनं मार्गः शांभव एव पञ्चमलया गीतिः कविर्विह्वलः
 ॥ २८९ ॥ शत्रुर्देहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो ॥ उभयोर्दुःखदायित्वं
 को भेदः शत्रुमित्रयोरित्यलम् ॥ एवमश्वशास्त्रं गजशास्त्रं शिल्पि-
 शास्त्रं सूपकरणशास्त्रं चतुःपाष्टिकलाशास्त्रं चेतिनानाशास्त्रं शौलिहा-
 वादि नानामुनिभिः प्रणीतं तस्य च सर्वस्य लौकिकतत्तत्प्रयोजन-
 भेदो द्रष्टव्यः ॥ एवमष्टादश विद्यास्त्रयीशब्देनोक्तास्तथा सांख्यशा-
 स्त्रं भगवता कपिलेन प्रणीतम् ॥ अथ त्रिविधदुःखात्यंतनिवृत्तिर-
 त्यंतपुरुषार्थ इति षडध्यायमात्रं प्रथमेऽध्याये विषया निरूपिताः ।
 द्वितीयेऽध्याये प्रधानकार्याणि । तृतीये विषयेभ्यो वैराग्यमाचतुर्थेऽ-
 ध्याये विरक्तानां पिंगलाकुररादीनामाख्यायिका । पंचमे परपक्ष-
 नेर्जयः । षष्ठे सर्वार्थसंक्षेपः । प्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानं सांख्यशास्त्रप्रयो-
 जनम् । तथा योगशास्त्रं भगवता पतंजलिना प्रपंचितमथ योगानु-
 नमित्यादिषादचतुष्टयात्मकम् ॥ तत्र प्रथमे पादे चित्तवृत्ति-

वैष्णवाः । स्वप्रकाशपरमानंदाद्वितीयं ब्रह्म स्वमायावशान्मिथ्यैव
जगदाकारेण कल्पते इति तृतीयपक्षो ब्रह्मवादिनां सर्वेषां प्रस्थान-
कर्तृणां च । विवर्तवादे च पर्यवसानेनाद्वितीये परमेश्वर एव वेदान्तप्र-
तिपाद्ये तात्पर्यं न हि ते मुनयो भ्रान्ताः सर्वज्ञत्वात्तेषां किन्तु
बहिर्विषय एव प्रवणानामापाततः परमपुरुषार्थे प्रवेशो न संभव-
तीति नास्तिक्यनिवारणाय तैः प्रस्थानभेदा दर्शितास्तत्र तेषां
तात्पर्यमबुद्ध्या वेदविरुद्धेऽप्यर्थे तेषां तात्पर्यमुत्प्रेक्षमाणास्तत्तन्मत-
मेवोपादेयत्वेन गृह्णन्तो जना ऋजुकुटिलपथजुषो भवन्तीति न
सर्वेषामृजुमार्ग एव प्रवेशो न वा पर्यवसानेऽपि परमेश्वरप्राप्तिरंतः-
करणशुद्धिवशेन पश्चाद्दृजुमार्गाश्रयणादेव तत्प्राप्तिः । ऋजुमार्गस्तु
भागवतधर्माश्रयणमेव सध्रीचीनो ह्ययं पंथा इति श्रीशुकोक्तेः । एष
एव हि लोकानां शिवः पंथाः सनातनः ॥ यं पूर्वं चानुसंतस्थुर्यत्र
देवो जनार्दन इति भागवतोक्तेश्चा॥यानास्थाय नरो राजन्न स्वलेत्र
पतेदिहेति योगेश्वरोक्तेश्चा॥ तथा च सर्वेषां मार्गाणां साक्षात्परंपरया च
परमात्मैव यथा ऋजुकुटिलपथजुषां सरितां समुद्र एव गम्य इति
यथा ऋजुपथजुषां गंगानर्मदादीनां साक्षादेव समुद्रो गम्यः कुटिलप-
थजुषां यमुनासरख्यादीनां गंगाद्वारा समुद्र एव गम्य इति । ए-
वेदांतवाक्यश्रवणादिनिष्ठानां साक्षात्त्वंगम्योऽन्येषां तु सांख्यानुया-
यिनां तार्किकाणां चतुर्विंशतितत्त्वद्रव्यादिसप्तपदार्थविविक्तात्मज्ञा-
नेन मीमांसाधर्मशास्त्रेतिहासपुराणानुयायिनां तत्तच्छास्त्रोदितक-
र्मानुष्ठायिनामन्तःकरणशुद्धिद्वारा कामशास्त्रानुयायिनां तु विष-
यानुभवविरक्तानां वैराग्यद्वाराऽऽद्युर्वेदस्य तु तपोयज्ञार्चनादिष्वा-
रोग्यस्यैव योग्यत्वेन तत्संपादनद्वारा धनुर्वेदस्य निजधर्मत्वात्स-
ःकरणशुद्धिद्वारा शिल्पनीत्यादिविद्यानुयायिनामापि
थंचिदंतःशुद्धिद्वारैव शाक्तसौरगाणपतादीनां तु तेषां मामे-

श्रुतिस्मृतिभ्यामित्यर्थः । प्रत्यक्षं श्रुतिरनपेक्षत्वात् । अनुमानं स्मृतिरनुमीयमानश्रुतिसापेक्षत्वात् । तथा च श्रुतिः । एत इति वै प्रजापतिर्देवानसृजतासृग्रमिति मनुष्यानिदव इति पितृंस्तिरः पवित्रमिति ग्रहानाशव इति स्तोत्रं विश्वानीति शस्त्रमिति अतिसौभगेत्यन्याः प्रजा इति तथा स मनसा वाचं मिथुनं समभवदिति । अस्यार्थः । एते असृग्रमिदवस्तिरः पवित्रमाशवः विश्वान्यभिसौभगेत्येतन्मंत्रस्थपदैर्देवादीन्स्मृत्वा ब्रह्मा ससर्ज तत्रैतच्छब्द इन्द्रियाधिष्ठातृदेवस्मारकः असृग्रशब्द असृक्शब्दवाच्यरुधिरप्रधानदेहरमणमनुष्यस्मारकः । इन्दुमंडलमध्यवर्तिपितृस्मारक इन्दुशब्दः । पवित्रं सोमं स्वमध्ये तिरस्कुर्वतां धारयतां ग्रहाणां तिरःपवित्रशब्दः स्मारकः । ऋचोऽश्रुवतां स्तोत्राणां गानस्वनरूपाणामाशवः शब्दः स्मारकः । विश्वदेवशंसनशस्त्राणां विश्वशब्दः स्मारकः । अभिसौभगेतिशब्दो निरतिशयसौभाग्यवाचकः ॥ प्रजानां स्मारक इति सप्रजापतिर्मनसा सह वाचं मिथुनभावं समभवत्समभावयत् । तत्प्रकाशितां सृष्टिं मनसालोचितवानिति यावत् । स्मृतिस्तु सर्वेषां तु सनामान्त्यादिका मन्वादिप्रणीतैव पृथक्स्थश्चेति लौकिकीश्चव्यवस्थाः कुलालस्य घटनिर्माणं कुर्विदस्य पटनिर्माणमित्यादिका विभागे निर्मितवानित्यर्थः । चमत्कारचंद्रिकायां तु पंचभूतग्रहादिष्टाष्टिर्मातृकात एवोक्ता पद्यनिर्माणप्रकरणे । तथाहि । वर्णानामुद्भवः पश्चाद्भक्तिः संख्या ततः परम् । भूतबीजविचारश्च ततो वर्णग्रहा अपीत्यारभ्य एतत्सर्वमविज्ञाय यदि पद्यं वेदेत्कविः ॥ केतकारूढकपिवद्भवेत्कंठकपीडितः ॥ इति ॥ कारणात्पञ्चभूतानामुद्भूता मातृका यतः । अतो भूतात्मका वर्णाः पंच पंचविभागतः ॥ वाय्वग्निभूजलाकाशाः पञ्चाशच्छिपयः क्रमात् । पंच ह्रस्वाः पंच दीर्घा विद्वन्ताः संधयस्तथा ॥ तत्र स्वरेभ्यः सूर्योयं कवर्गेभ्यस्तुलोहितः । चवर्गप्रभवः काव्यएवर्गादुपसंभवः ॥

प्रोक्तं गुरूणां किञ्चिदेव हि । वंशीधरेण विदुषा खड्गपत्तनवासिना ।
 गौडकौशिकगोत्रेण शास्त्रतत्त्वविदां मुदे । यद्यत्र स्वखलितं किञ्चि
 द्द्रीमांघ्याद्वा प्रमादतः । मय्यल्पज्ञे कृपां कृत्वा विद्वांसः पूरयन्तु
 तत ॥ किं च ॥ मातृकापाठनादौ हि पाठयन्ति क्वचिद्बुधाः । ओं नमः
 सिद्धमित्येतत्तदर्थस्त्वेप ईर्यते ॥ ओं कोर्यः । ब्रह्मणे सगुणनिर्गुण-
 मूर्त्तये नमो नतिरस्तु । अत्र इतिपदमध्याहृत्य सिद्धपदेन योज्यम् ।
 इह नम इत्युपलक्षणमर्चनादेरपि । अत्रायं भावः । यदिह लोके
 सगुणपदवाच्या ये भगवतो गुणावतारलीलावतारादयस्तथा निर्गु-
 णपदवाच्यं यत्सच्चिदानंदाद्वितीयं ब्रह्म तेषां तस्य च यथासंभवं
 नत्यादयो विचारश्च नृभिः क्रियन्ते चैतदेव सिद्धं सर्वशास्त्रपरिशी-
 लनेनैतदेव सिद्धांतत्वेन निश्चितामिति । तदुक्तम् । वेदे रामायणे
 चैव पुराणोपपुराणयोः । भारते धर्मशास्त्रे च पांचरात्रादिषु
 क्रमात् ॥ वर्ण्यते सर्वशास्त्रज्ञैर्धर्म्यो नारायणः सदेति ॥ तथा ।
 यत्कीर्त्तनं यत्स्मरणं यदीक्षणं यद्ब्रह्मन्दनं यच्छ्रवणं यदर्हणम् । लोक-
 स्य सद्यो विधुनोति किल्विपं तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥
 इति श्रीमुनीन्द्रोक्तेः । सर्वे वेदा यत्पदमामनन्तीति श्रुत्याऽपि सर्वे
 वेदासिद्धांतत्वेनैतदेव निर्णीतं स्वयं भगवताऽपि वेदैश्च सर्वैरहं
 वेद्य इति वर्णितम् । तथा पृथुचरित्रेऽपि । शास्त्रेष्वियानेव सुां
 श्वितो नृणां क्षेमस्य सध्यद्ब्र विमृशेषु हेतुः । असंगमात्मव्यतिरि
 आत्मनि दृढा रतिर्ब्रह्मणि निर्गुणे च या ॥ इति सर्वं त्यक्त्वा ब्रह्मण्ये
 रतिः कार्येति विहितम् । श्रीकपिलदेवेनाप्युक्तम् । एतावानेव लं
 केऽस्मिन्पुंसां निःश्रेयसोदयः । तीव्रेण भक्तियोगेन मनो मय्यर्पि
 स्थिरमिति । भक्त्यंगेष्वपि प्रणतैरेवैहिकामुष्मिकफलदत्वेन मुख्य-
 त्वम् । तदुक्तं भारते । एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमे
 धावभृथेन तुल्यः ॥ दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न
 पुनर्भवायेति । किञ्च । ओमिति ब्रह्मण्यर्थेऽव्ययं तत्त्वाच्च चतुर्थ्य

पुनः पद्मानृते रम्यमंनोहरैः । किञ्चिद्विशिष्टो हरिः नदिः नद्यते
 ति वास्तव्यं सत्त्वं येन स नदिः । पद्मबंधने कर्मणि किरोणा
 ः । 'तस्य वाक्कंती' इत्यादिश्रुतेः । पुनः परः पिपासि पात्स्य-
 लोकात्कामैः पूरयति वेति परः । पृ पाठनपूरणयोस्तौत्त्वं । पुनः
 ल्य शृंगागदेः पतिनाथः पुनः आसमंतादिगतीत्यादिः सत्त्वं ।
 गतावनो धानोरिरोणादिकः । च पुनः यो रसस्य शृंगास्य
 यो यस्मिस्तं गतं रसमंडलमात्रत व्यस्तारिन् । अत्र शेषे शेषः
 श्रावविस्तरा एव । किञ्चन परवृत्तं निद्राशेन आ शेषः निगमं
 पमप्रियमित्ययं । यथा हरिः यान् शीलिते भाग्ये गीति परशा
 यस्तदर्थं शरीरमानत भूतान् । अत्र वनुभागे शेषः । गतयो वृ
 त्तोपपदान्छेदेः प्रत्ययः । पुनर्ना कल्याणार्थमेव श्रीकृ-
 ष्णं भूतानिनि भातः । किञ्चन शरीरसम्पत् शेषे प्रत्ययं
 न यस्मिन्नायं संशयम् । शेषेण ॥ 'यस्मिन्नायं प्रत्ययं यति'
 मन्थः ॥ १ ॥

जाहिरात।

ताजिकनीलकंठी भाषाटीका।

उक्त ग्रंथका भाषानुवाद तीनों संप्र एकत्रित कर ज्योतिर्विद पं० महीधरजीने ऐसा कठिन ग्रंथ होनेपरभी ऐसी सरल टीका तथा गूढ़ाशयों का प्रकाश कियाहै कि जिसके द्वारा सामान्य श्रेणीके मनुष्यभी मलीभांति वर्ष जन्मपत्र फलादेश प्रश्नादि बता सकेहैं वैसेही शुद्धतापूर्वक टैपमें चक्र और सदाहरणों सहित उत्तम कागजमें छापी गई है जिसके देखनेसे चित्त प्रसन्न होजायगा और उत्तम विलायती कपड़ेकी जिल्द बाँधी गईहै, मूल्य केवल १॥ रु० मात्र है

शार्ङ्गधर वैद्यक दत्तराम चौबेकृतभाषाटीकासहित।

यह टीका आढमल्ली और गूढ़ार्थ प्रकाशिका जो इसकी संस्कृतटीका हैं उनके अनुसार भाषाटीका करीगई है. यद्यपि इस ग्रंथकी टीका कई भिषग्वरोंने कीहैं परन्तु इस रीतिसे गूढ़ाशयोंकी टिप्पणी समन्वितकर विस्तार पूर्वक किसीने नहींकीहै तिसपरभी मूल्य केवल तीन ३ रु० रक्खाहै विलायती कपड़ेकी जिल्द बाँधीहै और नया छपाहै।

पातंजलि—योगदर्शन तथा सांख्यदर्शन भाषानुवाद सहित।

देखो ! इसपातंजलि सूत्र मात्रका ऐसा बहुत और रुचिर भाषानुवाद किया गया है कि पढ़ते २ ग्रंथका आशय चित्तमें जुम जाता है। मूल्य केवल योगदर्शनका १ रु० और सांख्यदर्शनका १॥ रु० है।

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

खेमराज श्रीकृष्णदास.

“श्रीवेंकटेश्वर” छापाखाना—मुम्बई.

जाहिरात.

भक्तमाला रामरसिकावली ।

उपरोक्त ग्रंथ में सतयुग से कलियुग पर्यन्त चारों युगों के गवद्भक्तों के जीवनचरित्र रोचक सरल दोहा चौपाई कवितादि छन्दों में श्रीमहाराजा साहब रीवांधिपति श्रीरघुराजसिंहदेव जूहादुर जी ने रचे हैं, काव्य की रोचकता से वांचतेही हृदयमें प्राप्ति उत्पन्न होजाती है । ग्रंथ पृष्ठ ११५८ में पूर्त्ती है, जिल्द बंधी है । मूल्य केवल ४ रु० मात्र ॥

महाभारत सवलसिंह १८ पर्व ।

महाशयो ! आजतक यह अमूल्य ग्रंथ जहाँ तहाँ छपा; परन्तु संपूर्ण होनेसे भारतकथाभिलाषियोंका अभीष्टप्रद न हुवा । अतएव मने वर्षोंसे ढूँढते २ बहुत बड़े परिश्रमसे संपूर्ण (१८) पर्व एक-पत्रेकर स्वच्छतापूर्वक सुन्दर अक्षरोंमें मुद्रित की है विलायती छपाईकी अच्छी जिल्द बंधीहै मूल्य केवल ३ ॥ रु० मात्र रखते सर्व सामान्यकी सुगमताके लिये चार भागकर मू० एक एक ३०रक्खाहै.

और भी भाषाकाव्यकी नाना प्रकारकी प्राचीन नवीन पुस्तकें उपकर विक्रयार्थ प्रस्तुत हैं ।

पुस्तक मिलने का ठिकाना—

खेमराज श्रीकृष्णदास;

“श्रीविष्णुश्वर” छापाखाना

बम्बई.

